

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Kielce, dnia 6 listopada 2020 r.

Poz. 3904

UCHWAŁA NR 259/XXX/20 RADY MIEJSKIEJ W CHĘCINACH

z dnia 30 października 2020 r.

w sprawie w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Chęciny na lata 2020-2023

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 713) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Miejska uchwala, co następuje:

§ 1. Uchwala się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Chęciny na lata 2020-2023 (GPOnZ) w brzmieniu załącznika do niniejszej uchwały.

§ 2. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego i na stronie internetowej Urzędu Gminy.

§ 3. Wykonanie Uchwały powierza się Burmistrzowi Gminy i Miasta Chęciny.

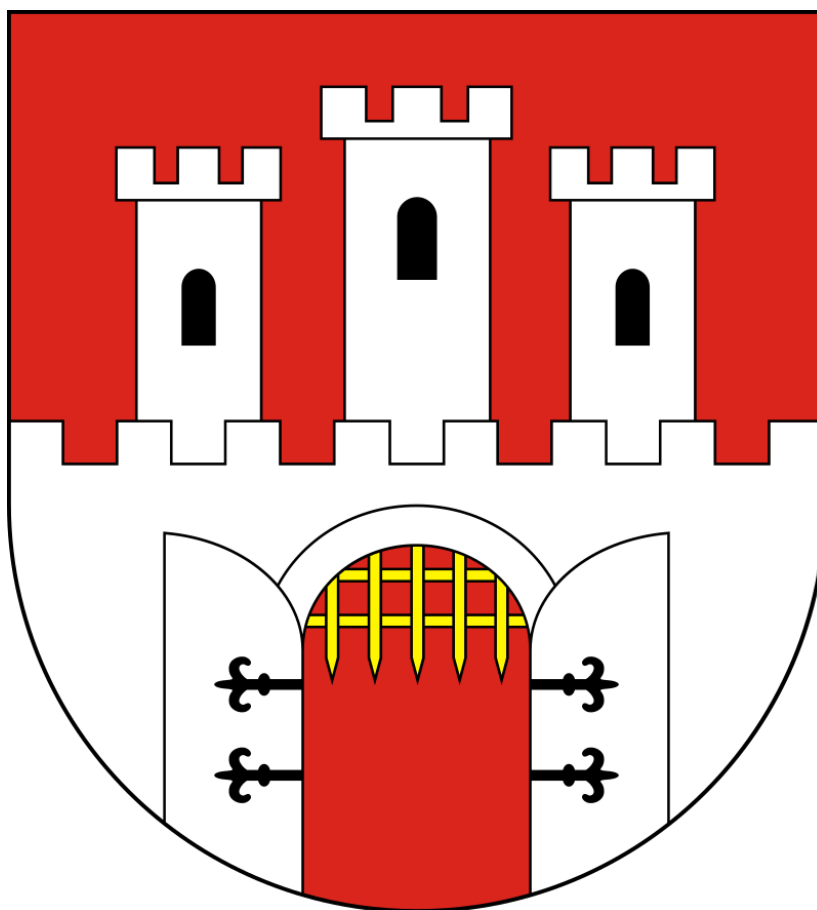
§ 4. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Tomasz Szczepanik

Załącznik do uchwały Nr 259/XXX/20
Rady Miejskiej w Chęcinach
z dnia 30 października 2020 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY CHĘCINY NA LATA 2020-2023

OPRACOWANIE:
Jakub Danielski
gez.wroclaw@gmail.com

WRZESIEŃ 2020

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	13
4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	17
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	21
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	21
5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	27
5.2.1. Charakterystyka gminy	27
5.2.2. Historia gminy	28
5.3. Dziedzictwo materialne gminy Chęciny	32
5.3.1. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	47
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	47
5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	48
5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	51
5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	52
5.5.1. Obiekty stanowiące własność gminy	55
5.6. Dziedzictwo niematerialne	57
5.6.1. Zabytki w zbiorach muzealnych	63
5.6.2. Historia tradycji przemysłowych	63
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT	65
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	68
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	72
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	73
9.1. Dotacje	74
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	76
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	79
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – zagraniczne	80
10. Bibliografia	81
11. Spis tabel i rysunków	82
12. Załączniki	83

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych aspektów życia i działalności człowieka, kształtuje związki międzyludzkie i określa tożsamość i świadomość społeczności. Obiekty zabytkowe stanowią cenny element kultury, który wpływa na kształtowanie się otoczenia człowieka współczesnego, mający wszechstronny wpływ na jego życie codzienne. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa, należycie pielęgnowane i wykorzystane, powinny stanowić jeden z głównych czynników rozwoju życia społeczno-gospodarczego.

Po zapoczątkowaniu w Polsce przemian ustrojowych pojawiły się nowe zjawiska i postawy wobec problemu ochrony dorobku i spuścizny minionych pokoleń. Zaczynamy postrzegać dziedzictwo kulturowe jako jedną z ważniejszych gałęzi życia gospodarczego, która może generować znaczne zyski. Przejawem nowego podejścia władz do roli dziedzictwa kulturowego było przyjęcie 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która zastępując starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., na nowo zdefiniowała pojęcia z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i określiła politykę państwa oraz powinności władz państwowych i samorządowych w tej dziedzinie. Ustawa zobowiązuje organy samorządu do sporządzania co cztery lata Programów opieki nad zabytkami. Niniejsze opracowanie stanowi wypełnienie ustawowego obowiązku.

Przedmiotem Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Chęciny na lata 2020-2023 (GPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Chęciny. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. GPOnZ sporządzany jest przez Burmistrza, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Miejską. GPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Burmistrz przedstawia Radzie Miejskiej sprawozdanie z wykonania GPOnZ.

GPOnZ to dokument uzupełniający do innych aktów planowania. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Głównym odbiorcą GPOnZ jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami GPOnZ mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy gminy. Istotnym celem GPOnZ jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest, aby poprawa ta dokonywała się przy partycypacji mieszkańców gminy, w różnych formach ich życiowej aktywności (praca zawodowa, działalność społeczna, działania wynikające z prawa własności lub z użytkowania obiektów zabytkowych) zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz publicznych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3,** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- **Art. 4,** który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

- **Art. 5,** który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy

zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji

o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1:** „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17,** który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18:** „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19,** który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 713), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania

obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urzędzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 293). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1333). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1219), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2020 r. poz. 55), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2020 r. poz. 65). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194). Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo. Polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, instytucji filmowych, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, FilMOTEKA Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej – prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1057). W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. Ustawa Krajobrazowa** (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada też m.in. obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, w którym mają być zdefiniowane obszary krajobrazów priorytetowych, gdzie sejmik województwa ma mieć możliwość ustalania norm dotyczących wysokości, kształtu budynków i ewentualnego stosowania materiałów miejscowych lub tradycyjnej architektury. Ustawa wprowadza kary za nielegalne reklamy. Ponadto daje samorządom możliwość uchwalenia lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady sytuowania m.in. tablic i urządzeń reklamowych.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661) oraz **Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem**.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.), które określa tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczania i noszenia.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 902). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów” (art. 1).

• **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479), która mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

• **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

GPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowego gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem projektu Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.: Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

• Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004-2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinęta w 2005 r. poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w Strategii następujące priorytety:

- wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- poprawa warunków działalności artystycznej,
- efektywna promocja twórczości,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,

– zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- rozwój kolekcji muzealnych – zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (projekt)**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej przez Radę Ministrów w dniu 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju. Głównym celem SRKS jest zatem wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych

obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są z pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw

patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.

– Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.

– Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.

– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

SRKS definiuje również dodatkowe projekty strategiczne, które nie znalazły się w SOR. Zostały one opisane we wcześniejszych fragmentach niniejszego dokumentu poświęconych poszczególnym celom SRKS. Lista projektów strategicznych SRKS obejmuje:

– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

• **Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030**

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 została przyjęta uchwałą nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- **wojewódzkim:** Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2015-2020, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego, Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 roku
- **powiatowym:** Strategia Rozwoju Powiatu Kieleckiego do roku 2020.

Poniżej przedstawiono analizę ww. dokumentów oraz obszarów – obiektów, które związane są nierozdzielnie z krajobrazem kulturowym gminy Chęciny. GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

• Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2015-2020

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2015-2020 została opracowana w grudniu 2014 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2006-2014. Jest to najważniejszy dokument dotyczący gospodarki turystycznej w regionie.

Cel nadrzędny Strategii: Pełne wykorzystanie zrealizowanych projektów turystycznych i okołoturystycznych dla uzyskania efektów gospodarczych i społecznych wynikających z rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim.

W Strategii wymieniono i opisano walory turystyczne województwa świętokrzyskiego. W analizie walorów turystycznych regionu, zwrócono szczególną uwagę na walory antropogeniczne, będące efektem działalności człowieka. Dbałość o zabytki w województwie, sprawiła, że obiekty zostały oddane szczególnej ochronie prawnej i obecnie region może się poszczycić zabytkami, muzeami, instytucjami kultury i sztuki, które składają się na unikatową ofertę turystyczną w skali krajowej i europejskiej. Najwięcej zabytków nieruchomych na terenie województwa to obiekty sakralne, mieszkalne i zabytkowe obszary zieleni. Najmniej zabytków można wyróżnić w kategorii zamków i budowli obronnych. Istotną działalność promującą dziedzictwo kulturowe województwo prowadzi muzea.

• Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty uchwałą XLVII/833/14 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 22 września 2014 r. Pierwszy Plan zagospodarowania przestrzennego województwa został przyjęty uchwałą nr XXIX/399/02 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 26.04.2002 r.

W Planie określono cele warunkujące i priorytety regionalnej polityki przestrzennej. W obszarze dziedzictwa kulturowego można wskazać:

Cel warunkujący: Ochrona i racjonalne zagospodarowanie zasobów przyrodniczych i dóbr kultury, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

Priorytety regionalnej polityki przestrzennej:

- Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego oraz racjonalne wkomponowanie zabytków w przestrzeń turystyczną

Głównym zadaniem samorządu województwa w zakresie zagospodarowania przestrzeni kulturowej jest skuteczniejsza ochrona i rewaloryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego oraz racjonalne ich zagospodarowanie m.in. z myślą o wykorzystaniu tych zasobów jako elementu promocji i czynnika rozwoju gospodarczego, a także zapewnieniu trwałych źródeł dofinansowywania prac rewaloryzacyjnych z dochodów budżetowych i pozabudżetowych np. z turystyki.

Istotnym zadaniem jest także wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w procesie umacniania tożsamości kulturowej mieszkańców regionu przy jednoczesnym zachowaniu i kultywowaniu specyfiki lokalnej.

Główny cel polityki przestrzennej dla obszaru dziedzictwo kulturowe: Ochrona i racjonalne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Cele wspomagające:

- dążenie do pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego oraz objęcie ochroną cennych obiektów i zespołów zabytkowych oraz obszarów o wartościowym krajobrazie kulturowym;
- przeprowadzenie prac rewaloryzacyjnych najcenniejszych zabytków, przede wszystkim układów urbanistycznych oraz obiektów i zespołów o szczególnych walorach.

Zasady realizacji celów:

- respektowanie przepisów i wymagań ochronnych przy rewaloryzacji obiektów i zespołów zabytkowych objętych ochroną prawną;
- racjonalne, zgodne z wymogami konserwatorskimi zagospodarowanie, użytkowanie i udostępnianie obiektów zabytkowych, z uwzględnieniem celów kulturowych i turystycznych;
- unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np. dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo;
- eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych;
- komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy;
- prowadzenie archeologicznych badań ratunkowych na terenach realizowanych lub przewidzianych do realizacji inwestycji wielkoobszarowych;
- edukacja społeczna w zakresie wartości i znaczenia obiektów kulturowych dla promocji i rozwoju województwa oraz integracji regionalnej.

Kierunki polityki przestrzennej: Głównym zadaniem polityki ochrony przestrzeni kulturowej będzie zabezpieczanie obiektów i zespołów zabytkowych, w tym dziedzictwa archeologicznego przed degradacją oraz sukcesywna renowacja, rewitalizacja oraz racjonalne ich udostępnienie drogą pełnego wykorzystania instrumentów prawnych i finansowych przewidzianych w obowiązujących przepisach prawnych i programach.

Realizacja tego zamierzenia winna odbywać się poprzez:

- wnioskowanie o dokonanie wpisu cennych obiektów do rejestru zabytków;
- egzekwowanie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz objęcie tymi planami wszystkich terenów szczególnej ochrony konserwatorskiej;
- tworzenie warunków przestrzennych do organizacji parków kulturowych – wskazane jest przeanalizowanie możliwości tworzenia parków kulturowych na obszarach o wyróżniającym się krajobrazie kulturowym. W tym celu niezbędne jest wykonanie szczegółowej inwentaryzacji terenu i przygotowanie odpowiedniej dokumentacji.
- podjęcie starań o utworzenie pomników historii, w tym dla gminy Chęciny – układy urbanistyczno-krajobrazowe.

W ramach polityki ochrony przestrzeni kulturowej wyróżnia się następujące obszary działań priorytetowych:

1. Rewaloryzacja i rewitalizacja obiektów, zespołów oraz zabytkowych układów przestrzennych.
Zakłada się, iż większość zrewaloryzowanych obiektów zabytkowych, zespołów i układów przestrzennych powinna zostać udostępniona na cele turystyczne oraz wykorzystana, jako element promocji i czynnik rozwoju gospodarczego. Dotyczy to w szczególności najcenniejszych zabytkowych zespołów urbanistycznych, w tym układu miasta Chęciny.
2. Kreowanie przestrzeni kulturowej.
3. Rozpoznanie i udokumentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

W Planie w rozdziale V. Uwarunkowania i problemy występujące w poszczególnych dziedzinach zagospodarowania przestrzennego, podrozdział 4. Dziedzictwo kulturowe, omówiono specyfikę kulturową regionu, główne uwarunkowania ochrony i zagospodarowania przestrzeni kulturowej, ochronę dziedzictwa kulturowego, główne problemy i obszary problemowe, uwarunkowania ochrony krajobrazu. Podkreślone

zostało także znaczenie promowania dziedzictwa kulturowego przez turystykę oraz konieczność kompleksowego przebadania i rozpoznania całości dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego, łącznie z badaniami archeologicznymi.

• Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2020 roku

Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 roku została przyjęta uchwałą nr XXXIII/589/13 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 16 lipca 2013 r.

Jest to nadrzędny dokument określający sześć celów strategicznych i główne kierunki rozwoju regionu, wizję oraz misję województwa świętokrzyskiego. Poniżej wskazano tylko te cele i zadania, które są związane z ochroną zabytków:

Cel strategiczny 2. Koncentracja na kluczowych gałęziach i branżach dla rozwoju gospodarczego regionu.

Kierunek 2.4. Pakietyzacja i komercjalizacja produktu turystycznego – czyli rynkowa gra zespołowa.

Ambitnym wyzwaniem jest umiejętne skonstruowanie produktu turystycznego wyróżniającego województwo świętokrzyskie (połączenie wielu elementów kulturowych, uzdrowiskowych, przyrodniczych, historycznych, kulinarnych w jedną atrakcyjną całość). Rozwiązaniem umożliwiającym pełniejsze wykorzystanie potencjału turystycznego i przyrodniczego regionu, wysokiego zróżnicowania wewnątrzregionalnego oraz wielowiekowego i bogatego dziedzictwa kultury materialnej i duchowej jest pakietyzacja (kompleksowość) oferty turystycznej. Powinna ona opierać się na wspólnym zaangażowaniu usługodawców rynku turystycznego w tworzeniu wspólnych (często wiązanych) inicjatyw, atrakcji, biletów. W pierwszej kolejności należy skoncentrować się na rozwoju produktu turystycznego w układzie wewnątrzregionalnym, zorientowanym na turystykę „weekendową”.

Realizacja powyższego celu winna obejmować m.in.:

- rozbudowę i modernizację infrastruktury turystycznej oraz wzmacnianie potencjału turystycznego regionu;
- wsparcie władz samorządowych w zakresie promocji regionu, wykorzystującej zróżnicowane kanały dotarcia do potencjalnego klienta;
- dalszy rozwój turystyki wydatnie wykorzystującej bogate dziedzictwo kulturowe regionu (m.in. turystyki kulturowej, edukacyjnej, geologicznej, rodzinnej, sportowej, wypoczynkowej, alternatywnej tzw. „zielonej turystyki”);
- konsekwentny rozwój specjalności w zakresie turystyki zdrowotnej (uzdrowiskowej, rehabilitacyjnej, profilaktycznej, rewitalizacyjnej i geriatrycznej);
- wspieranie szkoleń zmierzających do wzrostu standardu świadczonych usług turystycznych.

Cel strategiczny 3: Koncentracja na budowie kapitału ludzkiego i bazy dla innowacyjnej gospodarki.

Kierunek 3.1. Sprzyjanie kumulowaniu kapitału ludzkiego czyli zdrowi, kreatywni i wykształceni ludzie jako podstawa myślenia o pomyślnej przyszłości.

Realizacja powyższego celu winna obejmować m.in. pełne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego, ułatwianie dostępu do dóbr kultury, między innymi poprzez digitalizację zbiorów dziedzictwa kulturowego.

W Strategii omówiono zagadnienie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego województwa. Uznano, że województwo świętokrzyskie posiada bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, które wpływają na pozytywny wizerunek regionu i stanowi podstawę oferty turystycznej regionu.

Obecnie trwają prace nad opracowaniem Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+.

• Strategia Rozwoju Powiatu Kieleckiego do roku 2020

Strategia Rozwoju Powiatu Kieleckiego do roku 2020 została przyjęta uchwałą nr XXIV/16/2017 Rady Powiatu w Kielcach z dnia 20 marca 2017 r.

Zidentyfikowane cele i kierunki działań w Strategii są głównymi płaszczyznami interwencji, w ramach których podejmowane są przedsięwzięcia służące rozwojowi Powiatu Kieleckiego w długofalowej perspektywie. W obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego można wskazać na:

Cel strategiczny II. Ochrona i racjonalne wykorzystanie środowiska, przestrzeni i dóbr kultury

Poprawa funkcjonowania lokalnej gospodarki następuje także poprzez rozwój turystyki, m.in. poprzez stworzenie i rozwój zintegrowanego produktu turystycznego obejmującego cały powiat. Powiat Kielecki posiada bardzo duży potencjał do rozwoju turystyki, który opiera się na wykorzystaniu licznych walorów przyrodniczych i kulturowych. Potencjał turystyczny powiatu, należy wzmacniać poprzez rozbudowę infrastruktury turystycznej oraz odbudowę obiektów zabytkowych, co niewątpliwie wzbogaci ofertę turystyczną powiatu. Szczególnie ważne jest wykreowanie i wypromowanie konkretnych produktów turystycznych, stanowiących wyróżnik obszaru, mogących przyciągnąć turystów.

Cel operacyjny II.2. Rozwój i promocja turystyki oraz tworzenie i modernizacja infrastruktury kulturowej i turystycznej.

Kierunki działań operacyjne:

- Tworzenie i promocja oferty kulturalnej i turystycznej powiatu kieleckiego na rynku lokalnym i zagranicznym.
- Promocja działań w zakresie kultury, turystyki i sportu oraz produktów turystycznych.
- Wsparcie rozwoju infrastruktury turystycznej.
- Prowadzenie punktu informacji turystycznej.
- Opracowanie koncepcji zintegrowanego produktu turystycznego oraz jego rozwój w wymiarze ponadregionalnym.
- Zachowanie dziedzictwa lokalnego.
- Podejmowanie działań mających na celu promocję gospodarstw agroturystycznych na terenie Powiatu Kieleckiego.

Cel operacyjny II.3. Opracowanie i wdrożenie skutecznej kampanii promocyjnej dla potencjalnych inwestorów i turystów.

Kierunki działań operacyjne:

- Promocja gospodarcza i turystyczna powiatu w ramach prowadzonej przez Powiat współpracy krajowej i zagranicznej.
- Rozwój współpracy zagranicznej.
- Ochrona i opieka nad zabytkami.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

GPOnZ zgodny jest z dokumentami:

• Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Chęciny na lata 2016-2023

Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Chęciny na lata 2016-2023 został przyjęty uchwałą nr 242/XXXVIII/16 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 20.12.2016 r., zmieniony uchwałą nr 287/XLIII/17 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 5.05.2017 r. oraz uchwałą nr 293/XLIV/17 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 19 maja 2017 r.

Wyznaczone priorytety inwestycyjne powiązane z ochroną zabytków:

- modernizacja ulic i oświetlenia w zabytkowym centrum;
- zachowanie dziedzictwa kulturowego obiektów sakralnych (kościół parafialny pw. Św. Bartłomieja, Klasztor SS. Bernardynek, Klasztor OO. Franciszkanów) oraz przebudowa, odrestaurowanie i wyposażenie zabytkowego budynku Synagogi oraz utworzeniu Centrum Pamięci Kultury Żydowskiej w Chęcinach.

Program Rewitalizacji zakłada wdrażanie wizji poprzez cele szczegółowe, które będą realizowane do 2023 r., w tym w obszarze ochrony zabytków można wskazać:

Cel szczegółowy 1: Chęciny zostają najchętniej odwiedzaną przez turystów gminą województwa świętokrzyskiego,

Kierunki działań służące realizacji celów:

- Organizacja szeregu imprez kulturalno-promocyjnych mających na celu ożywienie obszaru rewitalizacji;
- Zagospodarowanie terenów zdegradowanych po byłej ubojni;
- Zamek Królewski w Chęcinach historycznym miejscem mocy Ziemi Świętokrzyskiej – etap 2;
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego Gminy Chęciny poprzez przebudowę, odrestaurowanie i wyposażenie zabytkowego budynku Synagogi oraz utworzenie Centrum Pamięci Kultury Żydowskiej w Chęcinach;
- Zagospodarowanie terenu u podnóża góry zamkowej w sąsiedztwie zabytkowego Kościoła Parafialnego oraz Ratusza, wraz z powstaniem Centrum Konferencyjno-Turystycznego;
- Powstawanie i rozwój działalności gospodarczej związanych z turystyką;
- Ochrona i konserwacja zabytków na obszarze rewitalizacji;
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego Klasztoru SS. Bernardynek;
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego Zespołu klasztorowego OO. Franciszkanów;
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego Kościoła parafialnego pw. Św. Bartłomieja.

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny uchwalonego uchwałą Rady Miejskiej w Chęcinach Nr 98/XIII/2000 z dnia 28.12.2000 r. wraz ze zmianami: Uchwała Nr 88/XIII/07 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 27 lipca 2007 r., Uchwała Nr 221/XXXVII/08 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 1 grudnia 2008 r. i Uchwał Nr 21/IV/15 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 30 stycznia 2015 r., uchwałą nr 57/VII/19 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 29 marca 2019 r.

Głównym zadaniem Studium jest określenie polityki przestrzennej gminy, wpisanej w politykę przestrzenną państwa oraz ogólnych kierunków i zasad zagospodarowania przestrzennego gminy. Studium ma także za zadanie sformułowanie lokalnych uwarunkowań, celów i programów rozwoju, tym samym jest dokumentem wytyczającym ogólną politykę przestrzenną gminy i jednocześnie posiada charakter wytycznych do sporządzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Charakterystyka istniejących zasobów dziedzictwa kulturowego w Studium podkreśla, że obszar gminy należy do nielicznej grupy gmin województwa o dużym stopniu nasycenia zabytkami ogółem (przedział 450-700 zabytków nieruchomych, ruchomych, parków, cmentarzy, stanowisk archeologicznych zarejestrowanych)

oraz o dużym nasyceniu zabytkami nieruchomymi (przedział 201-300 zabytków). Duża ilość, różnorodność i wybitna ranga wielu zabytków, jak też zachowane fragmenty unikatowego krajobrazu historycznego tworzą wraz z bogatą historią i tradycjami obszaru mocną podstawę tożsamości lokalnej „małej ojczyzny”, znaczącą dla całego regionu i liczącą się w kraju.

W odniesieniu do wszystkich komponentów środowiska kulturowego, uwzględniając wymagania ochrony dóbr kultury podyktowane ustawą o ochronie dóbr kultury, założono następujące kierunki działań:

1. Ochronę obiektów i zespołów zabytkowych oraz stref archeologicznych ochrony biernej podlegających ochronie prawnej.

2. Ochronę obszarów historycznie ukształtowanego krajobrazu kulturowego miejscowości Chęciny wychodzących poza granice administracyjne miasta, będące fragmentem krajobrazu kulturowego gminy; w perspektywie utraty mocy prawnej miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny zasadniczym zadaniem w zakresie skutecznej ochrony wartości kulturowych w gminie jest wyznaczenie tych stref w dokumencie „Studium” oraz określenie zadań mających na celu głównie wyeksponowanie unikalnych cech krajobrazu zabytkowego śródmieścia, jego rewaloryzację i stworzenie czytelnych zasad wprowadzania nowych zespołów i obiektów; w tym celu wyznacza się strefy ochrony konserwatorskiej:

– „E” ochrony ekspozycji, która obejmuje obszar stanowiący zabezpieczenie eksponowania wybitnych walorów sylwetowych Wzgórza Zamkowego, głównie poprzez wyznaczenie terenów wyłączonych spod zabudowy lub określenia jej nieprzekraczalnych gabarytów;

– „K” ochrony krajobrazu kulturowego i zurbanizowanego, która obejmuje obszar krajobrazu integralnie związanego z zespołem zabytkowym, znajdującego się w jego otoczeniu. W ramach tej strefy wszelkie przekształcenia krajobrazu muszą być podporządkowane ochronie unikalnych wartości zabytkowych, krajobrazowych; unikać wysokościowych elementów dysharmonizujących i wprowadzać nowe elementy krajobrazowe, podnoszące estetyczne wartości kompozycyjne oraz chronić naturalne elementy krajobrazowe; uwzględnić w planowaniu i projektowaniu nowych inwestycji stref otwarcia na krajobraz naturalny i kulturowy oraz nałożyć obowiązek, w decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, dokonania na etapie projektu budowlanego, analizy widokowo-krajobrazowej planowanego przekształcenia przestrzeni.

3. Ochronę charakterystycznych form terenowych, ważnych jako identyfikatory w krajobrazie gminy.

Stosownie do obowiązujących przepisów (ustawa o ochronie dóbr kultury), wszelka działalność w wymienionych obiektach i ich ochronnym otoczeniu oraz strefach ochrony konserwatorskiej musi być każdorazowo uzgadniana z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Tym samym celem ochrony dziedzictwa kulturowego ustala się następujące zasady ochrony:

– nakazuje się w wyznaczonym obszarze archeologicznej ochrony biernej postępowanie zgodnie z przepisami odrębnymi, w zakresie ochrony zabytków archeologicznych;

– możliwość eksploatacji złoża „Tokarnia II” jest możliwa po przeprowadzeniu niezbędnych badań archeologicznych oraz po spełnieniu warunków wskazanych przez ŚWKZ w Kielcach, w oparciu o przepisy odrębne w tym zakresie.

• Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących planach wyznaczono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Zapisy te dotyczą jedynie stanowisk archeologicznych, z tego względu, że obszar gminy objętych planami jest bardzo niewielki, co przedstawiano poniżej na Rys. nr 1.

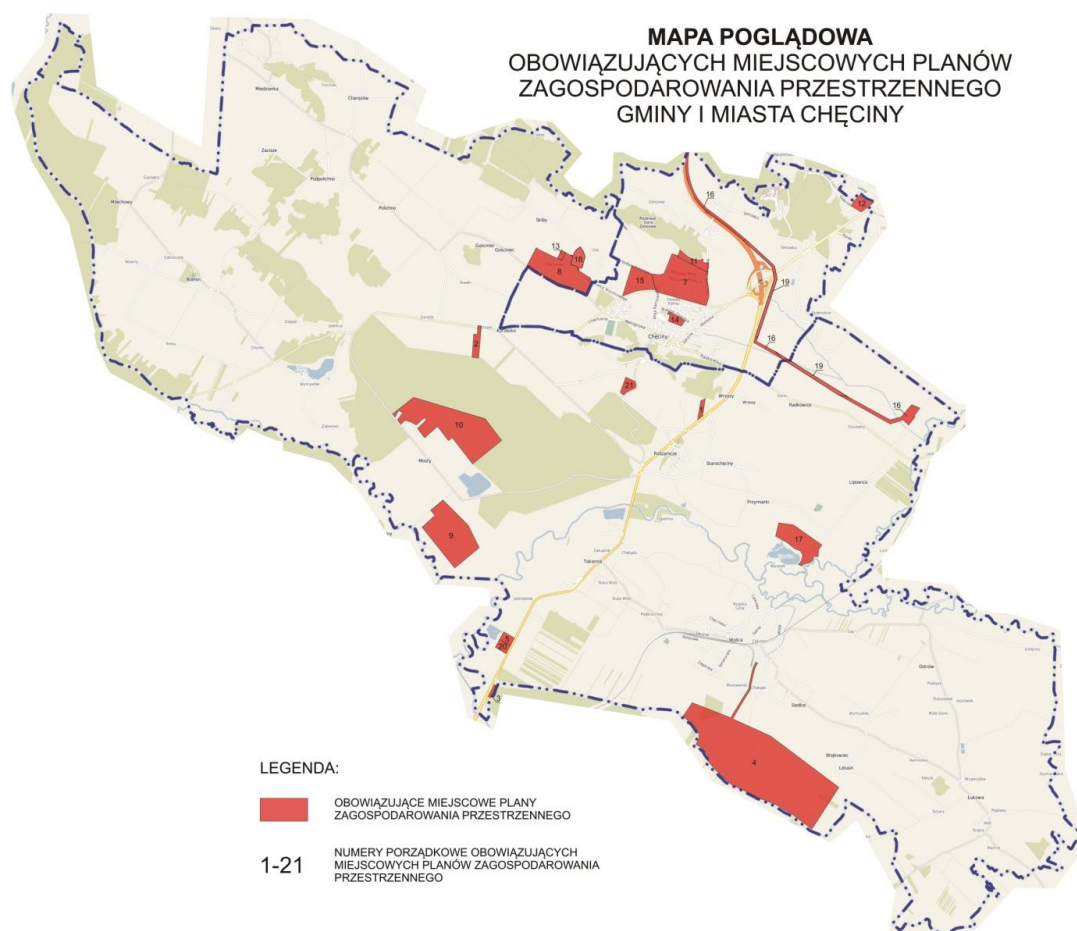
Wyznaczone zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej

Ustanowiono strefę archeologiczną ochrony biernej w celu ochrony wartości naukowych i poznawczych zabytku archeologicznego o następujących wymaganiach:

1. Wyklucza się przekształcanie bądź użytkowanie stanowisk archeologicznych w ich granicach, które mogłyby powodować degradację ich wartości naukowej i kulturowej, do tych działań należą w szczególności prace wybierzyrkowe i niwelacyjne;
2. Podejmowanie działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania w granicach stanowiska archeologicznego wymaga zapewnienia warunków dla nadzoru archeologicznego.
3. Przed przystąpieniem do eksploatacji obszaru górniczego należy wykonać szczegółową prospekcję archeologiczną terenu z ewentualnym wykonaniem sondażowych badań ratowniczych.
4. Wszelkie działania związane z naruszeniem podłoża obszaru górniczego wymagać będą uzgodnienia ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Kielcach.
5. Prowadzenie prac ziemnych lub podejmowanie działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania terenu w granicy tej strefy wymaga zapewnienia badań archeologicznych (w formie badań powierzchniowych, badań wykopaliskowych, badań sondażowych, nadzoru archeologicznego). Formę tych badań należy każdorazowo uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
6. Prace budowlane i roboty ziemne, jak też zmiany sposobu zagospodarowania terenu w obrębie stref ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych należy uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Określono, że dla obszaru układu urbanistyczno-krajobrazowego miasta Chęciny wpisanego do rejestru zabytków, nową zabudowę należy zharmonizować z sąsiednią zabudową historyczną w celu utrzymania istniejących wartości przestrzenno-architektonicznych.

Na obszarze miasta obowiązuje obecnie 21 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny (Tabela nr 1).

Rys. nr 1. Mapa poglądowa obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy i miasta Chęciny (źródło: <http://www.biuletyn.net/nt-bin/start.asp?podmiot=checiny/&strona=14&typ=podmenu&typmenu=14&menu=176&id=177&str=1>, data dostępu 30.03.2020 r.)

Tabela nr 1. Spis obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny

LP.	TYTUŁ PLANU	UCHWAŁA RADY MIEJSKIEJ W CHĘCINACH	PUBLIKACJA	UWAGI
1	Zmiana nr I w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny (MPZP dla terenu nieruchomości we wsi Starochęciny-Wrzosy)	78/VI/98 z dnia 29 grudnia 1998 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 5, poz. 31 z 3 lutego 1999 r.	
2	MPZP terenów usługowych we wsi Korzecko gminy Chęciny	21/I/99 z dnia 10 marca 1999 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 21, poz. 447 z 23 kwietnia 1999 r.	
3	Zmiana Nr 10 w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny, dotyczącej sołectwa Tokarnia.	68/XXIII/02 z dnia 26 września 2002 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 65, poz. 2018 z 15 listopada 2002 r.	
4	MPZP terenu górniczego dla złoża wapieni jurajskich „Chęciny – Wolica” na obszarze	71/V/03 z dnia 28 kwietnia 2003 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 143, poz. 1273 z 11	

	wsí Wolica, Siedlce i Wojkowiec, gmina Chęciny		czerwca 2003 r.	
5	MPZP w obrębie wsi Tokarnia	166/XIV/04 z dnia 29 kwietnia 2004 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 125, poz. 1705 z 26 lipca 2004 r.	
6	MPZP terenu eksploatacji złoża piasków „Mosty II” położonego na obszarze sołectwa Mosty w gminie Chęciny	154/XIII/04 z dnia 9 marca 2004 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 112, poz. 1576 z 9 lipca 2004 r.	Zmieniony uchwałą nr 171/XIV/04 z dnia 29 kwietnia 2004r. (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 112, poz. 1577 z 9 lipca 2004 r.) Zmieniony w całości planem nr 10
7	MPZP II na obszarze miasta Chęciny (Zelejowa)	364/XLII/06 z dnia 29 września 2006 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 18 z dnia 29 stycznia 2007 r., poz. 296	
8	MPZP terenów mieszkaniowych w obrębie wsi Skiby na obszarze gminy Chęciny	45/VII/07 z dnia 9 marca 2007 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 121 z dnia 6 lipca 2007 r., poz. 1781	Zmieniony w części planem nr 13
9	MPZP terenu Mosty III położonego na obszarze wsi Mosty w gminie Chęciny	90/XIII/07 z dnia 27 lipca 2007 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 38 z dnia 4 marca 2008 r., poz. 598	Zmieniony uchwałą nr 113/XVII/07 z dnia 30 października 2007r. (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 38 z dnia 4 marca 2008r., poz. 600)
10	Zmiana MPZP terenu eksploatacji złoża piasków „Mosty II” położonego na obszarze sołectwa Mosty w gminie Chęciny	91/XII/07 z dnia 27 lipca 2007 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 38 z dnia 4 marca 2008 r., poz. 599	Zmieniony uchwałą nr 114/XVII/07 z dnia 30 października 2007r. (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 38 z dnia 4 marca 2008r., poz. 601)
11	MPZP „Chęciny II A” na obszarze miasta Chęciny (Zelejowa)	110/XVII/07 z dnia 30 października 2007 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 120 z dnia 17 czerwca 2008 r., poz. 1687	Zmieniony uchwałą nr 147/XXII/08 z dnia 29 lutego 2008r. (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 120 z dnia 17 czerwca 2008r., poz. 1688)
12	MPZP terenu położonego w obrębie ul. Dobrzączka na obszarze miasta Chęciny	222/XXXVII/08 z dnia 1 grudnia 2008 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego Nr 47, poz. 592 z dnia 27 lutego 2009 r.	
13	Zmiana MPZP terenów mieszkaniowych w obrębie wsi Skiby na obszarze gminy Chęciny	133/XVII/11 z dnia 28 października 2011 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 701 z dnia 2 marca 2012 r.	Zmieniony uchwałą nr 171/XXI/11 z dnia 22 grudnia 2011r. (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego

				poz. 702 z dnia 2 marca 2012r.)
14	MPZP na terenie miasta Chęciny	344/XLIV/13 z dnia 22 marca 2013 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 1990 z dnia 26 kwietnia 2013 r.	Zmieniony uchwałą nr 363/XLVI/13 z dnia 06 maja 2013r. (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 2449 z dnia 13 czerwca 2013r.)
15	MPZP terenu położonego na północ od drogi wojewódzkiej Kielce – Małogoszcz, pomiędzy drogą gminną Chęciny – Zelejowa i drogą gminną w kierunku wsi Skiby, miasta Chęciny	388/LIII/13 z dnia 4 października 2013 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 3764 z dnia 15 listopada 2013 r.	
16	MPZP trasy linii przesyłowej 220 kV Kielce Piaski – Radkowice wraz z rozbudową stacji Radkowice na obszarze miasta i gminy Chęciny	23/IV/15 z dnia 30 stycznia 2015 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 892 z dnia 13 marca 2015 r.	
17	MPZP w obrębie wsi Lipowica na obszarze gminy Chęciny	43/IX/15 z dnia 20 kwietnia 2015 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 1753 z dnia 1 czerwca 2015 r.	
18	MPZP dla terenu działki nr ewid. 677/1 w obszarze sołectwa Skiby, gmina Chęciny	71/XII/15 z dnia 29 czerwca 2015 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 2384 z dnia 6 sierpnia 2015 r.	
19	MPZP „Jaźwica” część B na terenie miasta i gminy Chęciny	75/XII/15 z dnia 29 czerwca 2015 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 2385 z dnia 6 sierpnia 2015 r.	
20	MPZP obszaru w obrębie wsi Tokarnia – „Tokarnia 2” na terenie gminy Chęciny	202/XXXI/16 z dnia 22 sierpnia 2016 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 2944 z dnia 30 września 2016 r.	
21	MPZP na obszarze gminy Chęciny, w obrębie 0003 Korzecko, na działkach ewidencyjnych numer: 356 i 382	58/VII/19 z dnia 29 marca 2019 r.	Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego poz. 2190 z dnia 14 maja 2019 r.	

5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

5.2.1. Charakterystyka gminy

• POŁOŻENIE

Gmina Chęciny to gmina miejsko-wiejska usytuowana w zachodniej części powiatu kieleckiego, w centralnej części województwa świętokrzyskiego. Gmina od strony północnej graniczy z gminą Piekoszów, od północno-wschodniej z gminą Sitkówka – Nowiny i Morawica, od strony południowej z gminą Sobków, od zachodniej z gminą Małogoszcz. Siedzibą gminy jest miasto Chęciny. Jedną z gmin aglomeracji kieleckiej.

W skład gminy wchodzi następujące jednostki administracyjne (sołectwa): Bolmin (miejscowości Bolmin, Jedlnica, Milechowy, Wymysłów), Gościniec, Korzecko, Lipowica, Łukowa, Miedzianka, Mosty, Ostrów, Podpolichno (miejscowości: Podpolichno, Charężów i Zacisze), Polichno, Przymiarki, Radkowice, Skiby, Starochęciny (miejscowości: Starochęciny, Wrzosek i Podzamcze), Siedlce, Tokarnia, Wojkowice (miejscowości: Wojkowice i Lelusin), Wolica oraz miasto Chęciny podzielone na: Chęciny i Osiedle Północ, Osiedla: Czerwona Góra, Sosnowka, Sitkówka i Zelejowa.

• ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE

Gmina Chęciny leży w obrębie Wyżyny Kieleckiej w pld.-zach. części Gór Świętokrzyskich. Obejmuje swym zasięgiem: Pasma Chęcińskie, Pasma Zelejowskie, Grzbiet Bolechowski, Grząby Bolmińskie, Grzywy Korzeczkowskie.

Gmina znajduje się w zasięgu oddziaływania przemysłu wydobywczego produkcji materiałów budowlanych (głównie cementu, wapna i kruszywa naturalnego). odznacza się bardzo cennymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi i została w większości objęta prawną ochroną przyrody. Znaczna część gminy (85% ogólnej powierzchni) położona jest w Chęcińsko-Kieleckim Parku Krajobrazowym i jego otulinie, który charakteryzuje się wybitnymi w skali kraju wartościami przyrodniczymi w zakresie przyrody nieożywionej oraz walorów geobotanicznych.

Na terenie gminy zlokalizowane są:

- 4 Obszary Specjalnej Ochrony Siedlisk Natura 2000 (Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk NATURA 2000 Dolina Białej Nidy PLH260013 (5,74 ha na terenie gminy Chęciny), Dolina Czarnej Nidy PLH260016 (318,9 ha na terenie gminy Chęciny), Ostoja Sobkowska Korytnicka PLH260032 (242,58 ha na terenie gminy Chęciny), Wzgórza Chęcińsko-Kieleckie PLH260041 (3826,32 ha na terenie gminy Chęciny);
- 1 Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków NATURA (Dolina Nidy PLB 260001 – 12,6 ha na terenie gminy Chęciny);
- 1 park krajobrazowy (Chęcińsko-Kielecki Park Krajobrazowy);
- 1 obszar chronionego krajobrazu (Chęcińsko-Kielecki Obszar Chronionego Krajobrazu);
- 6 rezerwatów przyrody („Góra Zelejowa”, „Góra Miedzianka”, „Jaskinia Raj”, „Góra Rzepka”, „Wolica”, „Milechowy”);

– 5 pomników przyrody (Jaskinia „Piekło” w m. Milechowy, „Jaskinia Piekło” w m. Skiby, Odsłonięcie geologiczne „Stokóweczka” w m. Skiby, Skałki w m. Starochęciny-Wrzosy, Urwisko skalne i jaskinia „Czerwona” w m. Chęciny-Czerwona Góra).

Obszar gminy Chęciny znajduje się w widłach Białej Nidy wraz z jej dopływem Łośną (Wierną Rzeką) a także Czarnej Nidy.

5.2.2. Historia gminy¹

Nieznane są okoliczności i czas powstania Chęcin. Pierwotna osada musiała istnieć prawdopodobnie już w końcu XII w. Pierwsza wzmianka źródłowa, wymieniająca nazwę Chęciny, pochodzi z 22 maja 1275 r. i zawarta jest w przywileju księcia Bolesława Wstydlwego. Dokument ten nie informuje jednak o Chęcinach jako dzisiejszym mieście, tylko o ówczesnej wsi (obecne Starochęciny).

Ważnym wydarzeniem w dziejach wsi Chęciny było erygowanie parafii u schyłku XIII w. Jeszcze donioślejsze znaczenie miało wzniesienie warownego zamku, najprawdopodobniej na przełomie XIII i XIV stulecia. Budowa olbrzymiej i niedostępnej warowni sprawiła, że obszar położony u jej stóp stał się atrakcyjny pod względem osadniczym, tym bardziej, że zamek stanął w pobliżu przecięcia szlaków handlowych. Czynniki te przyczyniły się do powstania podgrodzia u podnóża góry zamkowej, które przejęło nazwę od istniejącej wcześniej wsi Chęciny. Dotychczasowa wieś Chęciny uzyskała natomiast nazwę Stare Chęciny (Starochęciny). Od tej pory historia Chęcin związana była ściśle z dziejami zamku. Ponieważ nie zachował się przywilej lokacyjny, nieznana jest dokładna data lokacji miasta. Prawa miejskie Chęcinom nadano zapewne w latach 1306-1325. Nie przetrwały również żadne wzmianki źródłowe o zasadzcy miasta. Chęciny założono najprawdopodobniej na „surowym korzeniu”, o czym może świadczyć fakt, że miasto rozplanowano według typowego dla średniowiecza planu. Podobnie jak początki miasta, niewyjaśniona jest także nazwa Chęciny.

Dnia 26 maja 1331 r. w Chęcinach rozpoczął się zwołany przez króla Władysława Łokietka Zjazd Ziem Polskich. Datę tę uznaje się za początek polskiego parlamentaryzmu.

Intensywny rozwój miasto przeżywało właśnie za panowania Władysława Łokietka. Zarówno zamek, jak i gród pełniły ważne funkcje polityczno-militarne. Tutaj odbywały się roki sądowe oraz zjazdy szlacheckie. Jeszcze więcej uwagi i zainteresowania Chęcinom poświęcał król Kazimierz Wielki, który ustanowił je siedzibą starostwa grodowego i rozległego powiatu, dokonał rozbudowy zamku i kościoła św. Bartłomieja, ufundował klasztor franciszkanów, nakazał opasać miasto murami bądź palisadą oraz wytyczyć drugi rynek. Wydarzeniem, które wywarło wpływ na historię miasta, aż po czasy współczesne był przywilej, sprawujący rządzący w Polsce w imieniu syna Ludwika, królowej węgierskiej Elżbiety Łokietkówny, zezwalający na eksploatację rud srebra i ołowiu w promieniu 1 km od miasta. Dokument ten zadecydował o rozwoju górniczego i hutniczego ośrodka w Chęcinach.

W okresie średniowiecza Chęciny były miastem jednolitym etnicznie, zamieszkiwanym w większości przez ludność polską. Sporadycznie pojawiali się w nich Niemcy. Dzięki licznym przywilejom królewskim, życie gospodarcze miasta opierało się głównie na górnictwie metali kolorowych: ołowiu, srebra, a szczególnie miedzi. Chęciny były także ośrodkiem wydobywania i obróbki kamieni młyńskich. Mieszkańcy miasta trudnili się ponadto handlem oraz rzemiosłem. W średniowiecznych Chęcinach dominowała drewniana zabudowa. W okresie tym w mieście istniały dwa kościoły: parafialny św. Bartłomieja i św. Jadwigi oraz należący do franciszkanów – św. Marii Magdaleny. Nadto funkcjonował w Chęcinach szpital i kaplica św. Ducha oraz szkoła parafialna. Chęciny rozwijały się nadal intensywnie w okresie XV w. Po wielkim pożarze w 1407 r. wzniesiono nowy ratusz, a król Władysław Jagiełło potwierdził przywileje ostatnich Piastów dla miasta. W 1491 r. król Kazimierz Jagiellończyk odnowił przywilej lokacyjny miasta.

¹ Hubert Mazur (Archiwum Państwowe w Kielcach), Źródła do dziejów Chęcin w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/HM_Checiny.pdf (data dostępu 30.03.2020 r.)

Przez cały okres przedrozbiorowy Chęciny były stolicą powiatu chęcińskiego będącego częścią rozległego województwa sandomierskiego oraz siedzibą starostwa grodowego. W okresie XVI w. Chęciny, podobnie jak cała Rzeczpospolita, przeżywały wiek rozkwitu gospodarczego, głównie dzięki przywilejom nadawanym mieszkańcom przez władców. W miarę wyczerpywania się złóż zmniejszała się rola górnictwa kruszcowego na rzecz wydobycia marmurów i kamieniarstwa. Z chęcińskich kopalni pochodził też ceniony w całej Polsce lazur. Równolegle z rozwojem gospodarczym następował rozkwit kulturalny miasta, związany z reorganizacją i wzniesieniem nowego budynku szkoły parafialnej w czasach Stefana Batorego. Ludność Chęcin poza górnictwem nadal trudniła się handlem, głównie płodami rolnymi i wyrobami rękodzielniczymi oraz rzemiosłem. W miasteczku funkcjonowały także: browary, młyny i cegielnia. Miasto, stanowiące ważny ośrodek o charakterze handlowym i politycznym, atrakcyjne było także dla cudzoziemców. Napływała tu bowiem licznie ludność niemiecka, włoska, szkocka i żydowska.

Szerząca się w 2 połowie XVI w. reformacja nie ominęła Chęcin, które za sprawą swych starostów stały się ośrodkiem kalwinizmu. W Chęcinach ulokowano siedzibę dystryktu chęcińsko-krakowskiego. W 1568 r. bogato uposażoną świątynię parafialną zajęli kalwini pod przewodnictwem starosty chęcińskiego Stanisława Szafrąncza, przekształcając ją w zbór. Proboszcz zmuszony był przenieść się do kościoła św. Ducha, który przez niespełna 30 lat pełnił funkcje parafii. W rękach innowierców kościół św. Bartłomieja i św. Jadwigi pozostał do 1597 r. Spustoszoną, częściowo zniszczoną i ograbioną przez kalwinów świątynię odnowiono i uporządkowano, a w 1603 r. powtórnie konsekrowano. Z kolei kościół franciszkanów zajmowany był przez innowierców w latach 1580-1603.

W ciągu XVI w. zamek chęciński nadal był siedzibą starostów, a także mieścił kancelarię grodzką. U schyłku XVI w. warownia zaczęła podupadać, czego wyrazem było przeniesienie z niej do kościoła ksiąg ziemskich powiatu chęcińskiego. Przełomowym, momentem w dziejach zamku był 1607 r., kiedy to po raz pierwszy w dziejach został zdobyty. Udało się to rokoszanom Zebrzydowskiego, którzy złupili i spalili warownię. Przebudowy zamku w duchu renesansowej rezydencji dokonał starosta Stanisław Branicki.

Mimo wielu klęsk epidemii i pożarów, a zwłaszcza zniszczeń i grabieży dokonanych w 1607 r. podczas rokoszu Zebrzydowskiego, 1 połowa XVII w. była dla Chęcin okresem pomyślnym. Wzrastała liczba mieszkańców, przybywało kamienic i jatek, rozwijał się handel. W Chęcinach powstało środowisko artystyczne skupiające kamieniarzy i budowniczych. Wspaniały rozwój miasta został gwałtownie przerwany najpierw przez potop szwedzki w 1655 r., a następnie dzieła zniszczenia dopełnił przemarsz wojsk księcia Rakoczego w 1657 r. Zamek i miasto zostały zniszczone i złupione. Szalejąca cztery lata zaraza zdziesiątkowała ludność. W wyniku tych klęsk nastąpił zastój w górnictwie.

Mimo przywilejów królów Jana Kazimierza i Jana III Sobieskiego, mających na celu ożywienie gospodarcze miasta Chęciny nie wróciły już do dawnej świetności. W tym okresie coraz większą rolę zaczęli odgrywać Żydzi, stanowiący ponad połowę ludności Chęcin. Starosta Stefan Bidziński zatroszczył się o zamek i kościoły franciszkanów oraz klarysek, przeprowadzając ich restauracje. U schyłku XVII w. dwa wielkie pożary znów trawiły miasto. Dopełnieniem zniszczeń był kolejny najazd szwedzki w 1707 r. Splądrowana i zrujnowana warownia została ostatecznie opuszczona, a starosta przeniósł się do pałacu w Podzamczu.

Pewna poprawa sytuacji Chęcin nastąpiła w 2 połowie XVIII w., kiedy to w 1764 r. Chęciny zostały wyznaczone na drugą siedzibę sądów ziemskich radomskich. Dużą troskę i starania o odbudowę przemysłu i świetności miasta przejawiał król Stanisław August, który nakazał uczonemu włoskiemu Janowi Filipowi Carossiemu zbadać miejscowe kopalnie i opisać występujące w okolicy marmury. Ostatni król Polski sprowadził do Chęcin włoskich kamieniarzy mających wskrzesić chęcińskie górnictwo marmuru. Działania te prowadzone dość opieszale i niesprawnie zakończyły się niepowodzeniem.

Po trzecim rozbiórze Polski ziemie województwa sandomierskiego zajęte zostały przez Austrię i weszły w skład Galicji Zachodniej. Austriacy w Kielcach umieścili siedziby mniejszych jednostek administracji terytorialnej – cyrkułu i okręgu, sprowadzając tym samym Chęciny do rangi miasta prowincjonalnego, pieczętując ich upadek. Dokonali oni także zniszczenia zamku nakazując rozbiórkę murów.

Pomagała im w tym miejscowa ludność traktująca warownię jako źródło darmowego, obrobionego materiału budowlanego.

Przez pierwsze cztery dziesięciolecia przynależność administracyjna Chęcin wyjątkowo często ulegała zmianom. Na mocy traktatu w Schönbrunn w 1809 r. część ziem zaboru austriackiego włączono do Księstwa Warszawskiego. Chęciny znalazły się wówczas w powiecie kieleckim, będącym częścią departamentu radomskiego. Po likwidacji Księstwa Warszawskiego z ziem do niego należących utworzono Królestwo Polskie. Chęciny znajdowały się na terenie województwa krakowskiego, w obwodzie i powiecie kieleckim. Ukazem carskim z 1837 r. województwo krakowskie przemianowano na gubernię krakowską. Ten stan utrzymał się do 1841 r., kiedy to nazwę guberni krakowskiej zmieniono na kielecką, obwody zastępując powiatami. Jednak już w 1845 r. przeprowadzono kolejną reformę administracyjną, w wyniku której Chęciny na okres ponad 20 lat znalazły się w powiecie kieleckim, należącym do guberni radomskiej.

W dobie Królestwa Kongresowego z inicjatywy kierującego przemysłem rządowym Stanisława Staszica podjęto próbę reaktywowania w okolicy Chęcin górnictwa i hutnictwa. Staszicowskie zamierzenia w odniesieniu do górnictwa kruszcowego spełzły na niczym. Udało się natomiast wskrzesić na pewien okres wydobywanie marmuru, a w pofranciszkańskich zabudowaniach powstała fabryka jego obróbki. Pierwsze lata Królestwa Kongresowego to okres porządkowania Chęcin. W jego ramach rozebrano stary ratusz i jatki oraz podcienia wielu kamienic. Wybrukowano ulice i zaprojektowano latarnie. Miasto otrzymało plan regulacyjny. W 1837 r. wybudowano nowy ratusz, zaś w 1859 r. budynek nowych jatek. W 1817 r. skasowany został klasztor franciszkanów, a opustoszałe budynki przeznaczono na więzienie. Po powstaniu styczniowym przetrzymywano w nim więźniów politycznych. W ciągu całego XIX-stulecia liczba ludności Chęcin wzrastała. W roku 1862 pod względem liczby mieszkańców miasto zajmowało 11 miejsce w guberni radomskiej. Przybywało jednak tylko Żydów, odsetek ludności polskiej natomiast stale malał, toteż Chęciny miały charakter miasteczka typowo żydowskiego. Głównym zajęciem Chęcinian pozostawał handel, rzemiosło oraz kamieniarstwo.

Reforma administracji z 1866 r. zmieniła przynależność terytorialną Chęcin. Powiat kielecki, do którego miasto należało, stał się częścią składową nowo powołanej guberni kieleckiej. Druga połowa XIX w. początek XX w. to proces postępującej degradacji Chęcin przejawiającej się m.in. w wyglądzie zewnętrznym miasta i ubóstwie mieszkańców. Drewniana, nieestetyczna i chaotyczna zabudowa szpeciła miasto. Sprzyjała też licznyim pożarom, które w połowie XIX w. i początkach XX w. często wybuchały w mieście. W 1900 r. utworzono w Chęcinach Straż Ogniową. Miasto nawiedzały też liczne zarazy, epidemie i klęski nieurodzaju. Wszystkie te czynniki powodowały, że liczba ludności Chęcin w porównaniu z innymi miastami guberni kieleckiej wzrastała w nieznacznym stopniu. Na niekorzystną sytuację Chęcin wpływ miało też nazbyt bliskie sąsiedztwo gubernialnych Kielc, do których licznie emigrowali Chęcinianie. Przypieczętowaniem gospodarczego upadku miasta był w końcu fakt, że ukończona w 1885 r. linia kolejowa dęblińsko-dąbrowska w odległości kilku kilometrów ominęła Chęciny.

Wolnościowe i narodowościowe prądy rewolucji 1905-1907 dotarły również do Chęcin, gdzie utworzona grupka członków PPS organizowała wiece i pochody. Ludność miasta walcząc o szkołę polską zbojkotowała szkolnictwo rosyjskie i biorąc udział w manifestacji, wtargnęła do szkoły, żądając od nauczyciela wprowadzenia języka polskiego jako wykładowego.

Ożywienie polityczne w mieście nastąpiło także w sierpniu 1914 r., kiedy to do Chęcin wkroczyła, zmierzająca z Krakowa do Kielc, I Kompania Kadrowa z Józefem Piłsudskim na czele. Miejscowa inteligencja radośnie przywitała Kadrówkę. Po wycofaniu Strzelców z miasta do Chęcin ponownie wkroczyły wojska carskie. W 1914 r. Chęciny spod rządów rosyjskich dostały się pod okupację austriacką. Zarząd nad terenami byłej guberni kieleckiej podlegał austriackim władzom wojskowym. Chęciny znalazły się w obrębie działania C. i K. Komendy Powiatowej w Kielcach. Znajdując się na linii walk pozycyjnych Chęciny zostały częściowo uszkodzone przez pociski artyleryjskie.

Po odzyskaniu niepodległości Chęciny znalazły się w granicach nowo utworzonego województwa i powiatu kieleckiego. Chęciny w okresie międzywojennym były miastem zaniedbanym i brudnym.

Mieszkańcom we znaki dawała się ciasnota mieszkaniowa i brak urządzeń komunalnych. Ten ostatni skutkował z kolei niskim poziomem higieny, co przyczyniało się do licznych epidemii. Bliskość Kielc, do których zwykle emigrowała ludność wiejska, sprawił, że przyrost demograficzny w Chęcinach w okresie międzywojennym był niewielki. Głównym źródłem utrzymania ludności pozostawał handel, rzemiosło i drobny przemysł. Dla kupców możliwość zarobku stanowiły też targi, odbywające się w Chęcinach co poniedziałek. Uboga ludność Chęcin nie mogąc utrzymać się ze swych podstawowych zajęć szukała zarobku w rolnictwie i ogrodnictwie. W okresie międzywojennym Chęciny były znanym w II Rzeczypospolitej ośrodkiem handlu drobiem. Osobną grupę zawodową stanowiła inteligencja – nauczyciele i urzędnicy. Niekorzystna sytuacja ekonomiczna była bodźcem do częstych wyjazdów za granicę na roboty sezonowe.

W latach 1918-1939, podobnie jak wcześniej, ponad połowę ludności Chęcin (56%) stanowili Żydzi. Obok wspólnej tradycji, historii i religii ważnym spoiwem wewnętrznym łączącym starozakonnych była gmina wyznaniowa, do której należała synagoga, dwa domy modlitwy, kirkut, mykwa oraz przytułek dla starców. We wrześniu 1919 r. na mocy dekretu o obowiązku szkolnym powołano na bazie czteroklasowej szkoły elementarnej siedmioklasową szkołę powszechną. Edukacja dzieci żydowskich odbywała się w chederach.

Wpływ na oświatę i kulturę międzywojennych Chęcin wywierały także rozmaite organizacje, instytucje i stowarzyszenia takie jak: Towarzystwo Opieki nad Miejscowymi Zabytkami w Chęcinach, Klub Towarzyski w Chęcinach, Związek Strzelecki, Straż Ogniowa, Katolicki Związek Młodzieży Męskiej i Żeńskiej, Biblioteka Sejmiku Kieleckiego, Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Kielcach i w końcu amatorski teatr funkcjonujący przy Związku Zawodowym Rzemieślników Żydów.

W latach 1917-1928 Chęciny były siedzibą Sądu Pokoju, zaś w latach 1928-1946 mieścił się w nich Sąd Grodzki. Instytucją wywierającą znaczny wpływ na dzieje Chęcin i życie ich mieszkańców w czasach międzywojennych było także więzienie karne. Od 1919 r. przeznaczone było do odbywania kar pozbawienia wolności za działalność antypaństwową i komunistyczną, morderstwa i kradzieże. Z uwagi na brak oświetlenia, ogrzewania, bieżącej wody i kanalizacji oraz okrucieństwo personelu więzienie to należało do kategorii ciężkich. Zlikwidowane zostało w 1927 r. wskutek nacisku postępowych kół na Ministerstwo Sprawiedliwości.

Już pierwszego dnia II wojny światowej Chęciny zostały zbombardowane przez Luftwaffe. Dnia 5 września natomiast w okolicach miasta pojawiły się pierwsze oddziały niemieckie. Po zajęciu Chęcin Niemcy ustanowili własne władze miejskie, a przy nich areszt prewencyjny i posterunek policji granatowej. Dowództwo niemieckie część wojsk ulokowało w budynkach klasztornych. W latach okupacji niemieckiej Chęciny administracyjnie należały do powiatu kieleckiego, który wchodził w skład dystryktu radomskiego będącego częścią Generalnego Gubernatorstwa. Od 1940 r. Niemcy wprowadzili ostre ograniczenia w stosunku do chęcińskich Żydów obejmując ścisłą kontrolą ich dochody. W kwietniu 1941 r. utworzono we wschodniej części Chęcin getto, zaś 12 września 1942 r. przystąpiono do jego likwidacji, wywożąc mieszkańców do obozu w Treblince, gdzie większość z nich uległa zagładzie. Majątek żydowski przejęli Niemcy, zaś dzielnicę getta zasiedlili Polacy. Sytuacja ekonomiczna ludności Chęcin i okolicznych wsi zmuszanej do dostarczania Niemcom w ramach kontyngentu żywności, pogarszała się z każdym dniem okupacji. W mieście szerzył się terror oparty na łapanekach, wysyłkach na roboty do Rzeszy i tropieniu ruchu oporu. Ten ostatni rozwijał się mimo represji dość intensywnie. Miejscowi nauczyciele rozpoczęli również tajne nauczanie na szczeblu szkoły podstawowej i średniej. W nocy z 13 na 14 stycznia 1945 r. wojska niemieckie w popłochu opuszczały Chęciny, a na ich miejsce wkraczały oddziały I Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej. Dzięki nim miasto dnia 14 stycznia 1945 r. wyzwolone zostało spod hitlerowskiej okupacji.

Wyzwolenie Chęcin dość szybko dla mieszkańców okazało się połowiczne, gdyż władzę w mieście przejął radziecki komendant. Dnia 21 lutego 1945 r. utworzono w Chęcinach Miejską Radę Narodową w skład, której weszli przedstawiciele PPR, PPS i SL. W mieście ulokowano siedzibę gminy wiejskiej Korzecko. Pod koniec lutego rozpoczęła działalność Organizacja Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych, która miała wychowywać młodzież „w duchu demokracji”. Wkrótce po wyzwoleniu miasta podjęto działania umożliwiające normalne jego funkcjonowanie. Wznowiły zatem działalność szkoła podstawowa i gimnazjum oraz Ochotnicza Straż Pożarna, pracę rozpoczął ośrodek zdrowia i apteka. Zarząd miejski rozpoczął starania

o utworzenie szkoły średniej. Zatrzeszczono się o odbudowę trzech studni miejskich. Do pierwszych inwestycji miasta należała też rzeźnia i rozlewnia mleka. Niemniej jednak sytuacja w Chęcinach, ze względu na liczne wystąpienia antykomunistyczne i rosnącą przestępczość, daleka była od stabilizacji. Zarówno władze lokalne jak i centralne starały się doprowadzić do likwidacji zbrojnego podziemia.

Masowa eksterminacja Żydów w okresie II wojny światowej spowodowała znaczny spadek liczby ludności Chęcin. Władze miasta stanęły przed koniecznością przywrócenia Chęcinom miejskiego charakteru, zagospodarowania majątku pożydowskiego i zabezpieczenia zabytków. Obraz miasteczka pod względem stanu sanitarnego przedstawiał się zatrważająco. Również znaczenie gospodarcze Chęcin było bardzo skromne. To, co w okresie powojennym wyróżniało Chęciny od okolicznych wsi i osad to bogata historia i wielowiekowe tradycje oraz działające w nim instytucje: Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa, a od 1954 r. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, posterunek Milicji Obywatelskiej, poczta, szkoły, Gminna Spółdzielnia, Kółko Rolnicze, przychodnia, apteka, Bank Spółdzielczy, kościoły, sklepy, dwie kawiarnie i karczma oraz liczne warsztaty usługowo-rzemieślnicze. W 1948 r. powołano do życia Ludowy Zespół Sportowy „Piast” Chęciny. Niezwykle trudno było w tym czasie znaleźć zatrudnienie w miasteczku, a rozwój budownictwa mieszkaniowego został praktycznie zahamowany, toteż licznie opuszczano Chęciny w poszukiwaniu lepszego bytu. Władze wojewódzkie próbowały pod koniec lat 50-tych XX w. polepszyć sytuację Chęcin, opracowując plan jego aktywizacji. W dobie Polski Ludowej znaczna część chęcinių z powodu braku możliwości zatrudnienia w rodzinnym mieście dojeżdżała do pracy do Kielc, Nowin i Małogoszcza. Sytuacja poprawiła się trochę, gdy w 1967 r. założono w miasteczku przedsiębiorstwo produkcyjno-usługowe, popularnie zwane „Wielobranżówką”.

Dnia 1 stycznia 1973 r. utworzona została nowa jednostka administracyjna – gmina i miasto Chęciny, obejmująca miasto i 18 sołectw.

5.3. Dziedzictwo materialne gminy Chęciny

Materialne dziedzictwo kulturowe gminy to cały dorobek materialny wszystkich pokoleń, jakie zamieszkiwały to miejsce. Są to zarówno układy przestrzenne miejscowości wraz z terenami zieleni komponowanej, powstałe przez stulecia budowle i zastosowane w nich rozwiązania architektoniczne, jak również zabytki ruchome w nich zgromadzone oraz zabytki archeologiczne. W tej części zostały omówione zabytki o największym znaczeniu dla gminy. Są to obiekty wpisane do rejestru zabytków.

I. HISTORYCZNE UKŁADY PRZESTRZENNE GMINY CHĘCINY

Historyczne układy przestrzenne wsi, miast definiowane są jako przestrzenne założenia wiejskie lub miejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg. Układy te stanowią element składowy krajobrazu kulturowego.

• UKŁAD URBANISTYCZNO-KRAJOBRAZOWY MIASTA CHĘCINY

Układ urbanistyczno-krajobrazowy Chęcin (XIV-XIX w.) wraz z terenami południowego przedpoła z ruinami średniowiecznego zamku zaliczany jest do najważniejszych w województwie świętokrzyskim. Najstarszą jego częścią są: Górny Rynek (ob. Pl. 2 Czerwca) wraz z wychodzącymi zeń ulicami i Dolny Rynek (ob. Pl. Żeromskiego).

Oś tego symetrycznego układu miasta jest oparta na grzbiecie Góry Zamkowej i wychodzi ze środkowej wieży zamku królewskiego w kierunku północnym, z niewielkim odchyleniem na wschód – dostosowana jest do ukształtowania terenu (po linii spadku zbocza płn. stoku). Na osi leży środek obu rynków: Górnego – pierwotnego z XIII w. i Dolnego z XVI w.

Górny Rynek przecina historyczna droga z Małogoszcza do Wiślicy: wchodzi na rynek w płn.-zach. narożniku, wychodzi – w pld.-wsch. Droga łącząca Kraków i Kielce biegnie wzdłuż Zach. pierzei obu rynków.

Bloki zabudowy miejskiej ulokowane są między ulicami głównymi, równoległymi do pierzei południowej i ulicami poprzecznymi. Układ ten jest widokowo skorygowany na wzgórze zamkowe, lekko promieniście, co świadczy pozytywnie o sztuce średniowiecznych mierniczych i geometry Mariana Potockiego, który w 1821 r. wykonał plan regulacyjny zabudowy, porządkujący układ średniowieczny, głównie na obrzeżach miasta. Na osi wybudowano w Rynku Górnym ratusz, a na styku z osią – kościół parafialny w XIV/XV w. i nowy ratusz z 1837 r. – w południowej pierzei górnego rynku. Klasztory lokowano na obrzeżach zachodnich miasta.

Dynamiczny rozwój przestrzenny miasta nastąpił wraz odkryciem w okolicy rud miedzi i ołowiu w k. XIV w. Szczytowym był okres XVI – 1 poł. XVII w., kiedy w mieście pojawiły się liczne kamienice. Impulsem rozwojowym były zyski płynące z wydobywania miejscowych „marmurów” i handlu, który stopniowo przejmowali przedstawiciele społeczności szkockiej i żydowskiej (stałe notowani w Chęcinach od 2 poł. XVI w.). Nastąpiła wówczas intensyfikacja zabudowy na przedmieściach.

Wspaniały rozwój urbanistyczny Chęcina został przerwany w czasie potopu szwedzkiego; w 1657 r. miasto zostało spalone, potem ludność przetrzebiła zaraza. W kolejnych dziesięcioleciach, mimo przywilejów królewskich, nastąpiła stagnacja, niewiele budowano, budynki wznoszono głównie z drewna.

Ponowny dynamiczny rozwój przestrzenny nastąpił w XIX w. – wówczas uregulowano siatkę ulic, a także rozpoczęto ich brukowanie i budowę nowych budynków mieszkalnych i użyteczności publicznej. Kolejne zasadnicze zmiany urbanistyczne i architektoniczne nastąpiły po 1945 r.; ich zakres został ograniczony wskutek stałej pieczy konserwatorskiej. Współcześnie następują przekształcenia dawnej tkanki budowlanej znacznie zubożyły wysokie walory zabytkowe miejscowości.

• ZAGOSPODAROWANIE PRZESTRZENNE GMINY I UKŁADY RURALISTYCZNE WSI

Charakterystyczne elementy zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny:

- dominanta z postaci miasta,
- przewaga wsi o charakterze ulicówek i wielodrożnic,
- dominacja przemysłu wydobywczego,
- krajobraz naturalny skomponowany ze wzgórz, dolin rzek oraz rozległych obszarów pól i łąk,
- elementy środowiska przyrodniczego (np.: rezerваты przyrody – często pozostałość po starych kamieniołomach, jaskinie) oraz kulturowego stanowiące o atrakcyjności turystycznej gminy,
- czytelny układ komunikacyjny, stanowiący podstawowy układ kompozycyjny gminy.

Północna i północno-wschodnia część gminy ma charakter przemysłowy – ze względu na zlokalizowany tam przemysł wydobywczy. Centralna część gminy ma charakter mieszkalamo-usługowy z przewagą zabudowy jednorodzinnej, w części południowo-wschodniej dominuje zabudowa zagrodowa.

Na terenie gminy występują dwa typy układów ruralistycznych wsi. Najczęściej występuje ulicówka – typ wsi jednodrożnej o zwartej zabudowie po obu stronach drogi, lub wieś o zabudowie rozciągniętej, z budynkami z jednej lub dwu stron drogi. Wyglądem przypomina miejską ulicę. Drugim typem wsi jest wielodrożnica – duża wieś o zwartej lub luźnej zabudowie, rozłokowana wzdłuż kilku ciągów komunikacyjnych (ulic), ale o nieregularnym kształcie.

Charakterystyka układów ruralistycznych wsi gminy:

Skiby – wieś o charakterze ulicówki, częściowo dwustronnej.

Wolica – wieś wielodrożnica. Tradycje przemysłowe sołectwa rozpoznawalne są w pozostałościach dawnych baz przemysłowych (kamieniołomy, Zespół Wapienników – w runie). Stara część Wolicy posiada klimat „południa Europy” – zbudowany głównie przez budownictwo kamienno-drewniane, wąskie, kręte, opadające w dół uliczki, ciekawy detal architektoniczny.

Radkowice – wieś o charakterze dwustronnej ulicówki, gęsto zabudowana. Nowa zabudowa przepleciona z zabudową drewnianą, nierzadko zabytkową. Lokalizacja przy dość ruchliwej trasie nie sprzyja zagospodarowaniu turystycznemu.

Miedzianka – mała wieś o charakterze dwustronnej ulicówki. Malowniczo położona – góra Miedzianka z rezerwatem przyrody, stare kamieniołomy.

Bolmin – duża wieś o charakterze wielodrożnym i zabudową zwartą lub częściowo rozproszoną w przysiółkach Milechowy, Kresy, Jedlnica. Z centrum wsi (okolice kościoła) rozpościera się panorama na Grząby Bolmińskie. Znajduje się tu wiele atrakcji turystycznych w postaci: 2 zbiorników wodnych, obiektów zabytkowych (ruiny dworu).

Polichno – duża wieś o charakterze ulicówki, gęsto zabudowana.

Podpolichno – mała wieś o charakterze wielodrożnym, ze zwartą zabudową i rozproszoną zabudową w przysiółkach Charężów i Zacisze, położona w obszarze malowniczym krajobrazowo.

Korzecko – długa wieś o charakterze obustronnej ulicówki, gęsto zabudowana; w przysiółkach zabudowa rozproszona.

Mosty – wieś o charakterze skansenu – stara, drewniana zabudowa.

Tokarnia – duża wieś o charakterze wielodrożnej ulicówki, gęsto zabudowana, przecięta trasą międzynarodową, co w sposób nienaturalny jej pierwotny układ. Atrakcyjność wsi podnosi Park Etnograficzny – skansen wsi kieleckiej.

Starochęciny – historyczne osiedle o charakterze niemal jednostronnej ulicówki, w przysiółkach Wrzosa, Podzamcze zabudowa rozproszona.

Lipowica – wieś o charakterze ulicówki, gęsto zabudowana, położona w zaciszu doliny rzeki Bobrzy oraz zbiornika „Lipowica”.

Łukowa – duża wieś o charakterze wielodrożnym. Zabudowa w większości nowa, powojenna o jednolitym charakterze. Z uwagi na rolniczy charakter przeważa zabudowa zagrodowa. W strukturze wsi dominuje zabudowa Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej.

Ostrów – wielodrożnica ze zwartą zabudową. Stara część zabudowy Ostrowa ma klimat „południa Europy” zbudowany głównie przez budownictwo kamiennieo-drewniane

Wojkowiec – mała wieś o charakterze dwustronnej ulicówki z kilkoma enklawami niezabudowanymi.

Siedlce – wieś o charakterze ulicówki wzdłuż drogi lokalnej oraz wzdłuż trasy kolejowej. Zabudowa rozproszona, dość chaotycznie ukształtowana. W strukturze przestrzennej wyróżniają się większe tereny usługowo – produkcyjne.

Gościńiec – wieś o charakterze ulicówki, gęsto zabudowana.

Przymiarki – mała wieś o charakterze ulicówki, gęsto zabudowana.

• Cmentarz komunalny, ob. parafialny, Chęciny

Cmentarz założony w 1842 r. na gruncie należącym do kościoła. Założony na rzucie regularnego prostokąta, od wsch. oparty o ścianę lasu, otoczony kamiennym murem, z bramą i furtką – od pñ.: okrągłoluczna archiwolta bramy zwieńczona krzyżem, wsparta na półkolumnach przylegających do dwóch odcinków tynkowanego muru, rozpiętego między filarami zwieńczonymi sterczynami (skrajne) i wazonami (wewnętrzne); w jednym z odcinków muru – arkadowe przejście, w drugim i arkadowa blenda. Przez cmentarz biegną dwie równoległe alejki połączone przecznicami, w części pñd. – podział na mniejsze kwatery, niezagospodarowane. Zachowana mogiła powstańców styczniowych remontowana w 2013 r. Poprawa stanu infrastruktury cmentarza w 2014 r.: nowe alejki, uporządkowanie zieleni.

• Cmentarz żydowski, Chęciny²

Pochodzi z pocz. XVII w. Jeden z najstarszych ocalałych cmentarzy żydowskich w województwie Świętokrzyskim, z nagrobkami z XVII w. oraz z przykładami rzadko występujących nagrobków w formie sarkofagu, podwójnych, zdobionych wypukłą inskrypcją. Cmentarz został zamknięty w 1964 r. W 2007 r. przeprowadzono prace porządkowe.

² Oprac. Nina Glińska, NID OT Kielce, 23.12.2014 r., <https://zabytek.pl/pl/obiekty/checiny-cmentarz-zydowski>

Cmentarz położony jest poza zwartą zabudową, przy ul. Radkowskiej, na płn.-wsch. zboczu Góry Zamkowej. Na terenie nekropolii znajduje się około 150 nagrobków w różnym stanie zachowania. Macewy wykonano głównie z piaskowca i marmuru chęcińskiego. Najstarsze pochodzą z 2 poł. XVII w. Zachowały się również grobowce w formie sarkofagu. Całość otoczona jest dość wyraźnymi pozostałościami kamiennego muru. Kirkut wymaga prac porządkowych. Jedynie w pld., najstarszej części widoczne są ślady prac porządkowych. Cmentarz ma powierzchnię 4 ha. Stele zdobione są elementami architektonicznymi oraz reliefowymi o bogatej ornamentyce: roślinnej, zwierzęcej oraz ukazującej przedmioty używane do praktyk religijnych. Na niektórych zachowały się ślady polichromii.

II. ARCHITEKTURA I BUDOWNICTWO

Wśród najcenniejszych zabytków architektury i budownictwa znajdują się obiekty architektury, wraz z ich otoczeniem podlegające ochronie.

• ZABUDOWA MIEJSKA

Zabudowa miejska pochodzi głównie z XIX w. i początków XX w. – często nadbudowywana była – po licznych pożarach – na starych piwnicach lub murach fundamentowych budowli starszych, choć w partiach piwnic i parterów zachowało się wiele relikwów zabudowy z XVI i XVII w.: głównie przy Rynku Górnym, ulicy Małogoskiej, Jędrzejowskiej i Długiej. Charakterystyczne są tradycyjne układy zabudowy działek z oficynami gospodarczymi w podwórkach. Podwórka dostępne są przez bramy przejazdowe w bryłach domów mieszkalnych usytuowanych od strony ulic głównych; w zamknięciu – na „zatyłkach” znajdują się stodoły lub inne budynki gospodarcze, także bramy w murach ogrodzeniowych – pomiędzy nie stykającymi się domami.

W XX w. nastąpiła rozbudowa miasta o osiedle „Zachód” złożone z wielorodzinnych bloków trójkondygnacyjnych i zespół szkół zawodowych z internatem oraz osiedle jednorodzinne „Północ” z lat 80. XX w. – na przeciwstoku przy obwodnicy, oddzielone od historycznego miasta lokalnym ciekim w dolince i łąkami.

• KAMIENICE I CHALUPY

Zabudowa przy Pl. 2 Czerwca (dawny Rynek Górny). Pierwotnie kamienice posiadały podcienia, które zlikwidowane zostały w XIX w. Obecnie wszystkie budynki usytuowane są w układzie kalenicowym.

Wśród najciekawszych kamienic przyrynkowych znajdują się:

– **Ratusz, ob. Urząd Gminy, Pl. 2 Czerwca 4** – pochodzi z 1837 r., przekształcony w 1856 r., w 1988 r. dobudowano dwa skrzydła od str. pld. Dwukondygnacyjny budynek na rzucie litery C, nakryty czterospadowymi dachami. Na osi symetrycznej fasady – trójosiowy ryzalit, w partii dachu akcentowany trójdzielnym szczytem z tarczą zegarową. Ściany murowane, tynkowane, na parterze ryzalitu – boniowane w tynku. Międzykondygnacyjny pas ściany wydzielony gzymsem kordonowym i gzymsem parapetowym piętra. Otwory okienne na parterze ryzalitu zamknięte łukiem okrągłym, osadzone w arkadowych blendach; prostokątne okna piętra ujęte lizami. Budynek po remoncie.

– **Kamienica Pl. 2 Czerwca 27/28**, 1819-1821, zajazd „Pod Srebrną Górą”, której kamienny szyld widnieje nad bramą przejazdową. W okresie międzywojennym część frontową najmowano dla celów handlowych. Obecnie należy on do najcenniejszych chęcińskich zabytków, gdyż pomimo szeregu przekształceń jego architektura zachowała pierwotny charakter stylowy. Narożny budynek na rzucie litery L, dwukondygnacyjny, nakryty wielopołaciowo. Ściany tynkowane, na parterze poziomo boniowane; międzykondygnacyjny pas ściany ujęty gzymsem kordonowym i gzymsem parapetowym piętra; nad oknami piętra szeroki, gładki fryz podcięty profilami; w zwieńczeniu profilowany gzyms. Wymiana stolarki okiennej.

– **Budynki w pln. pierzei Rynku** (Pl. 2. Czerwca) należą do starszej zabudowy rynku – XVI w. (piwnice), aczkolwiek są w znacznym stopniu zmodernizowane (nowe tynki, ograniczenie lub likwidacja detali architektonicznych, zmiana dyspozycji i kształtu otworów oraz wymiana stolarki) przez co w dużym stopniu utraciły cechy stylowe.

– Skrajnie negatywnym przykładem modernizacji jest **budynek Pl. 2 Czerwca 21** – po remoncie pozbawiony całkowicie cech stylowych. Wybudowany został w XVI w. (zachowane piwnice sklepione kolebkowo, izba frontowa), po czym 1 poł. XVII w. rozbudowano (podcienia i izba tylna). W czasie obu wojen szwedzkich budynek uległ zniszczeniu, a w 1 poł. XIX w. zapewne został gruntownie przekształcony, m.in.: wówczas zlikwidowano podcienia, nadbudowano piętro, a także w przestrzeń d. sieni przejazdowej wstawiono izbę sklepową. W 1836 r. nastąpiło wyłączenie części wsch. kamienicy, która została odrębnym domem.

– **Kamienica nr 23** (dawniej 19) powstała najpewniej w XVI w. Z tego czasu zachowały się w pasie frontowym: sklep, sień przejazdowa, ciemna kuchnia oraz izba wielka od pln. Ok. 1732 r. została powiększona ku zach. zajmując część sąsiadującej z nią działki. Przed 1820 r. dawną izbę wielką rozbudowano w piętrową

oficynę, a ok. 1866 r. nadbudowano część przednią. W XX w. dobudowano od płn. do oficyny jeszcze jeden pas zabudowań.

– **Kamienica Pl. 2 Czerwca 18** wzniesiona w XVI w. – zachowane piwnice i izba frontowa. W 1 poł. XVII w. została znacząco powiększona (sklepiona sień, podcienia, izba wielka). W XIX w. zniesiono podcienia, a w sieni umieszczono pasmo zabudowy. Mimo tych zmian nadal widoczny jest pierwotny układ przestrzenny z relikami dawnej kamieniarki (portale w sieni i piwnicach), co wyróżnia ją na tle innych nowożytnych kamienic chęcińskich.

– **Kamienica Fotydziańska³ nr 24-26** – XVI w., 3 ćw. XIX w., 1935 r. Z historycznego punktu widzenia – jeden z ciekawszych budynków. Wzniesiony w XVI w. W 1 ćw. XVII w. był własnością włoskiego muratora i rajcy chęcińskiego Sebastiana Fotygi, stąd źródeł z XVII-XVIII w. określany jest jako „Fotydziańska”. W 2 poł. XVIII w. był w posiadaniu starostów chęcińskich. W 1814 r. kupiona przez Lejzora Zajacę, została przekształcona w dom zajezdny i wyszynk. Po w 1850 r. stała się własnością licznych spadkobierców, w wyniku czego przekształcono architekturę budynku, z przynależną do niego zabudową pomocniczą, a także podzielono posesję na trzy części. Po 1949 r. rozbudowano część środkową kamienicy. Obecnie utraciła walory stylowe.

– **Kamienice Pl. 2 Czerwca nr 1-2**, ok. 1897 r. zostały połączone i uzyskały neorenesansowy wystrój fasady. Kamienica nr 2 wzniesiona po 1866 r. przez Izraela Giertlera, który od 1863 r. był też właścicielem domu nr 1. W 1897 r. budynki te połączono wspólnym numerem policyjnym. Kamienica nr 1 wystawiona w 1826 r. dla Stanisława Dmochowskiego według proj. Kazimierza Dunina Wąsowicza, architekta guberni kieleckiej. Należy do najlepiej zachowanych kamienic chęcińskich.

– **Kamienica Pl. 2 Czerwca nr 6** – wzniesiona w XVI w. w typowym układzie dla kamienic chęcińskich. W XIX-XX w. znacznie przekształcana – elewacja zmodernizowana z utratą cech stylowych; we wnętrzu zachowana pierwotna izba frontowa sklepią kolebką z lunetami.

– **Kamienica Pl. 2 Czerwca nr 9** – kryje relikty obiektu z XVII w. – w postaci izby frontowej oraz pomieszczenia za nią. W 1 ćw. XIX w. powiększono budynek o zabudowę sąsiedniej działki, przekształcono izbę wielką (utworzono kilka lokali) oraz dawną sień. Do budynku 1862 r. poprzedzony był murowanymi podcieniami. W pocz. XX w. nadbudowany został o piętro. Po 1945 r. remontowany kilka razy, utracił walory zabytkowe.

– **Kamienica Pl. 2 Czerwca nr 17** wystawiona najpewniej w XVI/ XVII w., przebudowana kilka razy w XIX i XX w. Z dawnego budynku zachował się trakt zachodni i leżąca na jego przedłużeniu oficyna.

Spośród pozostałej zabudowy miejskiej na uwagę zasługują:

– **Budynek przy Pl. Żeromskiego 8** (dawny Rynek Dolny) – parterowy dom z XVIII/XIX w. z sienią przejazdową, która dzieli go na część mieszkalną i stodołę.

– **Budynek przy Pl. Żeromskiego 9** powstał w 1826 r. z inicjatywy Wincentego Sokołowskiego, jako dom zajezdny. Po pożarze w 1847 r. został odbudowany. Od końca XIX w. na parterze funkcjonowała apteka. Obecnie budynek pełni funkcję mieszkalną. Zewnętrzna architektura w dużej mierze zachowała zbliżony do pierwotnego wygląd. Dwukondygnacyjny budynek murowany, z detalem wypracowanym w tynku: gzyms kordonowy i koronujący, lizeny w porządku wielkim – akcentujące os. wejścia, lizeny z płycinami na licu – na parterze osi skrajnej. Budynek po remoncie.

– **Dom ul. Małogoska 17-21** – pocz. XIX w.; parterowy, kilka razy przebudowany, m.in. w latach 1949-1950. Mimo przekształceń stanowi cenny przykład budownictwa mieszkalno-zagrodowego charakterystycznego dla zabudowy chęcińskich przedmieść. Dziś dawny odbiór estetyczny budynku zaburza współczesna stolarka drzwiowa i okienna.

³ Kozicka M., Barbasiewicz M., Pustota-Kozłowska E., Koncepcja rekonstrukcji architektoniczno-konserwatorskiej zabytkowego domu w Chęcinach zw. Kamienicą Fotydziańską (Pl. 2 Czerwca nr 24, 25, 26) opracowanie wykonane na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach, oprac. Warszawa 1985, s. 1

– **Dom przy ul. Wł. Łokietka 2** – stanowi pd. część budowli z XVI w. (parter i dawna sień – obecnie przejście do drugiej części pierwotnego budynku (ob. nr 4). W k. XIX i XX w. został znacznie rozbudowany w głąb o oficyny mieszkalne i część gospodarczą.

– **Budynek przy ul. Staszica 1** – pocz. XVII w., ma dobrze czytelny pierwotny układ przestrzenny ze sklepioną izbą frontową, szeroką sienią i wielką izbą, swoisty dla typowej chęcińskiej kamienicy z tego okresu. Na skutek remontów jest pozbawiona cech stylowych.

– **Budynek przy ul. Długiej 6** – wzniesiony w XVI w. – relikty w postaci izby frontowej z fragmentami kamieniarki z XVII w. i sklepione kolebkowo piwnice.

– **Budynek ul. Szkolna 2** – najprawdopodobniej wzniesiony w XVII w. na miejscu murowanego domu, z k. XV w. W 1 poł. XVII w. miał tu mieszkać Augustin van Oyen, rzeźbiarz działający przy miejscowych kamieniołomach. W kolejnych stuleciach budynek pełnił funkcje gospodarcze, a w okresie międzywojennym znajdował się w nim przytułek dla ludności żydowskiej. Obecnie jest opuszczony i stanowi własność prywatną. Prosty architektonicznie, nakryty czterospadowym dachem, tynkowany.

Zachowało się również kilka drewnianych domów:

– **Chałupa przy ul. Małogoskiej 50** wystawiona w 1795 r., później wielokrotnie remontowana, m.in. po 1945 r. kiedy dobudowano do niej werandę i zmieniono dach z czterospadowego na dwuspadowy. Współcześnie zaliczana jest do najstarszych zachowanych drewnianych budynków mieszkalnych w województwie świętokrzyskim.

– **Chałupa przy ul. Małogoskiej nr 58** – parterowy, drewniany budynek nakryty wysokim czterospadowym dachem 4 ćw. XIX w. – przykład dziewiętnastowiecznej zabudowy drewnianej, charakterystycznej dla chęcińskich przedmieść.

III. OBIEKTY SAKRALNE

• Kościół parafialny pw. św. Bartłomieja, Chęciny

Kościół wzniesiony przed 1325 r. i przebudowany z inicjatywy króla Kazimierza Wielkiego po 1368 r. W latach 1568-1603 funkcjonował jako zbór kalwiński, po czym został przywrócony katolikom i wyremontowany po 1597 r. W latach 1830-1840 wybudowano nową wieżę i obniżono dach. Przed 1614 r. miejscowy wójt Kacper Fodyga, ufundował i wybudował przy nim kaplicę grobową pw. Trzech Króli, z manierystycznym marmurowym ołtarzem.

Kościół zbudowany z cegły, otynkowany, zachował gotycki charakter. Jest to budowla orientowana, halowa, trój nawowa, z prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Skromne elewacje rozczłonkowane są jedynie wydatnymi skarpami (w ściany prezbiterium i zakrystii – „marmurowe” epitafia z XVII-XIX w., wyk. przez chęcińskie warsztaty kamieniarskie). Wejścia akcentowane kamiennymi portalami (w elewacji zach. – z parą półkolumn tokańskich, w kruchcie płn. – z pocz. XVII w. z herbem Nowina).

Wnętrze nakryte sklepieniem kolebkowo-krzyżowym ze sztukatorskimi żebrami (na filarach o sfazowanych narożach) i kolebkowym (zakrystia i kruchta płn.); oświetlone ostrołukowymi oknami. Kamienny portal z XVI w. – w prezbiterium.

Wśród wyposażenia godne uwagi są, m. in.: ołtarz główny z 1628 r. (uzupełniany w 1 ćw. XVIII w., z obrazami z XIX w.), ołtarze boczne z lat 10.-20. XVIII w. (z obrazami z XVII-XX w. autorstwa m.in.: Antoniego Dąbrowskiego, Dory Kondatki i Jana Nittmana), manierystyczne stalle z lat 30.-40. XVII w. z obrazami o tematyce franciszkańskiej (zakupione w 1820 r. z kościoła franciszkanów), ambona wczesnobarokowa z 2 ćw. XVII w., manierystyczne ławki i ława kolatorska z 1 ćw. XVII w., „marmurowe” epitafia: Jakuba Żyżańskiego ok. 1643 r. (wyk. Piotr Oleksy) i Baltazara Januszka (zm. 1724 r., wyk. nieustalony warsztat chęciński) oraz „marmurowa” chrzcielnica z 2 ćw. XVII w. (wyk. nieustalony warsztat chęciński).

W zespole kościoła znajduje się dawny **cmentarz kościelny** o współcześnie urządzonym wnętrzu jest otoczony tynkowanym murem kamiennym z trzema kamiennymi bramkami. Wejście płn. poprzedzają

wielopoziomowe schody prowadzące do miasta. W połowie ich biegu znajduje się kamienny pomnik z krzyżem, wystawiony ok. 1918 r. staraniem ks. Teodora Czerwińskiego, miejscowego proboszcza.

Kaplica Fotygów – kaplica pw. Trzech Króli, Chęciny usytuowana przy płd. stronie kościoła parafialnego pw. św. Bartłomieja, na wysokości styku prezbiterium i nawy, znajduje się późnorenansowa kaplica grobowa pochodząca z pocz. XVII w. Dwukondygnacyjna, na rzucie kwadratu, nakryta kopułą na pendentywach, z kamienną smukłą latarnią. W przyziemiu – krypta sklepiona kolebkowo, z trumnami rodziny fundatorów, a na piętrze – właściwa kaplica, dostępna ze schodów w nawie bocznej. Elewacje skromne, na wydatnych kamiennych cokołach. Wejście do kaplicy – na wysokości 1 m nad posadzką nawy bocznej – podkreśla ostrołukowa, profilowana archiwolta na konsolach. Ściany wnętrza ujęte profilowanymi gzymsami (podkopułowy – „marmurowy” z inskrypcjami). Na pendentywach znajdują się 4 dekoracyjne kartusze z 1614 r. z gmerkiem G. Fodigi i herbem jego żony – Zuzanny z Grodzanowskich (wyk. A. van Oyen z warsztatem), na zach. ścianie – polichromia „Pokłon Trzech Króli” z lat 10.-20. XVII w. Czasza kopuły dzielona stiukowymi żebrami w układzie promienistym. Wyposażenie kaplicy stanowią manierystyczne: epitafium Fodygów z 1614 r., kamienny ołtarz św. Krzyża z ok. 1625 r. (oba wyk. A. van Oyen z warsztatem) i barokowe figury św. Jana i Marii z 2 ćw. XVII w.

• Zespół klasztorny Franciszkanów, Chęciny

Zespół klasztorny franciszkanów powstał po 1368 r., z fundacji króla Kazimierza Wielkiego. Najstarszą jego częścią jest gotycki kościół z 2 poł. XIV w., odbudowany po pożarze w 1465 r. W końcu XVI w. kościół był użytkowany przez protestantów, którzy dopuścili się znacznych zniszczeń. Wg wizytacji z 1598 r. klasztor tworzył zabudowany drewnianymi krużgankami dziedziniec procesyjny i ciąg parterowych budynków od zach. – murowanych z drewnianymi dormitoriami na piętrze. W latach 1612-1620, staraniem starosty Stanisława Branickiego, zespół przebudowano: wykonanie sklepień nawy i prezbiterium oraz dachów kościoła, przebudowa klasztoru, wzniesienie budynków gospodarczych z bramą wjazdową. Przy pracach zatrudnieni byli zapewne miejscowi muratorzy, kamieniarze i rzeźbiarze. W płn.-wsch. narożu klasztoru powstała późnorenansowa kaplica św. Leonarda (Branickich), wykończona wnętrzarsko w 1641 r. Odnowiony i rozbudowany obiekt uległ ponownej dewastacji w latach 1656-1657 i odbudowany został w 2 poł. XVII w. przez starostę Stefana Bidzińskiego – tablica z herbem starosty (Janina), umieszczona przed wejściem do klauzury. Przebudowano skrzydło zach. i nadbudowano pozostałe. Powstał czworobok zabudowań klasztornych zachowany do chwili obecnej.

W okresie Królestwa Kongresowego, po kasacji, klasztor przeszedł na własność Skarbu Państwa – adaptowano go na więzienie, działające do 1928 r.; potem mieścił się tu sąd grodzki i szkoła, w czasie II wojny światowej stacjonowało wojsko niemieckie. Restaurację zespołu przeprowadzono w latach 1946-1948. Po wojnie mieściła się tu szkoła kamieniarska, zakłady mięsne, Spółdzielnia Pracy, łaźnia miejska i Hotel Łysogóry (w latach 60. i 70. XX w. adaptacja na Dom Turysty z restauracją w kościele). Od 1991 r. obiekt stanowi własność franciszkanów. Przeprowadzono prace remontowe i porządkowe, w 1997 r. nastąpiło ponowne poświęcenie kościoła. Obecnie w klasztorze mieści się też Ośrodek Leczenia Uzależnień.

Teren klasztorny zajmuje narożną działkę położoną w płn.-zach. części miasta. W jej części środkowej znajduje się kościół i przylegający do niego od płn. czworobok zabudowań klasztornych. Od płn. i zach. teren ograniczają, ukształtowane obwodowo, budynki administracyjne i gospodarcze; brama wjazdowa usytuowana została od strony zach., z pozostałych stron teren wygradza wysoki mur.

Kościół klasztorny pw. Wniebowzięcia NMP – orientowany, jednonawowy, dwuprzęsłowy, z prezbiterium zamkniętym poligonalnie, wzniesiony z kamienia wapiennego łamanego, otwory – w kamiennych opaskach. Sklepienia kolebkowo-krzyżowe z nakładanymi dekoracyjnymi żebrami; dachy dwuspadowe (nad prezbiterium wtórnie obniżony). W 1947 r. odkryto fragmenty polichromii na ścianie tęczowej z 2 poł. XV w., z podpisem brata Anioła z Sącza. Skrzydeł klasztoru otaczają prawie kwadratowy wirydarz. Elewacje tynkowane, w przyziemiu oszkarpowane, okna ujęte w obramienia z piskowca.

W pld.-wsch. narożniku zespołu znajduje się **kaplica św. Leonarda** (Branickich). Orientowana, na rzucie kwadratu z absydą, nakryta kopułą na żaglach dekorowanych późnorenesansowymi stiukowymi kartuszami z herbami.

Budynek bramny – z 1 poł. XVII w., przebudowany. Murowany, tynkowany, na rzucie prostokąta dwukondygnacyjny, z przejazdem w przyziemiu, w którego ścianach przesklepione wnęki. Na piętrze od ulicy trzy blendy arkadowe i kluczowe strzelnice, od dziedzińca – kamienne, późnorenesansowe obramienie okna z 1 poł. XVII w., od pld. – obramienie portalu i ślad dachu parterowego budynku. Na płn. od bramy – nowszy budynek ujmujący płn.-zach. naroże terenu.

Budynek gospodarczy – 1 poł. XVII w., murowany, tynkowany, dwukondygnacyjny, na rzucie wydłużonego prostokąta. Wnętrze jednotraktowe, w kilku pomieszczeniach zachowane stropy belkowe z XVII w., dwa z datami 1637 i 1668. Elewacje bezstylowe, zwieńczone gzymsem, dach czterospadowy. Nad wejściem stiukowy kartusz ok. 1700 r. ze znakiem franciszkanów.

Budynek administracyjny – 1 poł. XIX w., w płn.-wsch. narożu, wolnostojący, z przybudówką; przebudowany z wykorzystaniem muru ogrodzeniowego. Wewnątrz trakt pomieszczeń i korytarz. Elewacje z gzymsem kordonowym i wieńczącym.

Ogrodzenie – XVII w., 1 poł. XIX w., XX w. – murowane z kamienia.

W zespole, przy murze płn. znajdują się wydłużone budynki jednotraktowe zbudowane z kamienia: dawny dom gościnny i szpital więzienny. Elewacje bezstylowe, zwieńczone skromnym gzymsem. Przy murze zach. – stoi dwukondygnacyjny budynek bramny z przejazdem otwartym na dziedziniec szerokimi półkolistymi arkadami. Zespół klasztorny użytkowany jest obecnie zgodnie z przeznaczeniem. Jest zadbane, sukcesywnie remontowany.

• **Zespół klasztorny SS. Klarysek, obecnie SS. Bernardynek, Chęciny**

Zespół powstał z inicjatywy tercjanek funkcjonujących początkowo przy klasztorze męskim, potem w murowanym domu w mieście, który otrzymały przed 1634 r., a który jako klasztor poświęcony został w 1644 r. Zapewne już wówczas użytkowany był, stojący nieopodal kościół szpitalny (1569 r.), przekazany klasztorowi w 1673 r. i rozbudowany. Po zniszczeniach w wyniku potopu, do 1673 r. powstał nowy budynek klasztorny mieszczący cele zakonne, który wchłoniął kamienicę, gdzie ulokowano pomieszczenia pomocnicze. Zespół połączony został z rozbudowanym kościołem i powiększony o zakupiony sad.

W XVIII w. klasztor zaczął chylić się ku upadkowi, czemu pomogły dwa pożary, w XIX w. nastąpił jego upadek, zaś w 1902 r. został opuszczony przez ostatnie zakonnice. W latach 30. XX w. klasztor objęło zgromadzenie sióstr bernardynek. W czasie II wojny światowej część klasztoru zajęła żandarmeria niemiecka, po wojnie obiekt zaadaptowano na internat i mieszkania lokatorskie. W latach 90. XX w. siostry odzyskały obiekt, który znajduje się w ich rękach. Współcześnie rozbudowano obiekt o część wsch., odnowiono kościół i klasztor oraz mury ogrodzeniowe.

Zespół położony jest w pld.-zach. części miasta; składa się z kościoła, budynku klasztornego i wyodrębnionego terenu. Główne zabudowania ustawione są wzdłuż ul. Małogoskiej. W narożniku posesji znajduje się, ustawiony kalenicowo, kościół pw. św. Marii Magdaleny.

Kościół pw. św. Marii Magdaleny, ob. pw. św. Józefa, z 1569 r., zachowany jest w zach. części obecnej świątyni – jako niewielkie prezbiterium i kwadratowa w rzucie nawa; rozbudowa i zasadnicza przebudowa miała miejsce w latach 1643-1673, konsekracja pw. św. Marii Magdaleny – w 1685 r. W czasie rozbudowy powstała część zach. z chórem muzycznym, sklepienie nawy i prezbiterium.

Budynek przylega od wsch. do klasztoru. Jest orientowany, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny z wyodrębnionym niższym prezbiterium, nakryty dachem dwuspadowym z sygnaturką, z kruchtami od pld. i płn. oraz dzwonnica – w narożniku pld.-wsch. Murowany z kamienia łamanego i częściowo z cegły, posiada sklepienia kolebkowe i kolebkowo-krzyżowe z nałożoną dekoracją stiukową.

W dużej mierze zachowany jest barokowy wystrój świątyni – z 2 poł. XVII w.: ołtarz główny i trzy boczne, jeden uzupełniany w XVIII w.; w nich rzeźby świętych, biskupów i zakonników oraz obrazy św.

Magdaleny, Matki Boskiej z Dzieciątkiem, św. Franciszka i św. Antoniego, w sukienkach srebrnych z XVIII w. Dwa małe ołtarzyki z obrazami Oplakiwania i św. Józefa w sukienkach z XVIII w. i ambona późnobarokowa. Zachowane dwie gotyckie Madonny z Dzieciątkiem rzeźbione w drewnie. Chór zakonny z drewnianą nadbudową o parapecie rzeźbionym w pilasterki i malowanym w postaci świętych, wczesnobarokowy po poł. XVII w., kroszelnia drewniana, krata do klauzury, kuta, obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w sukience z XIII w., dwa krucyfiksy i dwie nieco późniejsze rzeźby św. Franciszka i św. Wita z 1 poł. XVIII w.

Klasztor – od wsch. strony kościoła, wzdłuż ulicy. Złożony jest z dwóch dwukondygnacyjnych budynków na rutach prostokątów; część zach. to dawna kamienica (pierwszy dom klasztorny). Z refektarza usytuowane w części zach. – wejście do zakrystii w korpusie kościoła. Budynki murowane z kamienia i cegły, tynkowane (z detalem architektonicznym z piaskowca). Nie zachowało się pld. skrzydło nowicjatu – zburzone w latach 60. XX w. Zabudowania klasztorne, niedawno wyremontowane i odnowione wraz z budynkiem kościoła, znajdują się teraz w dobrym stanie.

• **Kościół szpitalny pw. św. Ducha i przytułek, ob. dom, ul. Ogrodowa 15, Chęciny** – jest to dawny kościół szpitalny, wzniesiony w XVII w., przebudowany w XVIII w. i ok. 1820 r. przekształcony na Sąd Policji Poprawczej, zaś w latach 1847-1849 na szpital wojskowy; od 1861 r. dom mieszkalny, remontowany m.in. w 1960 r. Prostokątny, z ryzalitem, nakryty jest czterospadowym dachem. Wokół budynku znajdował się cmentarz ubogich.

• **Zespół kościoła parafialnego, Bolmin** – obejmuje kościół i dzwonnice.

Kościół pw. Narodzenia NMP. Pierwszy drewniany kościół został wzniesiony w 1474 r., następny konsekrowany był w 1574 r. Obecny ufundowany został przez Jana Brzeskiego w 1602 r. na nowym miejscu – na wzgórzu Wrzosówka. Zbudowany w 1604 r., konsekrowany był w 1617 r., w 1636 r. powstała kaplica pñ., w XVIII w. wieża – dzwonnica od zach., w latach 1908-1910 dwie kruchty: od zach. i od pld., nad którą ulokowano mały skarbiec. Kościół odnowiony w 1971 r., prace konserwatorskie – w 1972 r.

Kościół orientowany, jednonawowy z prosto zamkniętym prezbiterium, narożnie oszkarpowany. W części zach., w szerokości nawy – masywna wieża na rzucie kwadratu, nakryta namiotowym dachem, od zach. przylega do niej kruchta. W elewacji pld. – kaplica i kruchta. W prezbiterium sklepienie kolebkowo-krzyżowe ze stiukowymi żebrami i zwornikiem w formie późnorenesansowego kartusza z herbem i literami Jakuba Chrostkowskiego, proboszcza bolmińskiego. Nawa przykryta kopułą na żagielkach gzymsem; część zach. przesklepiona szeroką, kolebkową arkadą. Elewacje gładko otynkowane, przeprute arkadowymi oknami, w narożach ujęte lizenami.

Wyposażenie: w ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej Pocieszenia otoczony kultem; w czasie renowacji w 1967 r. odkryto i zrekonstruowano starszy wizerunek – z XV w. Dwa ołtarze boczne zapewne z 1 poł. XIX w. W kaplicy ołtarz z pocz. XVII w. Dwie chrzcielnice kamienne – w typie gotyckim i barokowa z 1 poł. XVIII w. Ławki kolatorskie rokokowe z emblematami franciszkańskimi, z klasztoru franciszkanów w Chęcinach. Krucyfiks barokowy, monstrancja z 1774 r., dwa kielichy z 1769 r., dwa lichtarze brązowe z XVII w., misa miedziana z XVIII w., ornat z kolumną haftowaną z 2 poł. XVII w. lub 1 poł. XVIII w., ornat z ok. 1840 r.

Dzwonnica – z pocz. XVIII w., drewniana, w konstrukcji słupowej, szalowana, na rzucie czworoboku, o dwóch niskich kondygnacjach, okna zamknięte arkadowo.

• **Zespół kościoła św. Stanisława, Starochęciny** – zespół obejmuje regularny, ośmioboczny cmentarz konturowany tynkowanym murem. Pośrodku usytuowany jest kościół na rzucie krzyża greckiego, flankowany parą, rozmieszczonych symetrycznie dzwonnice, na rzutach kwadratów.

Kościół parafialny pw. św. Stanisława – pierwszy drewniany kościół parafialny powstał w XIII w., od 1500 r. był kościołem filialnym. Obecny, z fundacji Stefana Bidzińskiego starosty Chęcińskiego, wzniesiony został ok. 1680-1718, możliwe że według projektu Tylmana z Gameren. Odnawiany był w 1844 r. i 1908 r.

Barokowy, wzniesiony na rzucie krzyża greckiego o krótkich, jednoprzęsłowych, prosto zamkniętych ramionach; nakryty dachami dwuspadowymi o prostopadłych kalenicach i kopułą na bębnie, z sygnaturką w zwieńczeniu – w krzyżu kościoła. Od pld. dobudowana zakrystia, od pñ. – skarbczyk. Ściany murowane, tynkowane, w narożach ujęte lizenami. We wnętrzu część centralna nakryta kopułą na ośmiobocznym bębnie wspartym na arkadach otwartych do ramion krzyża i żagielkach. Ramiona przesklepione kolebkami z lunetami.

Wyposażenie: barokowa dekoracja stiukowa (koniec XVII w.): kartusze w obramieniach z akantu, putta, girlandy kwiatowe, w ścianach bębna – cztery rzeźbione popiersia męskie w obramieniach z liści akantu, wokół okien girlandy i główki aniołków, w żagielkach – kartusze w obramieniach z kwiatów i draperii z przedstawieniami św. Hieronima i Adoracji Dzieciątka, nad archiwoltami arkad – muszle i girlandy, nad łukiem tarczy anioły z tarczą herbową z herbem Janina Stefana Bidzińskiego. Trzy ołtarze (k. XVII w.) z obrazami: Adoracji Matki Boskiej z Dzieciątkiem przez biskupów i królów dynastii Wazów (2 poł. XVII w.) i św. Antoniego (XVIII w.), chrzcielnica metalowa, empirowa na trójnogu, dwa ludowe feretrony malowane i kilka ludowych obrazków litograficznych i kolorowanych (I poł. XIX w.), a także fragment nagrobka z rzeźbą kobiety (XVII w.).

Dwie dzwonnice – około 1680-1690, arch. Tylman z Gameren, remontowane w 1844 r. i 1908 r. Murowane, tynkowane, na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjne, nakryte dachami namiotowymi. W drugiej kondygnacji dzwonnice – strony smukłe otwory arkadowe, w narożach lizeny. Zachowany dzwon z XVIII w.

• **Bożnica, ul. Długa 21, Chęciny** – pierwsze wiadomości o gminie żydowskiej w Chęcinach pochodzą z poł. XVI w. Przed 1597 r. istniał drewniany dom modlitwy potwierdzony dekretem króla Zygmunta Wazy. W 1638 r. król Władysław IV Waza zezwolił na budowę świątyni murowanej. Budynek wzniesiono na placu zakupionym od Marcina Furgata, w przywileju określono jego wymiary i ogólne rozplanowanie. Budowę prowadziła żydowska strzecha budowlana wzmiankowana w aktach miejskich Chęcin z I poł. XVII w. W 1657 r., po najeździe Jerzego II Rakoczego, zniszczoną synagogę przebudowano, m.in. zmiana stropu na sklepienie kolebkowe z lunetami. W poł. XIX w. wykonano nowe polichromie oraz dobudowano dwukondygnacyjny aneks z babińcem na piętrze. Po pożarze w 1905 r. gmach był gruntownie restaurowany, a w 1906 r. dobudowano trakt pñ., zmieniono dach i wystrój wnętrza. Synagoga podczas II wojny światowej była zamknięta, a jej wnętrze zostało zdewastowane. Po wojnie budynek, przejęty przez władze miasta, został w latach 1957-1958 adaptowany go na bibliotekę miejską, dom kultury, kino i siedzibę władz gminy. Obecnie nieużytkowany obiekt jest własnością gminy Chęciny. Obok synagogi istniał dom rabina, mykwa i szkoła, obecnie nieczytelne w przekształconej zabudowie.

Późnorenesansowy budynek murowany z ciosów kamiennych i cegły, wzniesiony na rzucie prostokąta. Nakryty czterospadowym dachem łamanym typu polskiego, krytym gontem. Naroża budynku wzmocnione szkarpami. Okna w kamiennych opaskach. Kwadratowa sala modlitw nakryta jest sklepieniem kolebkowym z lunetami. Zachowały się resztki dekoracji sztukatorskiej i polichromii z poł. XIX w. Na ścianie wsch. – manierystyczny Aron ha-kodesz z XVII w., wykonany z czarnego marmuru dębnickiego z intarsjami z marmuru checińskiego – w formie portalu zwieńczonego kartuszem i koroną na Torę.

Zachowały się też dwie renesansowe kamienne skarby i wczesnobarokowy (poł. XVII w.), marmurowy portal z uszakami, wolutami i gzymsem. Kolebkowe sklepienie przedsionka zdobione jest rozetami oraz profilowanymi zebrami ze zwornikiem.

IV. INNE CENNE OBIEKTY

• Zamek Królewski w Chęcinach⁴

Zamek Królewski, wzniesiony na przełomie XIII/XIV w., pierwszy raz wzmiankowany jest w 1306 r., w dokumencie Władysława Łokietka potwierdzającym nadanie zamku, wraz z 14 wsiami, biskupowi krakowskiemu, Janowi Muskacie. W 1308 r. warownia była ponownie w rękach książęcych – przypuszczalnie był ośrodkiem administracji książęcej. Warownia była obiektem wysokiej rangi, ośrodkiem życia politycznego,

⁴ <https://www.zamek.checiny.pl/pl/historia-zamku> oraz <http://www.zamkipolskie.com/checiny/checiny.html> (data dostępu 02.04.2020)

gdzie w latach: 1310, 1318 i 1331 zwoływano zjazdy możnowładców i rycerstwa. W obawie przed Krzyżakami arcybiskup Janisław zdeponował tu w 1318 r. skarbiec archidiecezji gnieźnieńskiej, w kaplicy przechowywany był czasowo skarbiec koronny. Od końca XIV w. funkcjonowało tu więzienie dla szlachetnie urodzonych, jak Andrzej, przyrodni brat Władysława Jagiełły, jeńcy krzyżaccy, w tym Michał Küchmeister, wielki mistrz krzyżacki w latach 1414-1422.

Zamek był też rezydencją rodzin królewskich, królowych i wdów, przebywały tu: Adelajda – druga żona Kazimierza Wielkiego oraz jego siostra Elżbieta, sprawująca rządy w imieniu swego syna Ludwika Węgierskiego. Mieszkała tu królowa Bona; podczas zarazy w 1425 r. schronienie znalazł syn Jagiełły – Władysław. Sprawozdanie z lustracji z 1569 r. zawiera wzmiankę o pracach nad wykuciem studni. W czasie rokoszu Zebrzydowskiego w 1607 r. zamek został zdobyty przez zbuntowane oddziały, podpalono zabudowania, wywieziono zbrojownię, znacznemu zniszczeniu uległy fortyfikacje.

W 1610 r. starosta chęciński i miecznik koronny – Stanisław Branicki odnowił zamek, częściowo go rozbudowując. W 1657 r., w czasie szwedzkiego „potopu”, warownię zniszczyły wojska Rakoczego. Została odbudowana, ale w 1707 r. wojska szwedzkie ponownie spaliły zamek. Działa ustawione na zamkowych murach po raz ostatni wystrzeliły 11 lipca 1787 r. wiwatując na cześć wracającego z Krakowa do Warszawy (przejeżdżając przez Chęciny) króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Po III rozbiorze Polski zamek popadać zaczął w ruinę, opustoszał budynek mieszkalny mieszczący kancelarię grodzką, mury zamkowe ucierpiały wskutek działalności miejscowej ludności, pozyskującej materiał na budulec oraz od ostrzału artyleryjskiego w czasie I wojny światowej. Pierwsze prace konserwatorskie prowadzono w latach 80. XIX w. W latach 1948-1949, odremontowano zamkowe wieże. Cały czas prowadzone są prace zabezpieczające obiekt, jako „trwałą ruinę”.

Zamek został wzniesiony na skalnej grani wzgórza, górującego nad okolicą, o wysokości 355 m n.p.m. Pierwotnie zespół (zamek wysoki) składał się z muru obwodowego z dwiema cylindrycznymi wieżami oraz dwukondygnacyjnego budynku mieszkalnego wysuniętego przed wieżę wsch. Wjazd na zamek prowadził furtą bramną ulokowaną we wsch. odcinku muru obronnego, w bezpośrednim sąsiedztwie wieży więziennej. W datowanej na poł. XIV w. drugiej fazie budowy przy kurtynie płn. postawiono, nieco wysunięty poza linię murów, budynek mieszkalny przeznaczony m.in. na pokoje starosty i archiwum z księgami ziemskimi powiatu chęcińskiego. Ufortyfikowano też wjazd do zamku, budując przedbramie, nad którym wkrótce wyrosła kaplica. Najpoważniejsze prace budowlane przeprowadzono w XV w. Do zamku górnego dobudowano wówczas od strony zach., pozbawiony trwałej nawierzchni, zamek dolny otoczony murem o narysie wydłużonego wieloboku, zapewne zwieńczonym krenelażem. W płn.-zach. narożu nowego, zamykającego przestrzeń gospodarczą obwodu, wzniesiono czworokątną basztę, a obok dostawiono budynek z furtą.

Dziedziniec zamkowy otoczony był drewnianą zabudową gospodarczą, w skład której weszły m.in. kuźnia, stajnie i piekarnia. W jego centralnej części znajdowała się studnia albo kryta cysterna na wodę. Według lokalnych legend łączyła się ona podziemnym korytarzem z usytuowanym u stóp Góry Zamkowej kościołem św. Bartłomieja. Wjazd do zamku prowadził przez, wsparty na murowanych filarach, pięcioprzęsłowy drewniany most zwodzony przerzucony nad suchą fosą. Wzmocnieniu obronności służyły, prowadzone wzdłuż wewnętrznego obwodu murów, zadaszone ganki strażnicze. W trakcie modernizacji w XVII w. wzniesiono m.in. kurtynę bramy w stylu późnorenesansowym i wymurowano arkadowe krużganki ganku przy kurtynie pld. Była to ostatnia większa inwestycja na zamku chęcińskim

Do czasów współczesnych zachował się pełen obwód zewnętrznych murów obronnych, obydwie wieże, baszta czworogranna i fundamenty budynków mieszkalnych. W wysokiej na 20 m wieży wsch. mieści się punkt widokowy, skąd rozciąga się wspaniała panorama na malownicze pasma Wzgórz Chęcińskich.

• Zespół Domu, tzw. „Niemczówki”, ul. Małogoska Chęciny⁵

Zespół składa się z budynku głównego i podwórza. Budynek główny – renesansowa kamienica z 1570 r., w latach 30. XVII w. rozbudowana – od podwórza dostawiono „izbę wielką”. Wykształcony wtedy układ

⁵ Oprac. Dariusz Kalina, 20.12.2014 r. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/checiny-zespol-domu-niemczowka>

wnętrz jest typowy dla siedemnastowiecznych Chęcin, powtarza się w wielu domach mieszczańskich: osiowo rozmieszczona sień przejazdowa prowadzi na podwórze, po jej bokach znajdują się dwie sklepione izby, obok – ciemna kuchnia oraz obszerna świetlica, od strony podwórza. Domy takie wyposażano w sklepione piwnice dostępne z sieni. Od 1945 r. budynek jest własnością komunalną, w latach 50. XX w. znajdował się w złym stanie technicznym. W pocz. lat 70. XX w. przebudowany i wyremontowany – m.in. usunięto ściany działowe, nadbudowano półpiętro, pokryto dach gontem. W latach 2007-2010 obiekt wraz z podwórzem został gruntownie odrestaurowany i zmodernizowany – Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny.

Znajdujące się w głębi podwórze, pierwotnie kończyło się na równoległej ulicy Jędrzejowskiej, na której funkcjonował warsztat rzemieślniczy. Obecnie jest znacznie zmniejszone, otoczone murem z siedziskami we wnękach i nakrytym dachówką, z dostępem do studni ocembrowanej kamieniem.

Kamienica główna to parterowy budynek na rzucie litery L, z elewacją frontową w pierzei ulicy. Podpiwniczony, nakryty trójspadowym dachem z użytkowym poddaszem w obrębie strychu, doświetlonym lukarnami. W piwnicach trzy sklepione pomieszczenia. Sień sklepiona kolebką z lunetami, z kamiennymi portalami (m.in. z renesansowym kartuszem z datą pierwszej budowy). Z tyłu – prawie kwadratowa sala („izba wielka”) z sosrębem (z 1643 r. z nazwiskiem burmistrza) i oryginalnym, potrójnym oknem w ścianie pld., rozdzielonym filarami z kolumnami nawiązującymi do tokańskich. Fasada czteroosiowa, na niskiej podmurówce, zwieńczona profilowanym gzymsem okapowym; wokół okien kamienne opaski, a nad wrotami wejścia – współczesny kamienny kartusz. Budynek murowany z miejscowego kamienia – łomu wapiennego z lokalnym użyciem cegły, w części pomieszczeń występują stropy; na drewnianej więźbie dachowej kryjącej poddasze – dach dwu- i jednospadowy, kryty gontem.

• Ruiny dworu, Bolmin

Dwór datowany na koniec XVI lub początek XVII w., przebudowany w XVIII/XIX w. oraz pocz. XX w. Zniszczony w czasie I wojny światowej, zachowany w formie trwałej ruiny bez dachu i podziału wnętrza. Zbudowany był na rzucie czworokąta, z wieżą na osi fasady – zachowane piwnice sklepione kolebkowo pod pld. częścią budynku i pod tarasem przed elewacją pld. wyznaczają pierwotny zarys dworu. Obiekt zbudowany z miejscowego kamienia, otwory okienne i drzwiowe wyrobiono w cegle; kamienne węgary pochodzą z renesansowej przebudowy części dworu.

• Zespół Dworu Starościńskiego, Podzamcze

Zespół, oddalony ok. 3 km od Zamku Królewskiego w Chęcinach, wybudowano na niewielkim skalistym wzniesieniu, którego pld. stoki opadają w kierunku pld., gdzie znajdują się odtworzone barokowe ogrody. Po stronie pln. znajdują się pozostałości fosy w formie stawu. Dwór powstał w XVII w. w miejscu dawnego folwarku, z inicjatywy starosty chęcińskiego, Stanisława Branickiego, który przeniósł tu siedzibę Starosty z Zamku Chęcińskiego.

W latach 1673-1674 nastąpiła rozbudowa zespołu rezydencjonalnego o pałacyk w stylu willi włoskiej wraz z ogrodami. Fundatorem był ówczesny Starosta Chęciński Stefan Bidziński. Po 1700 r. obiekt przestał pełnić funkcje rezydencjonalne i pełnił funkcje folwarku. Fosa przekształcono w stawy, budynek dworu, w XIX w. – w XIX w. w spichlerz; zmieniono układ okien, usunięto detale. W latach 20. XX w. założenie przekazano szkole rolniczej. Adaptacja objęła podwyższenie oficyny, budowę arkadowego połączenia oficyny z dworem i łącznika dworu z nowym budynkiem mieszczącym sanitariaty. Kolejne prace prowadzono w latach 1939-1944 pod nadzorem architekta Leona Kuszewskiego. Po wojnie obiekt początkowo pełnił funkcję szkoły, potem został opuszczony. W latach 2010-2013 Regionalne Centrum Naukowo-Technologiczne w Kielcach przeprowadziło gruntowne prace archeologiczne, konserwatorskie i restauratorskie. Odrestaurowany dwór wraz z budynkiem oficyny przeznaczony został na Centrum Szkoleniowo-Konferencyjne da Vinci, z zapleczem gastronomicznym.

Z dawnego założenia rezydencjalno-obronnego pozostał budynek główny – od strony pld., oficyna – od wsch., obramienie okna z herbem Gryf, staw – pozostałość fosy i – w dawnym parku – barokowa brama

w formie łuku triumfalnego, wzniesiona na powitanie króla Jana III Sobieskiego powracającego spod Wiednia, za nią – aleja lipowa.

Dwór – wczesnobarokowy, dwukondygnacyjny budynek, wzniesiony na rzucie prostokąta, z dwoma narożnymi alkierzami; w zach. mieściła się kaplica. Nakryty dachami wielospadowymi, między alkierzami – taras zamknięty tralkową balustradą i kondygnacja balkonu wspartego na drewnianych słupach. Zachowane kamienne, profilowane opaski okien i skromny marmurowy portal. Na dziedzińcu nieczynna fontanna oraz wejście do piwnic. We wnętrzu zachowane sklepienia kolebkowe i kolebkowo-krzyżowe.

Brama wjazdowa tzw. „Sobieskiego” wzniesiona w poł. XVII w., barokowa, murowana, tynkowana, detale z ciosu. Fragment muru, od tyłu wzmocniony kamiennymi szkarpami, zwieńczony jest prostokątnym szczytem ujętym w spływy wolutowe. Arkadowy okrągłoluczny przejazd, od frontu flankowany jest parami przyściennych kolumn tokańskich stojących na kostkowych cokołach, z kostkowymi zwieńczeniami. Ścianę wieńczy fryz tryglifowy, w którym osadzona jest para kolumn flankujących niszę – na osi szczyty. Konserwacja miała miejsce w latach 1970-1973.

Park – XVII w., XIX-XX w. W XVIII w. był to ogród włoski o kilkunastu kwaterach, ze szpalerami oraz aleją lipową, otoczony murem. Obecnie prostokątny obszar zagospodarowany na wzór barokowego ogrodu kwaterowego.

• **Zespół mieszkalno-gospodarczy „Kolonia Wierna Rzeka”: „Domek Średni”, „Domek Duży”, Milechowy**

Zespół trzech domów mieszkalnych tzw. „Kolonia Wierna Rzeka”, 1 ćw. XX w., 1933-1938, rozlokowanych na niewielkich polanach w środku lasu – rezerwat Milechowy. Jeden dom – drewniany, drugi – drewniany na wysokiej murowanej podmurówce, trzeci: dwukondygnacyjny: parter kamienny, piętro drewniane. Budynki oddalone od siebie.

„Domek Średni” – z 1 ćw. XX w., przeniesiony z Jaworzni 1933 r., rozbudowany o ganek i część gospodarczą. Parterowy budynek w konstrukcji zrębowej, na kamiennej podmurówce wyższej w części pld.-wsch., nakryty dwuspadowym dachem. W pln.-zach. części skrajnej dobudowany dwukondygnacyjny ganek, z piętrem przedłużonym nad korpus budynku głównego, nakryty dachem wielopołaciowym. Od pln. wsch. parterowy aneks pod dachem pulpitowym.

„Domek Duży” – arch. Tadeusz Rudzki, lata 20. XX w., przebudowa ganku 1 poł. 50. i 70. XX w. Budynek dwukondygnacyjny: w dolnej kondygnacji murowany z kamienia, w górnej – w konstrukcji zrębowej; w narożu – kamienna szkarpa. Korpus na rzucie prostokąta nakryty stromym dachem czterospadowym, z prostokątnym skrzydłem w narożu pld.-zach., nakrytym dachem trójspadowym. W elewacji szczytowej skrzydła wieloboczny, wtórny balkon wsparty na drewnianych filarach.

Dom – z 1 ćw. XX w. przeniesiony z Chmielnika, 1935 r. Parterowy budynek nakryty dwuspadowym dachem, drewniany, szalowany pionowo deskami. W fasadzie otwarty ganek: pulpitowy daszek wsparty na drewnianych słupach.

• **Kuźnia w zagrodzie nr 81, Korzecko**

Parterowy, drewniany budynek w konstrukcji zrębowej, nakryty stromym, czterospadowym dachem, z prostokątnym otworem wejścia od frontu. Podczas przebudowy drogi Chęciny – Małogoszcz zawaliła się m.in. część paleniska z kominem.

• **Zespół dworca kolei normalnotorowej, Wolica**

Budynek dworca PKP

Obiekt powstał ok. 1885 r., w okresie budowy Drogi Żelaznej Iwanogocko-Dąbrowskiej. Jest przykładem typowej, niewielkiej stacji na szlaku kolejowym łączącym Dęblin z Zagłębiem Dąbrowskim. Pierwotnie stacja nosiła nazwę „Chęciny”.

Budynek o rozczłonkowanej bryle: dwukondygnacyjny z trójkondygnacyjnym skrzydłem, nakryty dachami półszczytowymi i naczółkowymi, z lekko wysuniętymi okapami, z ryzalitami i tarasem-balkonem. Ściany tynkowane, detal wypracowany w tynku: listwowe opaski wokół nadświetlion okien połączone listwą międzyokienną, lizeny w narożach ścian, w zwieńczeniu spięte listwowym fryzem, w szczytach ukształtowanym schodkowo, prostokątne płyciny po oknach drugiej kondygnacji, których parapety spięte gzymsem podokiennym. Wyrazisty gzymś międzykondygnacyjny. Detal zaakcentowany kontrastową barwą.

Dom pracowników kolei

Parterowy budynek z ryzalitem wejścia na osi fasady, nakryty niskim dwuspadowym dachem z wysuniętym okapem. Ściany murowane z cegły, detal ceglany. Otwory okienne zamknięte płytkim łukiem

odcinkowym, w zwieńczeniu ścian gzyms krokwistynowy. W narożach ścian ceglane lizeny, nad oknami ceglane łuki odciążające.

5.3.1. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Zabytkami o najważniejszym znaczeniu dla gminy Chęciny zostały wybrane na podstawie przeprowadzonych konsultacji społecznych w postaci ankiet. Poniżej zostały przedstawione wytypowane obiekty:

- **ruiny Zamku Królewskiego w Chęcinach** – unikatowy zabytek, prestiżowa atrakcja turystyczna na mapie Regionu Świętokrzyskiego jak i Polski. Ruiny średniowiecznej warowni, które posiadają bogatą historię oraz kryją w sobie wiele tajemnic;
- **Zespół Dworu Starościńskiego w Podzamczu** – mieści się tutaj Regionalne Centrum Naukowo-technologiczne. Zespół położony w malowniczym otoczeniu, który jest udostępniony dla zwiedzających. Wokół roztacza się piękny, barokowy park;
- **kamienica „Niemczówka” w Chęcinach** (Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej) – przykład kamienicy mieszczańskiej z 1 połowy XVII w. na tyle specyficznej i oryginalnej, że można mówić o typie „kamienicy chęcińskiej” ukształtowanej w XVII w.;
- **synagoga w Chęcinach** – jest doskonale zachowanym przykładem późnorenesansowej architektury realizowanej w Chęcinach, wówczas jednego z najważniejszych ośrodków budowlanych i artystycznych w Rzeczypospolitej. Skala projektu, bogactwo detalu architektonicznego użytego na zewnątrz i wewnątrz, wskazują na ważną rolę jaką spełniało to miejsce modlitwy dla tamtejszej gminy żydowskiej;
- **Park Etnograficzny w Tokarni** – oddział Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach. W skansenie zgromadzono wiejskie zabudowania z różnych zakątków regionu. Znajdują się niebywałe przykłady budownictwa drewnianego datowane od XVII w. do 1 połowy XX w.; oraz obiekty sakralne:
- **kościół parafialny pw. św. Bartłomieja, Chęciny;**
- **zespół klasztorny OO Franciszkanów w Chęcinach;**
- **zespół klasztorny SS Bernardynek w Chęcinach.**

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Chęciny funkcjonują dwie z ww. form, jest to wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Chęciny znajduje się 64 zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, w tym 2 stanowiska archeologiczne (Tabela nr 2). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W stosunku do obiektów i obszarów ujętych w rejestrze zabytków nieruchomych województwa świętokrzyskiego, wszelkie działania dotyczące tych obiektów (w tym wewnątrz nich) oraz obszarów wymagają bezwzględnego uzyskania pozwolenia ŚWKZ w Kielcach w trybie decyzji, stosownie do art. 36 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Pozwolenia wymaga:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań archeologicznych;
- przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych oraz napisów;
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Chęciny

LP.	MIEJSCOWOŚĆ/ ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Bolmin	kościół parafialny pw. Narodzenia NMP w zespole kościoła parafialnego	A-226/1
2	Bolmin	dzwonnica w zespole kościoła parafialnego	A-226/2
3	Bolmin	otoczenie kościoła w granicach ogrodzenia w zespole kościoła parafialnego	A-226/3
4	Bolmin	ruiny dworu	A-227
5	Chęciny	układ urbanistyczno-krajobrazowy miasta Chęciny jako miasto starodawne z rozplanowaniem placów ulic oraz zabudową (załącznik graficzny z 1990 r.)	A-228
6	Chęciny	kościół parafialny p.w. Św. Bartłomieja w zespole kościoła parafialnego	A-229/1
7	Chęciny	kaplica Fotygów w zespole kościoła parafialnego	A-229/2

8	Chęciny	cmentarz kościelny w granicach ogrodzenia w zespole kościoła parafialnego	A-229/3
9	Chęciny, ul. Ogrodowa 15	kościół szpitalny p.w. Św. Ducha i przytułek (obecnie dom mieszkalny)	A-230
10	Chęciny, ul. Długa 21	bożnica	A-231
11	Chęciny	kościół klasztorny p.w. Wniebowzięcia NMP w zespole klasztornym OO Franciszkanów	A-232/1
12	Chęciny	klasztor OO Franciszkanów w zespole klasztornym OO Franciszkanów	A-232/2
13	Chęciny	kaplica pw. Św. Leonarda (Branickiego) w zespole klasztornym OO Franciszkanów	A-232/3
14	Chęciny	budynek bramny w zespole klasztornym OO Franciszkanów	A-232/4
15	Chęciny	budynek administracyjny w zespole klasztornym OO Franciszkanów	A-232/5
16	Chęciny	budynek gospodarczy w zespole klasztornym OO Franciszkanów	A-232/6
17	Chęciny	zachowane odcinki murów obwodowych (ogrodzenie kamienne) w zespole klasztornym OO Franciszkanów	A-232/7
18	Chęciny	kościół klasztorny pw. św. Marii Magdaleny w zespole klasztornym SS. Klarysek (obecnie SS. Bernardynek)	A-233/1
19	Chęciny	klasztor SS. Klarysek (dawniej Bernardynek) w zespole klasztornym SS Klarysek (obecnie SS. Bernardynek)	A-233/2
20	Chęciny	teren klasztorny w granicach ogrodzenia w zespole klasztornym SS Klarysek (obecnie SS Bernardynek)	A-233/3
21	Chęciny	ruina zamku	A-234
22	Chęciny	teren cmentarza parafialnego (dawniej komunalnego)	A-235
23	Chęciny	teren cmentarza żydowskiego	A-236
24	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 1	kamienica	A-237
25	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 2	kamienica	A-238
26	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 4	kamienica	A-239
27	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 5	kamienica	A-240
28	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 6	kamienica	A-241
29	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 10 (dawniej 9/10)	kamienica	A-243
30	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 15/17 (dawniej 14/17)	kamienica	A-244
31	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 18	kamienica	A-245
32	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 23 (dawniej 19)	kamienica	A-246

33	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 20	kamienica	A-247
34	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 21	kamienica	A-248
35	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 24/26	kamienica	A-249
36	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 27/28 i ul. Jędrzejowska 2	dawny zajazd „Pod Srebrną Górą”	A-250
37	Chęciny, ul. Długa 3	kamienica	A-251
38	Chęciny, ul. Długa 6	kamienica	A-252
39	Chęciny, Jędrzejowska 3	budynek mieszkalny	A-253
40	Chęciny, ul. Łokietka 2/4	kamienica	A-254
41	Chęciny, ul. Łokietka 36 (dawniej nr 30)	budynek mieszkalny	A-255
42	Chęciny, ul. Małogoska 7	dom tzw. „Niemczówka” w zespole domu zw. „Niemczówka”	A-256/1
43	Chęciny, ul. Małogoska 7	otoczenie - podwórze w zespole domu zw. „Niemczówka”	A-256/2
44	Chęciny, ul. Małogoska 17 i 21	budynek mieszkalny (dawniej budynki mieszkalne)	A-257
45	Chęciny, ul. Małogoska 50 (dawniej 48)	chałupa drewniana	A-258
46	Chęciny, ul. Małogoska 58	chałupa drewniana	A-259
47	Chęciny, ul. Staszica 3	kamienica	A-260
48	Chęciny, ul. Strażacka 1b	budynek dawnych jatek	A-261
49	Chęciny, ul. Szkolna 2	budynek	A-262
50	Chęciny, ul. Żeromskiego 8	dawny spichlerz (obecnie bud. gospodarczy)	A-263
51	Chęciny, ul. Żeromskiego 9	dawny dom zajezdny (obecnie budynek mieszkalno-usługowy)	A-264
52	Korzecko nr 81 (dawniej 60)	kuźnia w zagrodzie nr 81	A-265
53	Milechowy	zespół mieszkalno-gospodarczy „Kolonja Wierna Rzeka”: „Domek Średni”, „Dom Duży” i dom	A-266
54	Podzamcze	dwór starościński w zespole dworsko-parkowym	A-267/1
55	Podzamcze	brama wjazdowa tzw. „Sobieskiego” w zespole dworsko-parkowym	A-267/2
56	Podzamcze	park w zespole dworsko-parkowym	A-267/3
57	Starochęciny	kościół parafialny (dawniej filialny) pw. św. Stanisława w zespole kościoła parafialnego	A-268/1

58	Staroheciny	dzwonnica polnocna w zespole kościoła parafialnego	A-268/2	
59	Staroheciny	dzwonnica poludniowa w zespole kościoła parafialnego	A-268/3	
60	Tokarnia	teren Parku Etnograficznego w Tokarni w granicach działek jak w załączniku	A-269	
61	Wolica	budynek dworca PKP w zespole dworca kolei normalnotorowej	A/270/1	
62	Wolica	dom pracowników kolei w zespole dworca kolei normalnotorowej	A/270/2	
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE				
63	Chęciny	zamek królewski, AZP 87-61/8, nr w miejscowości 2	nr rejestru A 13/264 nowy nr rejestru C 31 (w decyzji 2193)	06.01.1988 r.
64	Dobrzączka (nazwa lokalna uroczysko „Malik”)	rezerwat archeologiczno-przyrodniczy JASKINIA RAJ, AZP 86-61/12, nr w miejscowości 9	nr rejestru A 482 nowy nr rejestru C 2	01.09.1986 r.

5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki, a także np. piece czy kominki.

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu gminy Chęciny wpisane zostały do rejestru zabytków ruchomych (Tabela nr 3). Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Szczegółowe informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Kielcach.

Tabela nr 3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Chęciny

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	MIEJSCE PRZECHOWYWANIA	NR REJESTRU ZABYTEKÓW	ZAKRES WPISU	IŁOŚĆ POZYCJI	DATOWANIE
1	Chęciny	zespół klasztorny SS. Bernardynek	21 B z dn. 3.10. 2000 r.	wystrój i wyposażenie „ruchome”	46	1 ćw. XV w.-2 poł. XIX w.
2	Wolica	kościół parafialny	83 B z dn. 5.06.2007 r.	wystrój i wyposażenie „ruchome”	29	2 poł. XVIII w.-pocz. XX w.
3	Chęciny	kościół parafialny pw. św. Bartłomieja	102 B z dn. 21.11.2008 r.	wystrój i wyposażenie „ruchome”	53	XV w.-pocz. XX w.
4	Bolmin	kościół parafialny	167 B z dn. 19.08.2009 r. (przeniesione z rejestru woj. kieleckiego, decyzja z dn. 30.03.1976r. – 155 B)	wystrój i wyposażenie „ruchome”	34	XVI w.-XIX w.
5	Chęciny	synagoga	168 B z dn. 19.08.2009 r.	wystrój i wyposażenie	12	XVII w.

			(przeniesione z rejestru woj. kieleckiego, decyzja z dn. 30.03.1976 r. – 158 B)	„ruchome”		
6	Łukowa	kościół parafialny	169 B z dn. 19.08.2009 r. (przeniesione z rejestru woj. kieleckiego, decyzja z dn. 15.12.1994 r. – 237 B)	wystrój i wyposażenie „ruchome”	16	pocz. XVII w.– ok. 1918
7	Starochęciny	kościół parafialny	170 B z dn. 19.08.2009 r. (przeniesione z rejestru woj. kieleckiego, decyzja z dn. 30.03.1979 r. – 157 B)	wystrój i wyposażenie „ruchome”	15	XVII w.-XIX w.
8	Chęciny	cmentarz parafialny	397 B z dn. 29.06.2016 r.	nagrobki	4	Rybicka +1890, Bochenek + 1889, Eret +1887, Giżycki +1859

5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę

lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 r. Nr 75, poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Gminna ewidencja zabytków nieruchomych gminy Chęciny została założona w 2019 r. Przyjęta została Zarządzeniem nr 0050.72.2019 Burmistrza Gminy i Miasta Chęciny z dnia 3 czerwca 2019 r. w sprawie założenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy i Miasta Chęciny, zmieniona Zarządzeniem nr 050.119.2020 Burmistrza Gminy i Miasta Chęciny z dnia 5 sierpnia 2020 r. Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Załącznik nr 1 i 2.

• ZABYTКИ ARCHEOLOGICZNE

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program tzw. AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski) – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się badania powierzchniowe. Ma na celu lokalizację stanowisk archeologicznych. Wszystkie zlokalizowane stanowiska powinny być ujęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i uwzględnione w gminnych ewidencjach zabytków. Baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań i weryfikacji badań wcześniejszych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególny problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżniamy: grodziska – pozostałości grodów, cmentarzyska, pozostałości osad

wiejskich, miast itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne – zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorodnym przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną w postaci pozostałości miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów), itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych.

Obszar gminy Chęciny został rozpoznany stosowaną obecnie metodą powszechnej inwentaryzacji zabytków archeologicznych Polski pod nazwą Archeologiczne Zdjęcie Polski. Na terenie znajduje się 177 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych (Załącznik nr 2 GPOnZ) ujętych w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych. Są to przede wszystkim liczne ślady osad z różnych okresów, najczęściej z okresu prehistorii. Dwa stanowiska wpisane są do rejestru zabytków.

Zabytki archeologiczne to nie tylko te pochodzące z prospekcji terenowej Archeologicznego Zdjęcia Polski, ale również wpisane do Rejestru Zabytków Archeologicznych woj. świętokrzyskiego. W przypadku gminy Chęciny są to: teren zamku królewskiego oraz rezerwat archeologiczno-przyrodniczy „Jaskinia Raj”. Dzięki wpisowi do rejestru zabytków stanowiska archeologiczne podlegają ścisłej ochronie. W przypadku tych zabytków jest konieczność zgłaszania wszelkich kwestii z nimi związanych do WKZ, uzgadniania działań, uzyskiwania niezbędnych pozwoleń. W przypadku stanowisk ewidencyjnych koniecznym jest uwzględnianie niezbędnych zapisów i konsultowanie ich na etapie wydawania decyzji, zapewnienie badań archeologicznych, których rodzaj i zakres określa WKZ. W obowiązujących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ustanowiono strefę archeologiczną ochrony biernej w celu ochrony wartości naukowych i poznawczych zabytków archeologicznych.

ZASADY OCHRONY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Poszczególne zasady ochrony stanowisk archeologicznych są doprecyzowane w procesie formułowania ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem indywidualnej specyfiki danego stanowiska archeologicznego oraz przy rozpoznaniu możliwych dla niego zagrożeń. Przepisy te należy ująć w postaci nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w użytkowaniu terenów, zgodnie z wytycznymi rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. z 2003 r. nr 164, poz. 1587). Ponadto zapisy planu muszą spełniać wymogi norm prawnych ustalone w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 283).

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Właściwa ochrona zabytków archeologicznych powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Natomiast zgodnie z art. 116 ust. 1 kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny.

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzeniowego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

5.5.1. Obiekty stanowiące własność gminy

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Chęciny;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Chęciny.

Gmina Chęciny jest właścicielem/współwłaścicielem 6 obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w tym 4 obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 4).

Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których gmina Chęciny jest właścicielem lub współwłaścicielem

LP.	MIEJSCOWOŚĆ, ADRES	NR DZIAŁKI	OBIEKT	UWAGI
1	Chęciny, ul. Długa 21	działka nr 2097/5, obr. 02 Chęciny	bożnica w zespole synagogi	Rejestr zabytków A.231, daty wpisu 12.04.1957, 15.02.1967 Układ urbanistyczno-krajobrazowy A.228, data wpisu 09.01.1947, 15.02.1967
2	Chęciny	działka nr 2193/4	ruiny zamku	Rejestr zabytków A.234, daty

		(zamek), 2193/1 (ujęcie wody), 2326 (podejście do zamku-droga od płd.), obr. 02 Chęciny		wpisu: 09.03.1932, 15.02.1967 Rejestr zabytków archeologicznych d. woj. kieleckiego: 13/264 Dział Aa, nr C.31 Układ urbanistyczno- krajobrazowy A.228, data wpisu 09.01.1947, 15.02.1967
3	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 4	działka nr 2144, obr. 02 Chęciny	ratusz, ob. Urząd Gminy i Miasta w Chęcinach	
4	Chęciny, ul. Małogoska 7	działka nr 1981, obr. 02 Chęciny	zespół domu „Niemczówka”, ob. Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny	Rejestr zabytków A.256/1-2, 25.05.1946, 15.02.1967 Układ urbanistyczno- krajobrazowy A.228, data wpisu 09.01.1947, 15.02.1967
5	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 1	działka nr 21, 2141/4, obr. 02 Chęciny	kamienica	Rejestr zabytków A.237, 04.10.1990 Układ urbanistyczno- krajobrazowy A.228, data wpisu 09.01.1947, 15.02.1967
6	Siedlce 138	działka nr 165, obr. 13 Siedlce	dwór, ob. obiekt nieużytkowany	obecnie toczy się postępowanie ws. zwrotu nieruchomości

W miarę możliwości gmina jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całość przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

W latach 2016-2017 gmina Chęciny poniosła następujące wydatki w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

Inwestycje znajdowały się w strefie konserwatorskiej – układ urbanistyczny:

1. Realizacja projektu: Zachowanie dziedzictwa historii poprzez utworzenie w Chęcinach szlaku kulturowego „Śladami Króla Łokietka” wydatki w 2017 r. – 27 354,30 zł i w 2018 r. – 681 862,70 zł – dofinansowanie Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego 2014-2020.

2. Realizacja projektu: Przebudowa ul. Kieleckiej w ramach zadania rewitalizacja zabytkowego centrum Chęcin etap II wartość ogółem 334 280,39 zł – rok 2016 – dofinansowanie z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020.

3. Realizacja projektu: Przebudowa drogi dojazdowej ul. 14 Stycznia w miejscowości Chęciny, Gmina Chęciny wartość ogółem 924 534,55 zł – rok 2016-2017 – dofinansowanie z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020.

4. Wydatki gminy na zadania przy Zamku Królewskim:

– 2019 r. – 384 362,57 zł,

– 2018 r. – 26 980,21 zł,

– 2017 r. – 53 505,00 zł,

– 2016 r. – 159 526,33 zł.

5.6. Dziedzictwo niematerialne

Na krajobraz kulturowy oprócz obfitującej w wydarzenia historii gminy wpisującej się w historię regionu świadectw kultury materialnej (rozwój urbanistyczny, architektura, budownictwo, przemysł), składają się również wartości niematerialne, stanowiące trwałe dziedzictwo kulturowe regionu, które powinno być kultywowane i zachowane dla następnych pokoleń.

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz samorządowych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa. Niestety dziedzictwo niematerialne stosunkowo od niedawna podlega ochronie prawnej, stąd z reguły, w większości regionów nie prowadzono nad nim szczegółowych badań.

• LEGENDY⁶

Do najbardziej znanych legend z obszaru gminy należą następujące legendy:

Królowa Bona Sforza i legenda o Mostach – jedna z legend podaje, jakoby królowa Bona Sforza, podczas swojego wyjazdu do Włoch, przechowywać miała swoje wywiezione z Wawelu skarby właśnie w chęcińskim zamku. Kiedy królowa opuściła twierdzę, udając się do rodzinnego Bari (według legendy miała swoje skarby zapakować na 24 wozy), przeprowić się musiała przez rzekę Nidę na wysokości dzisiejszej wsi Mosty. Swoją nazwę miejscowości bierze według legendy właśnie od wydarzenia, które miało tam miejsce. Bona wyprawiła bowiem wozy ze skarbami przez specjalnie dla niej zbudowany most na Nidzie, który pod ciężarem precjozów miał się załamać, a część bogactw przepaść miała na dobre w nurcie rzeki. Od tej pory duch Bony nawiedza Zamek nocami w ich poszukiwaniu.

Legenda o rycerzu na czarnym koniu – w murach chęcińskiego zamku można spotkać duchy jego dawnych mieszkańców. Najważniejszym duchem jest Biała Dama. Kolejną zjawą jest duch rycerza na czarnym koniu, dlatego czasami wśród ruin można usłyszeć tętent końskich kopyt. Duch rycerza również związany jest ponoć ze skarbem królowej Bony, bowiem gdy zawalił się most pod królewskim wozem, do zamku wysłano na pomoc jednego z rycerzy. Nie został wpuszczony do zamku i dlatego od czasu do czasu wciąż próbuje się dostać do chęcińskiego zamku.

Zamkowa studnia – legenda o kaczcze – zamek w Chęcinach posiadał studnię zamkową, która według legendy połączona była ze studnią na rynku. Świadczyć o tym miało to, że puszczone kaczkę w studni zamkowej przepłynąć miała do studni na rynku. Według innej legendy zamek połączony być miał z kościołem parafialnym, dzięki czemu udawało się aprowizować warownię w czasie oblężenia.

Przeklęty naszyjnik – zanim królowa Bona wyruszyła z Chęcin w feralną podróż, gromadziła skrzętnie swoje bogactwa. Była przy tym nieubłagana i w przypadku jednego ze szlachciców nie mających gotówki zażądała rodowych klejnotów. Ten zmuszony był oddać najcenniejszy z naszyjników, jakie posiadał, wysadzany drogocennymi kamieniami. Przed przekazaniem go królowej przeklął go jednak. Klątwa szybko się ziściła – kamienie w klejnocie poczęły bowiem tracić swój blask. Wezwani przez Bonę uczeni i alchemicy nie

⁶ <https://cit.checiny.pl/legendy-i-ciekawostki> (data dostępu 02.04.2020 r.)

potrafili zaradzić problemowi. Dopiero jakiś czarnoksiężnik, zaznajomiony z wiedzą tajemną znalazł rozwiązanie. Kazał sprowadzić dziewczę, którą zamknięto w zamkowych locha i odprawiano nad nią czary. Wówczas z drogocennych kamieni wypęły przerażające węże i rzuciły się na niewiastę, wysysając z niej całą krew. Ofiara ta zdjęła urok z naszyjnika – jednak za jaką cenę?

Angielski Lord – jedno z opracowań podaje, jakoby Chęcunami zainteresował się w XIX w. jeden z angielskich lordów. Miał on słyszeć, że miasto zbudowane jest w całości z marmurów, co pobudziło wyobraźnię arystokraty. Jakież było jego zdziwienie, gdy po przyjeździe do Chęcin zobaczył on miasto średniej wielkości, wymagające znacznej renowacji i nie szczycące się w tym okresie specjalną urodą. Zawiedziony lord powrócił do wietrznej Anglii w poczuciu ogromnego zawodu.

• KULTURA

Kultura odgrywa wielką rolę w budowaniu tożsamości i samo identyfikacji mieszkańców. Dzięki niej następuje integracja ludzi z miejscem zamieszkania. Pełni również rolę promocji miasta i regionu, przedstawiając unikalne dla tego regionu obyczaje, sztukę czy rekonstrukcje wydarzeń historycznych. Sfera kultury gminy Chęciny jest złożona i charakteryzuje się bogactwem różnorodności form.

Główną jednostką prowadzącą działalność kulturalną na obszarze gminy jest **Centrum Kultury i Sportu w Chęcinach (CKiS)**, które mieści się w Chęcinach przy ul. Armii Krajowej 18A. To rozbudowana jednostka posiadająca w swych strukturach:

- halę widowiskowo-sportową „Pod Basztami” wraz z towarzyszącą infrastrukturą tj. zewnętrzne boisko do piłki ręcznej, kompleks sportowy Orlik, kort tenisowy oraz duży parking,
- Miejsko-Gminną Bibliotekę Publiczną w Chęcinach wraz z filią w Łukowej,
- świetlice wiejskie w miejscowościach: Chęciny ul. Czerwona Góra, Łukowa, Miedzianka, Ostrów, Tokarnia, Wolica i Siedlce,
- Muzealną Izbę Górnictwa Kruszcowego w Miedziance,
- Koła Gospodyń Wiejskich: KGW „Bolminianki”, KGW „Łukowianki”, KGW „Zelejowanie”, KGW „Siedleccanie”, KGW „Ostrowianki”, KGW „Tokarnianki”, KGW „Lipowiczanie”, KGW „Miedzianeczki”, KGW „Woliczanie” i KGW „Radkowiczanki”.

W ramach działalności pokrywane są wydatki związane z bieżącym funkcjonowaniem świetlic. CKiS zapewnia mieszkańcom gminy dostęp do usług kulturalnych, sportowych i rekreacyjnych poprzez prowadzenie zajęć: tanecznych, teatralnych, muzycznych, plastycznych, sportowych, fitness, w tym także dla grup seniorów. CKiS jest również administratorem 14 placów zabaw na terenie gminy. Biblioteka gminna organizuje cyklicznie spotkania Dyskusyjnego Klubu Książki.

CKiS sprawuje również opiekę nad Klubem Seniora, lokalnymi zespołami folklorystycznymi (współfinansując ich udział w przeglądach, konkursach śpiewaczych i innych wydarzeniach kulturalnych). W hali swoją siedzibę ma Chęciński Uniwersytet Trzeciego Wieku i Klub Sportowy „Znicz Chęciny”.

Ważną rolę w obszarze kultury i turystyki pełni **Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny**. Centrum mieści się w zabytkowej kamienicy „Niemczówka” przy ul. Małogoska 7. Centrum zajmuje się m.in. przekazywaniem informacji niezbędnych każdemu turyście, rozpowszechnianiem informacji m.in. o wydarzeniach kulturalnych z regionu. Odbývają się tutaj lekcje tematyczne, projekcje filmowe promujące gminę Chęciny oraz wystawy, koncerty.

W Sali Małej od 2018 r. w „Niemczówce” znajduje się „Zbrojownia” – wystawa, która przedstawia repliki uzbrojenia i ubioru, sięgające od XI do XVII w. Poza militariami, w sieni przejazdowej można obejrzeć dawne dworskie i miejskie stroje, które tworzą odpowiedni klimat. Ekspozycje podkreślają historyczny aspekt zabytkowej kamienicy.

W Sali Wielkiej znajdują się również dwa zabytkowe, renesansowe filary z piaskowca, podtrzymujące dawne triforium. Obecnie miejsce to służy jako Sala Ślubów, a także odbywają się w niej lekcje tematyczne oraz różnego rodzaju wydarzenia kulturalne.

Właśnie w tym pomieszczeniu znajduje się unikatowa, oryginalna belka stropowa. Obecnie nie pełni już funkcji nośnej stropu a jest jedynie lub aż jego ozdobą. Zachowane inskrypcje łacińskie wraz z tłumaczeniem na język polski: Hoc Aediticium Construxit Famatus Vir et Consul Chencinen Valentinus Soboniowsky CMATOR Anno Domini 1634 (tłum. Ten budynek został wybudowany przez sławetnego mieszkańca miasta i burmistrza chęcińskiego Walentego Soboniowskiego Roku Pańskiego 1634), enedic Dne Domum Istam Et Omnibus Bonisampliari (tłum. Pobłogosław Boże ten dom i wszystkich dobrze czyniących).

W zabytkowych piwnicach znajdują się także elementy wystroju, świadczące o dawnych, żydowskich mieszkańcach kamienicy (wnęka na Torę, miejsca na mezuzę). W piwnicach znajduje się także „Muzealna Izba Pana Wołodyjowskiego” poświęcona ekranizacji filmu „Pan Wołodyjowski”, reżyserii Jerzego Hoffmana.

Główną atrakcją jest makieta Zamku Królewskiego w Chęcinach z czasów panowania Zygmunta III Wazy. Została wykonana w skali 1:72, która ma aż 3 m długości 1 m szerokości i 2 m wysokości. Miniatura warowni w pełni obrazuje Zamek Królewski w Chęcinach po jego przebudowie i restauracji w początku XVII w., w czasach panowania króla Zygmunta III Wazy. Zamek w pomniejszonej wersji przedstawia się dużo okazalej niż obecne ruiny.

Na terenie gminy aktywnie działa **Muzealna Izba Górnictwa Kruszcowego w Miedziance** poświęcona jest dziejom górnictwa i hutnictwa regionu chęcińskiego. Muzeum urządzone zostało na terenie dawnego budynku kopalni Bolesław.

W dwóch salach zgromadzono wiele cennych górniczych pamiątek, skamieniałości i minerały, głównie te zawierające miedź. Znajdują się tam m.in. narzędzia używane w kopalni, zapalniki i lonty do kruszących skały materiałów wybuchowych, a także eksponaty z miedzi. Druga sala wystawowa poświęcona jest głównie górnictwu naziemnemu. O podtrzymywaniu górniczych tradycji świadczy też bogata kolekcja kufli, pamiątek po organizowanych w Miedziance z okazji Barbórki „Karczmach piwnych”.

Organizowane są także wystawy czasowe takie jak: „Złoże solne w Wieliczce”, „Siarka z piekła rodem”, „Polscy paleontolodzy w Arktyce i Antarktyce” itd.

Przed budynkiem urządzono niewielkie lapidarium, w ramach którego eksponowane są okazy tutejszych wapieni i piaskowców. Można również zobaczyć wieżę wyciągową dawnego szybu „Piotr”.

Ważnym elementem w gminie są obiekty zabytkowe, które poza swoimi walorami architektonicznymi, są miejscami, które dostępne są dla turystów. Do takich miejsc należy przede wszystkim **Zamek Królewski** w Chęcinach, który jest wizytówką gminy. Zamek można zwiedzać codziennie, także z przewodnikiem. Na terenie zamku znajdują się stoiska z pamiątkami regionalnymi. W wybrane dni odbywają się pokazy tańca średniowiecznego, pokazy strzelania z broni historycznej np.: armaty, hakownicy, puszczela oraz walki rycerskie. Po rewitalizacji Zamek stał się również jednym z najbardziej rozpoznawalnych obiektów w Polsce. W 2015 r. otrzymał miano wicelidera w ogólnopolskim plebiscycie na Najlepszy Produkt Turystyczny.

Turystom udostępniony jest wyjątkowy obiekt – **dwór starostów chęcińskich w Podzamczu**. W 2010 r. dwór został przejęty przez Regionalne Centrum Naukowo-Technologiczne w Kielcach. Dzięki pracom remontowym (2013 r.) dwór wraz z budynkiem oficyny został odrestaurowany z przeznaczeniem na Centrum Szkoleniowo-Konferencyjne (z zapleczem gastronomicznym), a także XVII-wieczny Łuk Triumfalny i dawne ogrody barokowe. Zwiedzanie dworu jest bezpłatne.

Miejszem wartym odwiedzenia jest **Centrum Nauki Leonardo da Vinci**. Centrum Nauki Leonardo da Vinci powstało w ramach projektu współfinansowanego z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Świętokrzyskiego na lata 2007-2013. Oś priorytetowa II, Działanie 2.1 Rozwój innowacji oraz wspieranie działalności dydaktycznej i badawczej szkół wyższych oraz sektora „badania i rozwój”. Centrum jest oddziałem Regionalnego Centrum Naukowo-Technologicznego. Cała ekspozycja oraz działania edukacyjne, skupiają się na zdrowym i dobrze funkcjonującym organizmie ludzkim oraz jego otoczeniu.

Centrum oferuje:

– dwie wystawy o charakterze multimedialno-mechatronicznym: „Człowiek – niezwykła maszyna”, podejmująca zagadnienia związane z budową i funkcjami życiowymi człowieka; „Człowiek – trybik w maszynie przyrody”, dotycząca zagadnień ekologiczno-przyrodniczych;

- warsztaty naukowe dla dzieci i młodzieży – prowadzone w pełni wyposażonych laboratoriach przez wykwalifikowaną kadrę edukatorów;
- pokazy naukowe – prowadzone na przystosowanej do większej publiczności auli;
- ekspozycję zewnętrzną – tereny zielone otaczające budynek Centrum, w postaci zjawiskowego ogrodu, w który wkomponowano wiele eksponatów naukowych.

Jedną z najbardziej znanych atrakcji turystycznych Gór Świętokrzyskich i jedną z najpiękniejszych jaskiń krasowych kraju jest **Jaskinia „Raj”**. Zachwyca ona bogactwem i różnorodnością kalcytowych form naciekowych. Występują tutaj skupiska stalaktytów o unikatowym na skalę światową zagęszczeniu. Jaskinia uznana została za rezerwat przyrody nieożywionej i stanowisko archeologiczne. Od 1972 r. udostępniona została dla ruchu turystycznego wyłącznie pod opieką przewodnika. Jest to jaskinia o rozwinięciu poziomym, można ją zwiedzać bez posiadania specjalnych umiejętności. Trasa jest oświetlona elektrycznie i przystosowana do zwiedzania przez grupy wycieczkowe. W pawilonie zorganizowana jest wystawa muzealna wprowadzająca turystów w tematykę krasu. W muzeum odtworzone zostało obozowisko rodziny neandertalskiej z trzema naturalnej wielkości postaciami.

Na terenie Jaskini „Raj” znajduje się **Centrum Neandertalczyka**. To wystawa, w której zbiegają się pradawne losy człowieka z najnowszymi odkryciami współczesnej nauki. Na wystawie można zobaczyć:

- naturalnych rozmiarów replikę mamuta (skala 1:1) mierzącą 6 m długości i 3,5 m wysokości,
- multimedialne prezentacje i filmy udostępnione dzięki DISCOVERY,
- repliki czaszek ludzi pierwotnych,
- hologram 3D czaszki neandertalczyka,
- inscenizację polowań i życia codziennego.

W gminie organizowane są licznie różnorodne wydarzenia kulturalne. Do najpopularniejszych wydarzeń można zaliczyć:

- Średniowieczne Chęciny – Święto Miasta Noc na Zamku,
- Nocne Zwiedzanie Zabytków Chęcin,
- Zamkowe Spotkania z Muzyką,
- Zamkowa biesiada rycerska,
- Piknik Historyczny,
- Piknik Górniczy w Miedziance,
- „Chęcińska Majówka”,
- Międzynarodowe Plenery Malarskie,
- Dożynki Gminne,
- Marsz Szlakiem I Kompanii Kadrowej,
- „Narodowe Czytanie” (Biblioteka w Chęcinach),
- Festiwal Kultury Żydowskiej,
- Weekend Seniora,
- Barbórka (świątka w Miedziance),
- Kiermasz bożonarodzeniowy wraz z koncertem kolęd i pastorałek,
- Koncert Pieśni Wielkopostnych,
- Gminny Dzień Kobiet.

Organizowane są także cyklicznie wydarzenia patriotyczne:

- Uroczyste obchody rocznicy Powstania Styczniowego,
- Uroczyste obchody Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych,
- Uroczyste obchody Święta Konstytucji 3 Maja,
- Uroczyste obchody kolejnych Rocznic Pacyfikacji Wolicy,
- Uroczyste obchody kolejnych Rocznic Pacyfikacji Chęcin,
- Uroczyste obchody Święta Lotników,

- Uroczyste obchody kolejnych Rocznic Sowieckiej Agresji na Polskę,
- Uroczyste obchody Narodowego Święta Niepodległości.

• TURYSTYKA

Jedną z form aktywnego spędzania czasu może być spływ kajakowy po rzece Nidzie. Spływy organizowane są zazwyczaj w weekendy i święta.

Inną formą wypoczynku występującą na terenie gminy Chęciny jest turystyka krajoznawcza. W tym celu zostały wytyczone szlaki turystyczne przebiegające przez atrakcyjne krajobrazowo i kulturowo miejscowości gminy Chęciny:

1. Szlaki turystyczne piesze PTTK:

- Czerwony szlak im. Sylwestra Kowalczewskiego, długość 20,5 km;
- Niebieski szlak im. Edmunda Padechowicza, długość 69 km;
- Żółty szlak im. Juliusza Brauna, długość 20 km;
- Niebieski szlak im. Ks. Stanisława Hieronima Konarskiego, długość 45 km;
- Świętokrzyski Szlak Archeo-Geologiczny.

2. **Świętokrzyski Szlak Archeo-Geologiczny** (ŚSA-G) składa się z części drogowej oraz ścieżek dydaktycznych. Szlak łączy obiekty, których tematyka dotyczy przyrody nieożywionej lub archeologii. Trasa szlaku prowadzi z Bałtowa w północno-wschodniej części województwa świętokrzyskiego przez Ostrowiec Świętokrzyski, Nową Słupię, Zagnańsk, Kielce, aż do Chęcin i okolic. W końcowym odcinku, na terenie gminy Chęciny, występuje największe nagromadzenie obiektów z ŚSA-G. Należą do nich stanowiska, takie jak: Rezerwat Jaskinia Raj, Rezerwat Góra Rzepka, Góra Zamkowa, Rezerwat Góra Zelejowa, Jaskinia Piekło, Kamieniołom Stokówka, Rezerwat Góra Miedzianka.

3. Szlaki rowerowe:

- Skały i jaskinie, długość ok. 26 km, czas przejazdu: ok. 3 godz., kolor szlaku: czarny;
- Chłopy i Pany, długość ok. 25 km, czas przejazdu: 2-3 godz., kolor szlaku: czarny;
- Wokół fortalicji, długość ok. 24 km, czas przejazdu: 3 godz., kolor szlaku: czarny;
- Architektury Obronnej, długość ok. 510 km, kolor szlaku: czarny;
- Miejsca Mocy, długość ok. 570 km, kolor szlaku: żółty;
- szlak Chęciny – Polichno – Miedzianka, długość: 11,5 km, kolor: zielony.

4. **Ścieżka Mnicha** – to szlak spacerowo-pieszy, którym podążamy śladami sakralnych obiektów zabytkowych w Chęcinach. Rozpoczyna się na parkingu przy Klasztorze oo. Franciszkanów. Następnie prowadzi w stronę zabytkowej kamienicy „Niemczówka”. Następnie trasa wiedzie w stronę Klasztoru Sióstr Bernardynek, gdzie mamy możliwość podziwiać wnętrza świątyni. Tuż za murem klasztornym, kamiennymi schodami wykonanymi z lokalnego surowca, trasa kieruje w stronę Kościoła Parafialnego pw. Św. Bartłomieja. Po drodze można odpocząć przy figurze Mnicha, gdzie nieopodal znajduje się wyremontowana kapliczka Matki Bożej Fatimskiej.

5. **Szlak „Śladami Króla Łokietka”** – jest to szlak turystyczny, który stanowi uzupełnienie istniejącej już Ścieżki Mnicha oraz Świętokrzyskiego Szlaku Archeo-Geologicznego. Jego trasa rozpoczyna się przy klasztorze Ojców Franciszkanów poprzez Rynek Dolny, ulicę Łokietka do Rynku Górnego. Tu znajduje się wykonany z brązu pomnik króla Władysława Łokietka.

5.6.1. Zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie gminy Chęciny zabytki w zbiorach muzealnych prezentowane są w **Parku Etnograficznym w Tokarni**. Jest to oddział Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach. Skansen w Tokarni mieści się na obszarze ponad 70 hektarów, gdzie zgromadzono wiejskie zabudowania z różnych zakątków regionu. W skansenie znajdują się przykłady budownictwa drewnianego datowane od XVII w. do 1 połowy XX w. Wśród najpiękniejszych obiektów należy wymienić: barokowy kościół z Rogowa (1763 r.), modrzewiowy Dwór z Suchedniowa (XIX w.), czy Organistówkę z Bielin z poł. XIX w., w której zaaranżowano wnętrze dawnej apteki. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że muzeum w Tokarni, jako jedyne tego typu w Polsce, może pochwalić się stałą ekspozycją pokazującą w pełni wyposażony gabinet i mieszkanie małomiasteczkowego lekarza z okresu międzywojennego. Wśród ciekawych ekspozycji znalazł się także zakład prowincjonalnego fotografa w chałupie z Wąchocka, rozbudowaną aranżację sklepiu małomiasteczkowego z lat 30. XX w., wnętrze domu z Ćmielowa, czy chałupę z Szydłowa (1705 r.), zamieszkiwaną przez rodzinę żydowskiego krawca. Wśród stałych ekspozycji pojawiły się też realizacje przybliżające turystom rzadko pokazywane w skansenach rytuały związane z pochówkiem i śmiercią: wystawę opowiadającą o ludowych zwyczajach pogrzebowych obejrzeć można w chałupie z Kobylnik w sektorze lessowym.

Walory historyczne oraz wartość edukacyjną Parku Etnograficznego w Tokarni wzbogacają wystawy tematyczne poświęcone kulturze ludowej. Wiele z nich okresowo aranżowanych jest we wnętrzach XVIII-wiecznego Spichlerza Dworskiego ze Złotej Pińczowskiej⁷.

5.6.2. Historia tradycji przemysłowych

Początki „Białego Zagłębia”⁸

Narodziny „Białego Zagłębia” zapoczątkował kamieniołom i wapiennik w Wolicy. Właścicielem tego terenu był T. Krajewski, który podjął budowę dwóch wapienniczych pieców szybowych. Prace rozpoczęto około 1870 r. i trwały one około dziesięć lat.

Wapno było palone z lichego, marglistego, wapienia Księżkiej Góry. W 1902 r. dziedzic wezwał rzeczoznawcę inżyniera górniczego – J. Hempla, który zmodyfikował produkcję, opierając wypał na lepszym wapieniu. Mimo to Krajewski popadł w długi i w 1907 r. Hempel odkupił od niego zakład górniczo-przemysłowy. Hempel prowadził produkcję do wybuchu I wojny światowej.

W Wolicy po wojnie w 1920 r. podjęto budowę wapienniczego pieca kręgowego, systemu Hoffmanna, opalanego miałem węglowym zasypywanym od góry. W 1923 r. przystąpiono do eksperymentalnej produkcji cementu portlandzkiego w oparciu o miejscowe komponenty.

W tym czasie we wsi Tokarnia, przy trakcie jędrzejowskim, wybudowano piec kręgowy do wypału wapna z miejscowego złoża jurajskiego na górze Sierpce. Wapiennik połączono dwukilometrowym odcinkiem kolejki wąskotorowej ze stacją kolejową Chęciny. Obecnie jest to stacja Wolica.

Po kryzysie gospodarczym, zakład Hempla w Wolicy został przejęty w 1934 r. przez Bank Rolny, który wystawił obiekt na licytację. Nabył go inżynier Z. Krudzielski. Po roku na skutek trudności ekonomicznych została zawiązana spółka akcyjna „Zakłady Chęciny w Wolicy”. II wojna światowa zastała przedsiębiorstwo sprawne technicznie. Około 1960 r. w związku z centralizacją przemysłu wapienniczego wygasły piece w Wolicy oraz Tokarni, a pomieszczenia zakładowe wykorzystano dla innych celów.

Poza Wolica w południowo-kieleckim okręgu górnim, starą tradycję posiadał zlokalizowany przy linii kolejowej zakład górniczy na terenie Sitkówki. Kamieniołom wapienia dewońskiego uruchomiono na bazie starego wyrobiska w 1908 r. Była to spółka akcyjna prowadzona przez kielczanina J. Zabokrzeckiego.

⁷ <https://cit.checiny.pl/atracje-turystyczne/83-park-etnograficzny-tokarnia> (data dostępu 02.04.2020 r.)

⁸ https://www.checiny.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&sub=321&subsub=117&menu=127&strona=1 (data dostępu 01.04.2020 r.)

Od 1910 r. przy kamieniołomie pracowały dwie kruszarki. Spółka przetrwała szczęśliwie I wojnę światową i po 1918 r. rozpoczęła produkcję marmuru w blokach surowych.

W 1922 r. przedsiębiorstwo nabył inż. H. Łaguna z Warszawy i utworzył również spółkę akcyjną. Nowy właściciel wybudował piec do wypału wapna. Poza kamieniołomem Łaguny, znajdującym się przy stacji kolejowej Sitkówka – Nowiny, powstały trzy inne punkty eksploatacyjne wapienia.

Inwestor Jagniątkowski, oprócz kamienia wapiennego, eksploatował przy stacji kolejowej Sitkówka piasek budowlany i formierski. Kamieniołom w Sitkówce został zelektryfikowany w 1937 r. Wtedy też podjęto skup kalcytu od okolicznej ludności i rozpoczęto produkcję kruszywa dla tynków ozdobnych. Tuż przed wybuchem II wojny światowej, Łaguna rozpoczął budowę zakładów marmuru w pobliżu wsi Szewce.

W trzydziestolecu wojennym zaniechano produkcji cegły w Zgórsku, Korzecku, Wolicy.. Przerwano eksploatację wapienia triasowego w Wolicy, jurajskiego pod Siedlcami oraz w Tokarni. Wyeksploatowano natomiast na kruszywo dekoracyjne żyły marmuru różanki w Skibach, na Górze Zelejowej oraz w Gościncu i na Rzepce. W tej ostatniej przez kilka lat produkowano z dolomitu kruszywo budowlane.

Rejon Miedzianki dostarcza topnika wielkopieczowego. Złoże wapienia w Nowinach i Kowali dają surowiec dla miejscowej cementowni. Wieloasortymentową produkcję ma „Trzuskawica”. Bloki marmurowe dawała „Zygmuntówka” na Czerwonej Górze i kamieniołom w Bolechowicach. Udokumentowano złoże surowca do produkcji tlenku glinu. Budowa tego zakładu nie została zrealizowana.

Centrum przemysłu kamieniarskiego⁹

Miasto Chęciny było prężnym ośrodkiem wydobywania i obróbki kamienia, szczególnie lazuru i zielenicy, czyli azurytu i malachitu oraz dekoracyjnych odmian wapieni i kalcytu żyłowego. Tworzono z nich liczne elementy dekoracyjne, w tym m.in. portale, nagrobki czy popiersia, które po dziś dzień zdobią wiele miast w całej Polsce, a nawet poza jej granicami. Wydobywany tutaj zlepieniec cechsztyński, zwany następnie Zygmuntówką, posłużył do wykonania trzonu pierwszej Kolumny Zygmunta w Warszawie. Z kolei chęciński starosta Stefan Bidziński w 2 połowie XVII w. przesłał w prezencie dla papieża Innocentego XI stolik, wykonany właśnie z chęcińskiego lazuru.

Chęciny – miasto górnicze¹⁰

Chęciny rozwijały się głównie dzięki temu, że w sąsiedztwie miasta wydobywano w czasach jego świetności ołów, srebro i miedź. W najlepszym momencie rozwoju funkcjonowało tu ok. 30 kopalni. Rywalizowano o prymat w górnictwie z Olkuszem, które również rozwinęło się dzięki wydobywaniu kruszców. W bliskości miasta istniały ponadto huty, obsługujące obróbkę rud metali, usytuowane m.in. nad rzeką Bobrzą. Warto dodać, że Chęcinom nadano również prawo górnicze, zapewniające miejscowym żupnikom niezależność sądowniczą od sądu starościńskiego. Z czasem również i sami starostowie obejmowali urząd żupnika, chcąc pobudzić rozwój górnictwa.

⁹ <https://cit.checiny.pl/legendy-i-ciekawostki> (data dostępu 02.04.2020 r.)

¹⁰ ibidem

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 5 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju gminy Chęciny, które w zakresie walorów i zasobów dziedzictwa kulturowego i tożsamości regionalnej posiada bardzo duży potencjał, co jest związane z wysokimi walorami krajobrazu kulturowego, bogatą historią, istnieniem wielu cennych obiektów reprezentujących różne kultury.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY CHĘCINY	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• ruiny Zamku Królewskiego – obiekt będący wizytówką gminy; • wyjątkowe obiekty zabytkowe o wysokich walorach architektonicznych: zespół Klasztorny Franciszkanów, zespół Klasztorny Bernardynek, zespół kościoła par. pw. Św. Bartłomieja, „Niemcówka” – zabytkowa kamienica, XVII-wieczna synagoga; • występowanie zabytków unikatowych, np. dawnego przemysłu i techniki; • zabytki w zbiorach muzealnych prezentowane w Muzealnej Izbie Górnictwa Kruszcowego w Miedziance, Park Etnograficzny w Tokarni; • ciekawa historia tradycji przemysłowych gminy; • zaktualizowana gminna ewidencja zabytków; • opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego; • oznakowane szlaki turystyczne;	• stan zabezpieczenia niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia np. cmentarz żydowski – kirkut, synagoga; • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczane na ochronę zabytków; • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy; • budynki występujące w gminnej ewidencji zabytków, które są własnością prywatną wymagają przeprowadzenia prac zabezpieczających, jak i wyeksponowania ich walorów; • uchwała daje możliwość przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane tylko obiektom wpisanym do rejestru zabytków.

• aktywna działalność i zakres usług: Centrum Kultury i Sportu w Chęcinach, Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny, Centrum Nauki Leonardo da Vinci, Jaskinia „Raj” z Centrum Neandertalczyka; • liczne wydarzenia kulturalne organizowane na terenie gminy; • rozbudowany system informacji przestrzennej; • walory krajobrazowe gminy – znaczna część gminy (85% ogólnej powierzchni) położona jest w Chęcińsko-Kieleckim Parku Krajobrazowym i jego otulinie; • występujące formy ochrony przyrody: 4 Obszary Specjalnej Ochrony Siedlisk Natura 2000, 1 Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków NATURA, 1 park krajobrazowy, 1 obszar chronionego krajobrazu, 6 rezerwatów przyrody, 5 pomników przyrody.	
SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • wysoki potencjał turystyczny; • dogodne warunki dla rozwijania turystyki oraz agroturystyki; • malowniczy krajobraz sprzyjający rozwojowi turystyki i rekreacji; • kreatywność inwestorów turystycznych; • zwiększający się napływ turystów; • rozszerzenie oferty kulturalnej i turystycznej; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój współpracy między władzami gminy Chęciny z władzami powiatu kieleckiego; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony	• brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • krótki sezon turystyczny; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemyślanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; • często występujące anomalie pogodowe

walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków; • wypracowanie form współpracy jednostek działających na rzecz ochrony zabytków – organów rządowych, samorządowych i organizacji społecznych.	i zmieniający się klimat.
---	----------------------------------

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju miasta. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W GPOnZ wyznaczono dwa priorytety, kierunki działań oraz zadania. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 6 i 7.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego gminy Chęciny.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Chęciny.

Tabela nr 6. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr I

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego gminy Chęciny.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby	Współpraca oraz wspieranie działań instytucji oraz organizacji turystycznych, takich jak Centrum Kultury i Sportu w Chęcinach, Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny, w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach	Ilość podjęcia wspólnych działań, inwestycji, jakie działania zrealizowano, z kim, wartość poniesionych środków

edukacyjne, społeczne i turystyczne.	najliczniej uczęszczanych przez turystów.	
	Podjęcie współpracy z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowania obiektów zabytkowych na drogach wojewódzkich, powiatowych i gminnych, w celu informowania i ułatwiania dojazdu do tych obiektów.	Ilość postawionych znaków/tablic, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków
	Sukcesywne ustawianie tablic informacyjnych zawierających historię oraz opis obiektu przy wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytku.	Gdzie ustawiono tablice, jakie informacje wskazano
	Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.	Ilość chętnych osób do złożenia wniosków, ilość złożonych wniosków
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy Chęciny.	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Miejskiej Chęciny.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Zadania dla gminnej ewidencji zabytków: 1. Zakładanie nowych kart adresowych dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy; 2. Systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną; 3. Skreślenia z ewidencji obiektów nieistniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji. Wszelkie działania przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków wymagają opiniowania, uzgodnienia lub pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.	Ilość przeprowadzonych aktualizacji, czy dodano/usunięto obiekt z ewidencji, czy przyjęto zmianę Zarządzeniem dla gminnej ewidencji zabytków
	Systematyczne opracowywanie aktualizacji Gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego.	Czy opracowano aktualizację Planu
	Zmiana uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane obiektów wpisanych do rejestru zabytków, uwzględniające obowiązujące przepisy dające możliwość dotowania także obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Czy opracowano uchwałę
Zahamowanie procesu degradacji zabytków	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach	Ilość przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich, wartość

i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	zabytkowych stanowiących własność gminy (Tabela nr 4).	zaplanowanych/poniesionych wydatków
	Długofalowa rewaloryzacja zabytkowego układu urbanistycznego miasta Chęciny poprzez systematyczną renowację kamienic.	Ilość zaplanowanych prac, ilość przeprowadzonych prac, wartość zaplanowanych/wydanych środków
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych cmentarzy znajdujących się na terenie gminy wraz z ich oznakowaniem i ustawieniem tablic informacyjnych.	Gdzie zaplanowano/wykonano prace, ich zakres, wartość poniesionych środków
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego przy ścisłej współpracy ze stowarzyszeniami, fundacjami itp.	Ilość pozyskanych środków, z kim współpracowano, na jakie zadania pozyskano środki

Tabela nr 7. Zadania w ramach Priorytetu nr II

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Chęciny.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy we ścisłej współpracy z instytucjami kultury, np. poprzez wprowadzenie usług przewodnika, wspólne bilety do kilku atrakcji, stworzenie aplikacji na telefon opisującej zabytki gminy, dodatkowe tablice z informacjami o zabytkach (przy większych parkingach – Dolny Rynek, CKiS).	Ilość wydanych publikacji, ilość osób zainteresowanych publikacjami
	Współpraca przy działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki itp.	Ilość opracowanych konkursów, wystaw, ilość osób biorących udział, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, wydarzeń patriotycznych, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki

Poza wyżej wymienionymi zadaniami gmina Chęciny planuje lub jest w trakcie realizacji następujących inwestycji:

1. Realizacja projektu: **Zachowanie dziedzictwa kulturowego gminy Chęciny poprzez przebudowę, odrestaurowanie i wyposażenie zabytkowego budynku Synagogi oraz utworzenie Centrum Pamięci Kultury Żydowskiej w Chęcinach.** Realizacja w latach 2020-2022, dofinansowanie w wysokości 95%

wydatków kwalifikowalnych z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Świętokrzyskiego 2014-2020 oraz dodatkowe 4% z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

2. Realizacja projektu „Kompleksowa rewitalizacja zabytkowego centrum Chęcin – etap II” – zadanie: Przebudowa ul. Spokojnej i terenów przyległych do ul. 14-go Stycznia. Realizacja w latach 2020-2021, dofinansowanie z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Świętokrzyskiego 2014-2020.

Dodatkowo gmina planuje następujące zadania inwestycyjne na Zamku Królewskim w Chęcinach w latach 2020-2023:

1. Renowacja murów:

- 2020 r. – 197.000,00 zł (uwzględnione w budżecie wydatków na rok 2020),
- 2021 r. – 100.000,00 zł (nieuwzględnione w budżecie wydatków – szacunek),
- 2022 r. – 100.000,00 zł (nieuwzględnione w budżecie wydatków – szacunek),
- 2023 r. – 100.000,00 zł (nieuwzględnione w budżecie wydatków – szacunek).

2. Projekt i budowa sieci wodno-kanalizacyjnej wraz z budynkiem toalety na dziedzińcu dolnym:

- 2020 r. – 480.000,00 zł (uwzględnione w budżecie wydatków na rok 2020),
- 2021 r. – 200.000,00 zł (nieuwzględnione w budżecie wydatków – szacunek).

3. Projekt i budowa placu manewrowego:

- 2020 r. – 40.000,00 zł (uwzględnione w budżecie wydatków na rok 2020),
- 2021 r. – 40.000,00 zł (nieuwzględnione w budżecie wydatków – szacunek).

4. Renowacja dziedzińca górnego:

- 2020 r. – 10.000,00 zł (uwzględnione w budżecie wydatków na rok 2020),
- 2022 r. – 100.000,00 zł (nieuwzględnione w budżecie wydatków – szacunek).

Planowany koszt wydatków z budżetu gminy na zadania związane z Zamkiem Królewskim w 2020 r. to kwota 747 953,00 zł.

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy Chęciny,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Chęciny),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów gminy Chęciny dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

- **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy Chęciny,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła z programu Polska Cyfrowa PO PC 2014-2020,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach** – co roku przyznawane są dotacje celowe na zadania publicznych z zakresu ochrony dóbr kultury, dotyczące prac zabezpieczających, konserwatorskich, remontowych, ekspertyz technicznych i konserwatorskich, badań architektonicznych i konserwatorskich – zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków. Regulamin oraz szczegóły dotyczące dotacji w danym roku znajdują się na stronie internetowej WUOZ.

• **Dotacje wojewódzkie, powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Świętokrzyskiego – zasady udzielania dotacji określa szczegółowo uchwała nr VII/121/11 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 27 kwietnia 2011 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze Województwa Świętokrzyskiego. Z budżetu Województwa Świętokrzyskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na terenie województwa świętokrzyskiego posiadającym istotne znaczenie historyczne, naukowe, artystyczne lub kulturowe oraz znajdującym się w złym stanie technicznym.

Wysokość środków przeznaczonych na dofinansowanie realizacji zadań określa każdego roku uchwała budżetowa. Zarząd Województwa Świętokrzyskiego każdego roku ogłosi termin rozpoczęcia i zakończenia naboru wniosków o dotację na dany rok budżetowy. Decyzję o udzieleniu dotacji podejmuje Sejmik Województwa Świętokrzyskiego w formie uchwały na wniosek Zarządu Województwa Świętokrzyskiego.

Dotacje z budżetu Starostwa Powiatowego w Kielcach – określa uchwała nr XXVIII/33/14 Rady Powiatu w Kielcach z dnia 23 czerwca 2014 r. w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nie stanowiących własności Powiatu Kieleckiego, sposobu ich rozliczenia i kontroli wykonania zleconych zadań.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 713), dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu gminy Chęciny – reguluje uchwała nr 10/III/06 Rady Miejskiej w Chęcinach z dnia 11 grudnia 2006 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Celem dotacji jest wspieranie i uzupełnianie działań osób fizycznych lub jednostek organizacyjnych posiadających tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego, zwanym dalej właścicielem

lub posiadaczem, dla zapewnienia ochrony i konserwacji wartości elementów substancji zabytkowej, tworzących ramy przestrzeni publicznej, mających istotne znaczenie w kreowaniu wizerunku gminy oraz renowacji i wystroju i wyposażenia obiektów zabytkowych.

Wnioski o dotację kierowane są do Burmistrza Gminy Chęciny. Wnioski o przyznanie dotacji przedstawiane są do zaopiniowania komisji do spraw budżetu Rady Miejskiej w Chęcinach. Dotację przyznaje Rada Miejska w Chęcinach w uchwale określającej nazwę podmiotu otrzymującego dotację; prace lub roboty budowlane przy obiekcie zabytkowym na wykonanie, których przyznano dotację; kwotę dotacji do przekazania w roku budżetowym.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• Program „Niepodległa” na lata 2017-2021

Program dotacyjny „Niepodległa”, skierowany do organizacji pozarządowych i samorządowych instytucji kultury, ma wspierać organizatorów obchodów stulecia odzyskania niepodległości, którzy planują przygotowanie wydarzeń lokalnych i regionalnych. Budżet na dofinansowanie działań w ramach tego programu wynosi 6 milionów zł, a pojedynczy wniosek może uzyskać dotację od 8 do 150 tys. zł. Od organizatorów wymagane jest zapewnienie 15% udziału własnego. Rodzaje kwalifikujących się zadań: festiwale, koncerty, spektakle, wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, tworzenie archiwów historii mówionej i archiwów społecznych, projekty animacyjno-edukacyjne, oparte na interakcji i współdziałaniu, np.: warsztaty, gry terenowe, questy, wystawy wraz z katalogami i publikacje.

• Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;

2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – zagraniczne

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. W 2020 r. kończy się okres obowiązywania funduszy europejskich. Obecnie trwają prace nad budżetem Unii Europejskiej w nowej perspektywie finansowej na lata 2021-2027.

• Program Kultur, Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego na lata 2014-2021

Program Kultura, o całkowitym budżecie ponad 88 mln euro (z których 75 mln euro stanowią środki Mechanizmu Finansowego EOG, a przeszło 13 mln euro wkład krajowy) wdrażany jest przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako Operatora Programu, we współpracy z partnerami z państw-darczyńców: Norweska Rada Sztuki (ACN) i Norweski Dyrektoriat ds. Dziedzictwa Kulturowego (RA).

Program jest kontynuacją programów z obszaru wsparcia kultury wdrażanych przy wsparciu dwóch poprzednich edycji Funduszy norweskich i EOG.

Program koncentruje się na roli, jaką kultura i dziedzictwo kulturowe odgrywają w rozwoju lokalnym i regionalnym z uwzględnieniem nacisku na zatrudnienie, przedsiębiorczość w obszarze kultury i szkolenie zawodowe. Program powinien uwzględniać działania i inicjatywy w sztuce i kulturze, które promują włączenie mniejszości etnicznych i narodowych.

O wsparcie w ramach uruchamianego Programu mogą ubiegać się m.in. publiczne instytucje kultury, publiczne szkoły artystyczne i publiczne uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego czy kościoły i związki wyznaniowe.

Dofinansowanie projektów może sięgać do 85% ich wartości.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.
13. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
15. Materiały udostępnione przez Urząd Miasta i Gminy w Chęcinach.
16. Materiały udostępnione przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach.
17. www.stat.gov.pl/gus.
18. www.isap.sejm.gov.pl.
19. Kalina D., *Dzieje Chęcin, Chęciny* 2009.
20. Chęciny, [w:] *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, red. F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1880, ss. 575–576.
21. Nadgowski R., *Pod administracją Kielc (1795–1939)*, [w:] *W królewskich Chęcinach. Monografia historyczno-gospodarcza miasta i gminy Chęciny*, Kielce 1996, s. 70.
22. Meducki S., Kosik E., *Dni i noce wojny i okupacji*, [w:] *W królewskich Chęcinach. Monografia historyczno-gospodarcza miasta i gminy Chęciny*, Kielce 1996, s. 82.
23. Chęciny. *Studia z dziejów miasta XVI–XX w.*, red. S. Wiech, Kielce 1997.
24. Oprac. Nina Glińska, NID OT Kielce, 23.12.2014 r., <https://zabytek.pl/pl/obiekty/checiny-cmentarz-zydowski>
25. Kozicka M., Barbasiewicz M., Pustota-Kozłowska E., *Koncepcja rekonstrukcji architektoniczno-konserwatorskiej zabytkowego domu w Chęcinach zw. Kamienicą Fotydzińską (Pl. 2 Czerwca nr 24, 25, 26) opracowanie wykonane na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach*, oprac. Warszawa 1985, s. 1
26. <https://www.zamek.checiny.pl/pl/historia-zamku> oraz <http://www.zamkipolskie.com/checiny/checiny.html>
27. Oprac. Dariusz Kalina, 20.12.2014 r. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/checiny-zespol-domu-niemczowka>
28. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 3: Województwo kieleckie, red. J.Z. Łoziński, B. Wolff, z 4.: Powiat kielecki, oprac. T. Przypkowski, Warszawa 1957.
29. Barbasiewicz M., Kubiak J., *Chęciny Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa 1981, archiwum WKZ w Kielcach.
30. Hałambiec M. J., *Franciszkański klasztor w Chęcinach (Historia od fundacji -1368, poprzez zabór -1817, do odzyskania 1991)*, Chęciny 2003.
31. Grzeliński W., *Monografia Chęcin*, Kielce 1908.

11. Spis tabel i rysunków

1. Tabela nr 1. Spis obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy Chęciny.
2. Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w gminie Chęciny.
3. Tabela nr 3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Chęciny
4. Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których gmina Chęciny jest właścicielem lub współwłaścicielem.
5. Tabela nr 5. Analiza SWOT.
6. Tabela nr 6. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr I.
7. Tabela nr 7. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr II.
8. Rys. nr 1. Mapa poglądowa obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy i miasta Chęciny (źródło: <http://www.biuletyn.net/nt-bin/start.asp?podmiot=checiny/&strona=14&typ=podmenu&typmenu=14&menu=176&id=177&str=1>, data dostępu 30.03.2020 r.)

12. Załączniki**Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków gminy Chęciny**

LP.	NAZWA	LOKALIZACJA	ADRES
1	Zespół kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP	Bolmin	Bolmin 58; działka numer 2031; obr. 2 Bolmin
2	Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP	Bolmin	Bolmin 58; działka numer 2031; obr. 2 Bolmin
3	Dzwonnica drewniana (przy kościele parafialnym) w zespole kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP	Bolmin	Bolmin 58; działka numer 2031; obr. 2 Bolmin
4	Otoczenie kościoła w granicach ogrodzenia (teren cmentarza przykościelnego wraz z drzewostanem) w zespole kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP	Bolmin	Bolmin 58; działka numer 2031; obr. 2 Bolmin
5	Ogrodzenie z bramkami w Zespole kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP	Bolmin	Bolmin 58; działka numer 2031; obr. 2 Bolmin
6	Ruiny dworu w zespole dworskim	Bolmin	Bolmin; działka nr 568; obr. 2 Bolmin
7	Pozostałości parku w zespole dworskim	Bolmin	Bolmin; działka nr 568; obr. 2 Bolmin
8	Cmentarz parafialny w Bolminie	Bolmin	Bolmin; działka nr 722; obr. 2 Bolmin
9	Kuźnia na posesji nr 81 (dawniej nr 60), drewniana w Korzecku	Korzecko	Korzecko 81 (dawniej nr 60); działka nr 175/3; obr.3 Korzecko
10	Kościół parafialny p.w. NMP Królowej Polski w Łukowej	Łukowa	Łukowa 132; działka nr 571; obr. 5 Łukowa
11	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego p.w. NMP Królowej w Łukowej	Łukowa	Łukowa 132; działka nr 571; obr. 5 Łukowa
12	Ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego p.w. NMP Królowej Polski	Łukowa	Łukowa 132; działka nr 571; obr. 5 Łukowa
13	Cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. NMP Królowej Polski	Łukowa	Łukowa 132; działka nr 571; obr. 5 Łukowa
14	Cmentarz grzebalny w Łukowej	Łukowa	Łukowa; działka nr 21; obr. 5 Łukowa
15	Kaplica grobowa Dewitzów, obecnie cmentarna, mur w Łukowej	Łukowa	Łukowa; działka nr 21; obr. 5 Łukowa
16	Zespół mieszkalno-gospodarczy "Kolonía Wierna Rzeka"	Milechowy	Milechowy; działka nr 65; obr. 2 Bolmin
17	"Duży Dom" w zespole mieszkalno-gospodarczym "Kolonía Wierna Rzeka"	Milechowy	Milechowy; działka nr 65; obr. 2 Bolmin
18	"Średni Domek" w zespole mieszkalno-gospodarczym "Kolonía Wierna Rzeka", drewn., rozbudowany o ganek i część gospodarczą	Milechowy	Milechowy; działka nr 65; obr. 2 Bolmin
19	Dom w Zespole mieszkalno-gospodarczym "Kolonía Wierna Rzeka", drewn.	Milechowy	Milechowy; działka nr 65; obr. 2 Bolmin
20	Cmentarz wojenny w Milechowach	Milechowy	Milechowy; w przybliżeniu działki nr 615-620; obr.2 Bolmin
21	Cmentarz wojenny Bolmin-Papiernia	Bolmin-Papiernia	Bolmin-Papiernia; działka nr 1707/1; obr.2 Bolmin
22	Młyn wodny, mur, obecnie nieużytkowany	Podpolichno	Podpolichno 14; działka nr 387/1; obr. 9 Podpolichno
23	Cmentarz wojenny w Podpolichnie	Podpolichno	Podpolichno, w przybliżeniu działki nr 430; obr.9 Podpolichno
24	Zespół dworski (obecnie Regionalne Centrum Naukowo-Technologiczne)	Podzamcze Chęcińskie	Podzamcze 45; działka nr 649, 137/18, 137/17, 137/11, 137/5, 137/12, 137/20; obr.14 Starochęciny
25	Dwór Starościński w zespole dworskim, mur.	Podzamcze Chęcińskie	Podzamcze 45; działka nr 649; obr.14 Starochęciny
26	Brama wjazdowa tzw. "Sobieskiego" w zespole dworskim, mur.	Podzamcze Chęcińskie	Podzamcze 45; działka nr 649; obr.14 Starochęciny
27	Park w zespole dworskim	Podzamcze Chęcińskie	Podzamcze 45; działka nr 649, 137/18, 137/17, 137/11, 137/5, 137/12, 137/20; obr.14 Starochęciny
28	Fosa ziemna w zespole dworskim	Podzamcze	Podzamcze 45; działka nr 649; obr.14 Starochęciny

		Chęcińskie	
29	Rzadcówka w zabudowaniach folwarcznych zespołu dworskiego (wł. prywatna), dom nr 43	Podzamcze Chęcińskie	Podzamcze 43; działka nr 133/14; obr.14 Starochęciny
30	Czworak w zabudowaniach folwarcznych zespołu dworskiego (wł. prywatna), ob. Dom nr 39	Podzamcze Chęcińskie	Podzamcze 39; działki nr 101/7, 101/8, 101/6, 101/5; obr.14 Starochęciny
31	Spichlerz w zabudowaniach folwarcznych zespołu dworskiego (wł. prywatna), ob. Hotel DaVinci	Podzamcze Chęcińskie	Podzamcze 45; działka nr 137/17; obr.14 Starochęciny
32	Kaplica MB Anielskiej w Polichnie	Polichno	Polichno 65; działka nr 268; obr.10 Polichno
33	Kapliczka w Radkowicach	Radkowice	Radkowice 71; działka nr 238; obr. 11 Radkowice
34	Kapliczka w Siedlcach	Siedlce	Siedlce; działka nr 143/1; obr.13 Siedlce
35	Zespół dworsko-parkowy, dwór, ob. Szkoła podstawowa	Siedlce	Siedlce 138; działka nr 165; obr.13 Siedlce
36	Relikty parku dworskiego w zespole dworsko-parkowym	Siedlce	Siedlce 138; działka nr 165; obr.13 Siedlce
37	Zespół kościoła parafialnego (dawniej filialnego) p.w. św. Stanisława bpa	Starochęciny	Starochęciny 43; działka nr 294/1; obr.14 Starochęciny
38	Kościół w Zespole kościoła parafialnego (dawniej filialnego) p.w. św. Stanisława Biskupa	Starochęciny	Starochęciny 43; działka nr 294/1; obr.14 Starochęciny
39	Dwie dzwonnice w zespole kościoła parafialnego	Starochęciny	Starochęciny 43; działka nr 293, 294/1; obr.14 Starochęciny
40	Ogrodzenie z kapliczką i bramkami w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Stanisława Biskupa	Starochęciny	Starochęciny 43; w gr. Działek 318/1, 293, 291/1; obr.14 Starochęciny
41	Młyn , ob. nieużytkowany, mur w Tokarni	Tokarnia	Tokarnia; działka nr 516; obr.16 Tokarnia
42	Teren parku etnograficznego w Tokarni	Tokarnia	Tokarnia 303; działka nr 1682; obr.16 Tokarnia
43	Jaskinia "Raj"	Chęciny	Chęciny, ul. Dobrzączka; działka nr 263; obr 01 Chęciny, Wzgórza Malik
44	Zespół dworca kolei normalnotorowej w Wolicy	Wolica	Wolica; działka nr 496/24, oraz 496/20; obr.18 Wolica
45	Dworzec kolejowy w Zespole dworca kolei normalnotorowej w Wolicy	Wolica	Wolica; działka nr 496/24; obr.18 Wolica
46	Dom pracowników kolei w Zespole dworca kolei normalnotorowej w Wolicy	Wolica	Wolica, ul. Szkolna 31; działka nr 496/20; obr.18 Wolica
47	Zespół willi Hemplów w Wolicy	Wolica	Wolica, ul. Senatorska 262; działka nr 685/4; obr.18 Wolica
48	Willa Hemplów w Wolicy	Wolica	Wolica, ul. Senatorska 262; działka nr 685/4; obr.18 Wolica
49	Pozostałości ogrodu w zespole willi Hemplów	Wolica	Wolica; działka nr 685/4; obr.18 Wolica
50	Młyn, mur w Wolicy	Wolica	Wolica, ul. Źródłowa 3; w gr. Działek 430, 421/1, 421/2; obr.18 Wolica
51	Dom nr 144, mur w Wolicy	Wolica	Wolica, ul. Armii Krajowej 1; działka nr 313; obr.18 Wolica
52	Układ urbanistyczno-krajobrazowy	Chęciny	Miasto Chęciny
53	Otoczenie zabytku-teren południowego przedpola historycznego układu urbanistyczno-krajobrazowego Chęcin z ruinami średniowiecznego zamku	Chęciny	Miasto Chęciny
54	Zespół kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja Apostoła	Chęciny	Chęciny, ul. Radkowska 4; działka nr 2188, 217/4, 2998,2177/3, 2144; obr.02 Chęciny
55	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja Apostoła	Chęciny	Chęciny, ul. Radkowska 4; działka nr 2188; obr.02 Chęciny
56	Kaplica Fodygów w Zespole kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja	Chęciny	Chęciny, ul. Radkowska 4; działka nr 2188; obr. 02 Chęciny
57	Cmentarz kościelny w granicach	Chęciny	Chęciny, ul. Radkowska 4; działka nr 2188; obr.02

	ogrodzenia Zespołu kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja		Chęciny
58	Piwnica w zespole kościoła parafialnego (ob. Kapliczki MB Fatimskiej)	Chęciny	Chęciny, ul Mnisza; działka nr 2188; obr.02 Chęciny
59	Ogrodzenie z bramkami i schodami w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja	Chęciny	Chęciny, ul Radkowska 4; działka nr 2188, 2172/4, 2998, 2177/3, 2144; obr.02 Chęciny
60	Kościół szpitalny p.w. św. Ducha i przytułek (ob. Dom mieszkalny)	Chęciny	Chęciny, ul. Ogrodowa 15; działka nr 1975; obr.02 Chęciny
61	Bożnica w zespole synagogi	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 21; działka nr 2097/5; obr.02 Chęciny
62	Ogrodzenie z bramką w zespole synagogi	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 21; działka nr 2097/5; obr.02 Chęciny
63	Dom Rabina w zespole synagogi	Chęciny	Chęciny, ul Długa 19; działka nr 2110; obr.02 Chęciny
64	Zespół klasztorny oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
65	Kościół klasztorny p.w. Wniebowzięcia NMP w zespole klasztornym oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
66	Klasztor oo. Franciszkanów w zespole klasztornym oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
67	Kaplica p.w. św. Leonarda (Braniczki) w zespole klasztornym oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
68	Budynek bramny w zespole klasztornym oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
69	Budynek administracyjny (z wykorzystaniem muru ogrodzeniowego) w zespole klasztornym oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
70	Budynek gospodarczy w zespole oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
71	Ogrodzenie w zespole klasztornym oo. Franciszkanów	Chęciny	Chęciny, ul. Franciszkańska 10; działka nr 1824; obr.02 Chęciny
72	Zespół klasztorny ss. Klarysek (ob. Ss. Bernardynek)	Chęciny	Chęciny, ul Małogoska 9-11; działka nr 1978, 2906; obr.02 Chęciny
73	Kościół klasztorny p.w. św. Marii Magdaleny w zespole klasztornym ss. Klarysek (ob. Ss. Bernardynek)	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 9-11; działka nr 2906; obr.02 Chęciny
74	Klasztor ss. Klarysek (obecnie ss. Bernardynek) w zespole ss. Klarysek (ob. Ss. Bernardynek)	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 9-11; działka nr 1978; obr.02 Chęciny
75	Teren klasztorny w granicach ogrodzenia w zespole klasztornym ss. Klarysek (ob. Ss. Bernardynek)	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 9-11; działka nr 1978; obr.02 Chęciny
76	Ogrodzenie z bramą w zespole klasztornym ss. Klarysek (ob. Ss. Bernardynek)	Chęciny	Chęciny, ul Małogoska 9-11; działka nr 1978, 2906; obr.02 Chęciny
77	Cmentarz komunalny (ob. Parafialny) w Chęcinach	Chęciny	Chęciny, ul Cmentarna; działka nr 1930; obr.02 Chęciny
78	Cmentarz żydowski w Chęcinach	Chęciny	Chęciny, ul Radkowska; działka nr 2193/3; obr.02 Chęciny
79	Ruiny zamku w Chęcinach	Chęciny	Chęciny, działka nr 2193/4, 2193/1, 2326; obr.02 Chęciny
80	Ratusz, ob. Urząd Gminy i Miasta Chęciny	Chęciny	Chęciny, Pl.2 Czerwca 4; działka nr 2144; obr.02 Chęciny
81	Dawny zajazd "Pod Srebrną Górą"	Chęciny	Chęciny, Pl.2 Czerwca 27-28 (w SIP MiG Chęciny nr 32) oraz ul. Jędrzejowska 2: w gr działek 2117, 2827, ob. 2117/2, 2117/3, 2117/4, 2117/5, 2827; obr.02 Chęciny

82	Zespół domu "Niemczówka", ob. Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny	Chęciny	Chęciny, ul Małogoska 7; działka 1981, obr.02 Chęciny
83	Dom, tzw. "Niemczówka", ob. Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej Gminy Chęciny	Chęciny	Chęciny, ul Małogoska 7; działka 1981, obr.02 Chęciny
84	Otoczenie - podwórze w zespole domu "Niemczówka"	Chęciny	Chęciny, ul Małogoska 7; działka 1981, obr.02 Chęciny
85	Budynek dawnych jatek, ob. Pizzeria	Chęciny	Chęciny, ul. Strażacka 1b; w granicach działki nr 1855, ob. po podziale: 1855/2, 1855/3, 1855/4, 1855/5; obr/02 Chęciny
86	Dawny spichlerz (ob. Budynek mieszkalno-gospodarczy)	Chęciny	Chęciny, ul. Żeromskiego 8; w gr. Działki 1825/2; obr.02 Chęciny
87	Dawny dom zajezdny (ob. Budynek mieszkalno-usługowy)	Chęciny	Chęciny, ul. Żeromskiego 9; w gr. Działki 1851; obr. 02 Chęciny
88	Magazyn narzędzi ogniowych	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska/Strażacka, działka nr 1855/4, obr.02 Chęciny
89	Mykwa, późn. młyn elektryczny	Chęciny	Chęciny, ul. Szkolna (przy skrzyżowaniu z ul. Długą); działka nr 2107/2; obr.02 Chęciny
90	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca; w gr. Działki nr 2141, ob. 2141/1 i 2141/2; obr.02 Chęciny - kamienica na działce 2141/2 w wypisie z rejestru gruntów figurująca pod nr Pl. 2 Czerwca 2
91	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 2; w gr. Działki nr 2141, ob. 2141/1 i 2141/2; obr.02 Chęciny - kamienica na działce 2141/1 w wypisie z rejestru gruntów figurująca pod nr Pl. 2 Czerwca 1
92	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 5 (obecnie 5-5a); działka nr 2150/1, 2150/2; obr 02 Chęciny
93	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca, działka nr 2149; obr.02 Chęciny
94	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 8; w gr. działki nr 2147/1, 2147/3, 2147/4; obr.02 Chęciny
95	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 9-11/ Długa 2; w gr. Działek nr 2146/3, 2145, 2828/1, 2828/1; obr.02 Chęciny
96	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 12 (d. 9); działki nr 2076/1, 2726; obr.02 Chęciny
97	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 15-17 (ob. nr 15-19); w gr. działek nr 2070, 2071, 2961, 2909 (ob. 2909/1, 2909/2, 2909/3, 2909/4, 2909/5, 2909/6); obr.02 Chęciny
98	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 18; działka nr 2727/1, 2727/2, 2067/1, 2067/2; obr.02 Chęciny
99	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 19 (ob. 23); w gr. działki nr 2065, 2063; obr.02 Chęciny
100	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 20; w gr. Działki 2063; obr.02 Chęciny
101	Kamienica	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 21 (na elewacji i w SIP MiG Chęciny nr 20); w gr. Działki nr 2061; obr.02 Chęciny)
102	Dom	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 22 (na elewacji i w SIP MiG Chęciny nr 26-27) (narożny z ul. Małogoską, działka nr 2917/1 i 2917/2); obr.02 Chęciny
103	Dom	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 23 (w SIP MiG Chęciny nr 28); działka nr 2115; obr.02 Chęciny
104	Kamienica, tzw. Kamienica Fotydyńska	Chęciny	Chęciny, Pl. 2 Czerwca 24-26 (w SIP MiG Chęciny nr 29-31); w granicach działek nr 2116/1, 2116/2, 2020, 2033/1, 2033/2; obr.02 Chęciny
105	Kamienica	Chęciny	Chęciny, ul Długa 3; w gr. Działki 2085; obr.02

			Chęciny
106	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 4; działki nr 2152/1, 2153/1, 2153/2, 2153/3, obr.02 Chęciny
107	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 5; działka nr 2082/2; obr.02 Chęciny
108	Kamienica	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 6; w granicach działki 2154; obr.02 Chęciny
109	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 7; w gr. Działki 2093, 2094; obr.02 Chęciny
110	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 14; działka 2925, 2159/7; obr.02 Chęciny
111	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 16; działka nr 2160; obr.02 Chęciny
112	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Długa 17; działka nr 2109/1, 2109/2; obr.02 Chęciny
113	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Jędrzejowska 1; działka nr 2140; obr.02 Chęciny
114	Budynek mieszkalny	Chęciny	Chęciny, ul. Jędrzejowska 3; w gr. Działki 2139; obr.02 Chęciny
115	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Jędrzejowska 9; w gr. Działki nr 2134; obr.02 Chęciny
116	Kamienica	Chęciny	Chęciny, ul. Łokietka 2,4; w gr. Działki 2082/1, 2653, 2081, obr.02 Chęciny
117	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Łokietka 8; w gr. Działki 2080/2, obr.02 Chęciny
118	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Łokietka 20; w gr. Działki nr 2077, obr.02 Chęciny
119	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Łokietka 22; w gr. Działki 2024, obr.02 Chęciny
120	Budynek mieszkalny, ob. Karczma	Chęciny	Chęciny, ul. Łokietka 30 (ob. Nr. 36); w gr. Działki nr 2016, ob. 2016/1 i 2016/2, obr.02 Chęciny
121	Dom, ob. Budynek pocztowy	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 1; w gr. Działki nr 2114, obr.02 Chęciny
122	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 2; działka nr 3027, obr.02 Chęciny
123	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 13 lub 15/ul. Ogrodowa; w gr. Działki nr 1973, obr.02 Chęciny
124	Budynek mieszkalny	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 17-21; w gr. Działki nr 1971, ob. 1971/2, 1971/3, 1971/4, obr.02 Chęciny
125	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 23; działka nr 1970, obr.02 Chęciny
126	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 32; w gr. Działki nr 1782/4, 1782/5, obr.02 Chęciny
127	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 34 (na elewacji nr 32); w gr. Działki nr 2713/4, obr.02 Chęciny
128	Chałupa drewniana	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 50 (d. 48); w gr. Działki nr 1776/2, obr.02 Chęciny
129	Chałupa	Chęciny	Chęciny, ul. Małogoska 58; w gr. Działki nr 1759/2, obr.02 Chęciny
130	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Przedborska 11; działka nr 1864, obr. 02 Chęciny
131	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 2; działka nr 2059, obr.02 Chęciny
132	Kamienica	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 3(ob. 1-3); w gr. Działki nr 1881, ob. 1881/1 i 1881/2, obr.02 Chęciny
133	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 4; działka nr 2058, obr.02 Chęciny
134	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 6; działka nr 2057, obr.02 Chęciny, w wypisie z rejestru gruntów budynek

			figuruje pod adresem ul. Staszica 5
135	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 7; w gr. Działki nr 1879, 2786, obr.02 Chęciny
136	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 8; w gr. Działki nr 2056/1, 2056/2, obr.02 Chęciny
137	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 10; działka nr 2053, obr.02 Chęciny
138	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 11; działka nr 1871/1, obr. 02 Chęciny
139	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 13; w gr. Działki nr 2899, obr.02 Chęciny
140	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. Staszica 15; w gr. Działki nr 1853/9, obr.02 Chęciny
141	Dom	Chęciny	Chęciny, ul. 14 Stycznia 2; w gr. Działki nr 2054, obr.02 Chęciny
142	Dom, d. kościół p.w. św. Mikołaja	Chęciny	Chęciny, ul. Szkolna 2; w gr. Działki nr 2284, obr.02 Chęciny
143	Dom	Chęciny	Chęciny, Pl. Żeromskiego 1-2; w gr. Działki nr 1993/2, 1993/3, 2693/2, obr.02 Chęciny
144	Dom	Chęciny	Chęciny, Pl. Żeromskiego 4; działka nr 1991, obr. 02 Chęciny
145	Dom wraz z oficyną	Chęciny	Chęciny, Pl. Żeromskiego 5; w gr. Działki nr 1990, obr.02 Chęciny
146	Dom	Chęciny	Chęciny, Pl. Żeromskiego 6; w gr. Działki nr 1989, 2895, obr.02 Chęciny
147	Dom	Chęciny	Chęciny, róg Pl. Żeromskiego 15 (ob. 16)/ul. Łokietka (na elewacji nr 14-15); w gr. Działki nr 2015, 2860, obr.02 Chęciny

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków gminy Chęciny

LP.	CHRONOLOGIA-FUNKCJA	LOKALIZACJA	AZP, NR STANOWISKA
1	Wczesne średniowiecze-osada	Milechowy	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 7 Nr stanowiska w miejscowości: 1
2	Prehistoria-śląd osadniczy	Milechowy	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 8 Nr stanowiska w miejscowości: 2
3	Młodsza epoka kamienia-śląd osadniczy	Podpolichno	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 9 Nr stanowiska w miejscowości: 1
4	Młodsza epoka kamienia-śląd osadniczy	Podpolichno	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 10 Nr stanowiska w miejscowości: 2
5	Epoka brązu, kultura łużycka-osada	Podpolichno	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 11 Nr stanowiska w miejscowości: 3
6	Epoka brązu, kultura łużycka-osada	Podpolichno	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 12 Nr stanowiska w miejscowości: 4
7	Prehistoria-śląd osadniczy	Podpolichno	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 13 Nr stanowiska w miejscowości: 5
8	Prehistoria-śląd osadniczy	Miedzianka	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 16 Nr stanowiska w miejscowości: 3
9	Prehistoria-śląd osadniczy	Bolmin-Zakościele	AZ, 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 17 Nr stanowiska w miejscowości: 1
10	Prehistoria-osada	Chareżów	AZP 86-60

	Średniowiecze-osada		Nr stanowiska na obszarze: 18 Nr stanowiska w miejscowości: 1
11	Prehistoria-osada	Charężów	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 19 Nr stanowiska w miejscowości: 2
12	Prehistoria-śląd osadniczy	Charężów	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 20 Nr stanowiska w miejscowości: 3
13	Młodsza epoka kamienia-śląd osadniczy	Miedzianka	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 21 Nr stanowiska w miejscowości: 4
14	Młodsza epoka kamienia, kultura pucharów lejkowatych (?) - osada Epoka brązu, kultura łużycka-śląd osadniczy Mezolit, kultura przemysł świderski-śląd osadniczy	Miedzianka	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 26 Nr stanowiska w miejscowości: 1
15	Mezolit-śląd osadniczy	Miedzianka	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 27 Nr stanowiska w miejscowości: 2
16	Okres wpływów rzymskich-znalezisko luźne	Miedzianka	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 28 Nr stanowiska w miejscowości: 5
17	Okres staropolski-obiekt metalurgiczny	Polichno	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 31 Nr stanowiska w miejscowości: 13
18	Okres staropolski-obiekt metalurgiczny	Polichno	AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 32 Nr stanowiska w miejscowości: 14
19	Neolit-znalezisko luźne	Polichno	Polichno 12; Nr działki: 168 AZP 86-60 Nr stanowiska na obszarze: 33 Nr stanowiska w miejscowości: 15
20	Epoka brązu, kultura łużycka-śląd osadniczy	Polichno	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 1 Nr stanowiska w miejscowości: 10
21	Okres nowożytny-punkt osadniczy	Polichno	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 2 Nr stanowiska w miejscowości: 11
22	Okres nowożytny-punkt osadniczy	Polichno	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 3 Nr stanowiska w miejscowości: 12
23	Późne średniowiecze/okres nowożytny (XV-XVIII)- stanowisko produkcyjne-śląd poszukiwań górniczych	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 4 Nr stanowiska w miejscowości: 1
24	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 5 Nr stanowiska w miejscowości: 2
25	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 6 Nr stanowiska w miejscowości: 3
26	Okres wczesno-nowożytny - punkt osadniczy	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 7 Nr stanowiska w miejscowości: 4
27	Prehistoria-śląd osadniczy Późne średniowiecze-śląd osadniczy Okres nowożytny-punkt osadniczy	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 8 Nr stanowiska w miejscowości: 5
28	Okres nowożytny-punkt osadniczy	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 9 Nr stanowiska w miejscowości: 6
29	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Skiby	AZP 86-61

			Nr stanowiska na obszarze: 10 Nr stanowiska w miejscowości: 7
30	śląd osadniczy	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 11 Nr stanowiska w miejscowości: 8
31	Rezerwat Archeologiczno-przyrodniczy Jaskini Raj Paleolit środkowy (70-60 tys. lat temu)-obozowisko neandertalczyków, ok. 350 mln lat temu Odkryta w 1963 r. Obecnie obiekt udostępniony do zwiedzania	Chęciny	Jaskinia Raj AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 12 Nr stanowiska w miejscowości: 9
32	Późne średniowiecze-ślady produkcji Okres nowożytny-ślady produkcji	Chęciny	Czerwona Góra, Kamieniołom Zygmuntówka AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 13 Nr stanowiska w miejscowości: 10
33	Późne średniowiecze-ślady produkcji Okres nowożytny-ślady produkcji	Chęciny	Góra Miejska, Jaskinia Gwarecka AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 14 Nr stanowiska w miejscowości: 11
34	Średniowiecze-śląd osadniczy Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 15 Nr stanowiska w miejscowości: 12
35	Późne średniowiecze-śląd osadniczy Okres wczesno-nowożytny-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 16 Nr stanowiska w miejscowości: 13
36	Okres wczesno-średniowieczny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 17 Nr stanowiska w miejscowości: 14
37	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 18 Nr stanowiska w miejscowości: 15
38	Późne średniowiecze-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 19 Nr stanowiska w miejscowości: 16
39	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 20 Nr stanowiska w miejscowości: 17
40	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 21 Nr stanowiska w miejscowości: 18
41	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 22 Nr stanowiska w miejscowości: 19
42	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 23 Nr stanowiska w miejscowości: 20
43	Epoka brązu, kultura łużycka-śląd osadniczy Prehistoria-śląd osadniczy Wczesne średniowiecze-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 24 Nr stanowiska w miejscowości: 21
44	Późne średniowiecze-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 25 Nr stanowiska w miejscowości: 22
45	Średniowiecze-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 26 Nr stanowiska w miejscowości: 23
46	Okres nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 27 Nr stanowiska w miejscowości: 24
47	Średniowiecze-śląd osadniczy Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 28

			Nr stanowiska w miejscowości: 25
48	Wczesne średniowiecze-śląd osadniczy Okres nowożytny-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 29 Nr stanowiska w miejscowości: 26
49	Okres wczesnonowożytny-punkt osadniczy Kultura nieokreślona-stanowisko-osada (?) Późne średniowiecze (?) -punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 30 Nr stanowiska w miejscowości: 27
50	Okres wczesnonowożytny-punkt osadniczy Średniowiecze (?) -śląd osadniczy Kultura nieokreślona-stanowisko osada (?)	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 31 Nr stanowiska w miejscowości: 28
51	Późne średniowiecze-śląd osadniczy Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 32 Nr stanowiska w miejscowości: 29
52	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 33 Nr stanowiska w miejscowości: 30
53	Neolit-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 34 Nr stanowiska w miejscowości: 31
54	Późne średniowiecze-okres wczesno-nowożytny - punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 35 Nr stanowiska w miejscowości: 32
55	Okres wczesno-nowożytny-punkt osadniczy	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 36 Nr stanowiska w miejscowości: 33
56	Okres nowożytny (XVI-XVII w.)-śląd produkcyjny	Skiby-Góra Wsiowa	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 55 Nr stanowiska w miejscowości: 9
57	Okres wczesnonowożytny-osada Okres późnonowożytny-osada	Chęciny	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 61 Nr stanowiska w miejscowości: 34
58	Halsztat D-skarb ozdób brązowych	Skiby	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 62 Nr stanowiska w miejscowości: 10
59	Eneolit, kultura mierzanowicka-śląd osadniczy	Chęciny-Czerwona Góra	AZP 86-61 Nr stanowiska na obszarze: 63 Nr stanowiska w miejscowości: 34
60	V okres epoki brązu, halsztat C, kultura łużycka-osada	Bolmin-Kresy	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 1 Nr stanowiska w miejscowości: 1
61	Kultura łużycka-śląd osadniczy	Bolmin-Kresy	AZ, 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 2 Nr stanowiska w miejscowości: 2
62	Kultura łużycka-śląd osadniczy	Bolmin-Kresy	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 3 Nr stanowiska w miejscowości: 3
63	Prehistoria-śląd osadniczy Kultura łużycka-śląd osadniczy	Bolmin-Kresy	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 4 Nr stanowiska w miejscowości: 4
64	Neolit-śląd osadniczy	Bolmin-Kresy	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 5 Nr stanowiska w miejscowości: 5
65	Średniowiecze-śląd osadniczy Okres nowożytny-śląd osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 6 Nr stanowiska w miejscowości: 1
66	Kultura łużycka-śląd osadniczy Średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 7 Nr stanowiska w miejscowości: 2
67	Prehistoria-śląd osadniczy	Bolmin	AZP 87-60

	Wczesne średniowiecze-osada		Nr stanowiska na obszarze: 8 Nr stanowiska w miejscowości: 3
68	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- ślad osadniczy Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 9 Nr stanowiska w miejscowości: 4
69	Prehistoria-osada Wczesne średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 10 Nr stanowiska w miejscowości: 5
70	Kultura łużycka-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 11 Nr stanowiska w miejscowości: 6
71	Prehistoria-osada Wczesne średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 12 Nr stanowiska w miejscowości: 7
72	Późny okres wpływów rzymskich-osada Średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 13 Nr stanowiska w miejscowości: 8
73	Prehistoria-ślad osadniczy Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 14 Nr stanowiska w miejscowości: 9
74	III-IV okres brązu, kultura łużycka-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 15 Nr stanowiska w miejscowości: 10
75	Kultura łużycka-ślad osadniczy Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 16 Nr stanowiska w miejscowości: 11
76	Prehistoria-ślad osadniczy Średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 17 Nr stanowiska w miejscowości: 12
77	Prehistoria-ślad osadniczy Kultura łużycka-ślad osadniczy Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 18 Nr stanowiska w miejscowości: 13
78	Neolit - ślad osadnictwa Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada Wczesne średniowiecze-osada Średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 19 Nr stanowiska w miejscowości: 14
79	Kultura łużycka-ślad osadniczy Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada Średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 20 Nr stanowiska w miejscowości: 15
80	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada Średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 21 Nr stanowiska w miejscowości: 16
81	Prehistoria-ślad osadniczy Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 22 Nr stanowiska w miejscowości: 17
82	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada Kultura łużycka-ślad osadniczy Średniowiecze-osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 23 Nr stanowiska w miejscowości: 18
83	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 24 Nr stanowiska w miejscowości: 19
84	Prehistoria-ślad osadniczy Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 25 Nr stanowiska w miejscowości: 20
85	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 26

	Średniowiecze-osada		Nr stanowiska w miejscowości: 21
86	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- ślad osadniczy Kultura łużycka-ślad osadniczy Wczesne średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 27 Nr stanowiska w miejscowości: 22
87	Średniowiecze-ślad osadniczy	Bolmin-Jedlnica	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 28 Nr stanowiska w miejscowości: 1
88	Epoka kamienia-ślad osadniczy Prehistoria-ślad osadniczy Wczesne średniowiecze-osada	Bolmin-Wymysłów	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 29 Nr stanowiska w miejscowości: 1
89	Epoka kamienia-ślad osadniczy Okres nowożytny-ślad osadniczy	Bolmin-Wymysłów	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 30 Nr stanowiska w miejscowości: 2
90	Epoka kamienia-osada Wczesna epoka brązu, kultura trzciniecka-osada Wczesne średniowiecze-osada	Bolmin-Wymysłów	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 31 Nr stanowiska w miejscowości: 3
91	Okres nowożytny-ślad osadniczy	Bolmin-Wymysłów	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 32 Nr stanowiska w miejscowości: 4
92	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada Średniowiecze-ślad osadniczy	Polichno	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 33 Nr stanowiska w miejscowości: 1
93	Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada	Polichno	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 34 Nr stanowiska w miejscowości: 2
94	Epoka kamienia-ślad osadniczy Późny okres wpływów rzymskich, kultura przeworska- osada Średniowiecze-osada	Polichno	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 35 Nr stanowiska w miejscowości: 3
95	Paleolit schyłkowy-ślad osadniczy	Mosty	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 36 Nr stanowiska w miejscowości: 1
96	III i IV okres epoki brązu-osada	Mosty	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 37 Nr stanowiska w miejscowości: 2
97	Wczesna epoka brązu, kultura trzcińska-osada	Mosty	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 38 Nr stanowiska w miejscowości: 3
98	Epoka kamienia-ślad osadniczy Prehistoria-osada	Mosty	AZP 87-60 Nr stanowiska na obszarze: 39 Nr stanowiska w miejscowości: 4
99	Neolit?, kultura ceramiki sznurowej-osada? ?-cmentarzysko	Polichno	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 1 Nr stanowiska w miejscowości: 4
100	XVII w.-skarby monet	Polichno	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 2 Nr stanowiska w miejscowości: 5
101	II poł. XVII w.-skarby monet	Polichno	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 3 Nr stanowiska w miejscowości: 6
102	Kultura łużycka-ślad osadniczy Okres późnorzymski, kultura przeworska-osada Wczesne średniowiecze-osada Okres nowożytny-ślad osadniczy	Polichno	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 4 Nr stanowiska w miejscowości: 7
103	Okres rzymski, kultura przeworska-ślad osadniczy	Polichno	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 5 Nr stanowiska w miejscowości: 8
104	Kultura łużycka-ślad osadniczy	Polichno	AZP 87-61

			Nr stanowiska na obszarze: 6 Nr stanowiska w miejscowości: 9
105	Okres rzymski, kultura przeworska-?	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 7 Nr stanowiska w miejscowości: 1
106	Teren zamku królewskiego w Chęcinach Koniec XIII wieku; Przebudowany w XV wieku; Odbudowany ok. 1600 r. Obecnie obiekt udostępniony do zwiedzania	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 8 Chęciny, działka nr 2193/1, 2193/4, 2326; Góra Zamkowa
107	Wczesne średniowiecze-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 9 Nr stanowiska w miejscowości: 3
108	Okres nowożytny-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 10 Nr stanowiska w miejscowości: 4
109	Okres prehistoryczny-śląd osadniczy	Korzecko	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 11 Nr stanowiska w miejscowości: 1
110	Schyłkowy paleolit-śląd osadniczy Okres prehistoryczny-śląd osadniczy	Korzecko	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 12 Nr stanowiska w miejscowości: 2
111	Okres prehistoryczny-osada Okres nowożytny-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 13 Nr stanowiska w miejscowości: 5
112	Kultura łużycka-śląd osadniczy	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 14 Nr stanowiska w miejscowości: 6
113	Okres prehistoryczny-śląd osadniczy Okres nowożytny-osada	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 15 Nr stanowiska w miejscowości: 7
114	Okres nowożytny-osada	Chęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 16 Nr stanowiska w miejscowości: 8
115	Okres wczesnonowożytny (XVI-XVII w.)-punkt osadniczy Okres późnonowożytny-śląd osadniczy	Radkowice	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 17 Nr stanowiska w miejscowości: 1
116	Kultura łużycka-osada	Radkowice	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 18 Nr stanowiska w miejscowości: 2
117	Neolit?-osada?	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 19 Nr stanowiska w miejscowości: 1
118	?-osada?	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 20 Nr stanowiska w miejscowości: 2
119	Neolit, kultura pucharów lejkowatych?-osada? „skarb rozrzucony z szarego krzemienia”	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 21 Nr stanowiska w miejscowości: 3
120	Okres nowożytny-śląd osadniczy	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 22 Nr stanowiska w miejscowości: 4
121	Okres nowożytny-śląd osadniczy	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 23 Nr stanowiska w miejscowości: 5
122	Okres późnorzymski, kultura przeworska-osada	Radkowice	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 24 Nr stanowiska w miejscowości: 3
123	Kultura łużycka-osada	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 25

			Nr stanowiska w miejscowości: 6
124	Okres prehistoryczny-osada	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 26 Nr stanowiska w miejscowości: 7
125	Neolit-śląd osadniczy Halsztat, kultura łużycka-osada Halsztat, kultura przeworska-śląd osadniczy	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 27 Nr stanowiska w miejscowości: 8
126	Neolit-śląd osadniczy Kultura łużycka-śląd osadniczy	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 28 Nr stanowiska w miejscowości: 9
127	?, kultura łużycka-osada	Starochęciny	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 29 Nr stanowiska w miejscowości: 10
128	Okres prehistoryczny-śląd osadniczy Okres nowożytny-śląd osadniczy	Lipowica	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 30 Nr stanowiska w miejscowości: 4
129	Stanowisko produkcyjne	Lipowica	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 31 Nr stanowiska w miejscowości: 5
130	Neolit?-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 32 Nr stanowiska w miejscowości: 1
131	Neolit-śląd osadniczy; Kultura łużycka-śląd osadniczy; Kultura trzcińska-osada; Okres wpływów rzymskich- osada	Tokarnia	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 33 Nr stanowiska w miejscowości: 3
132	Okres prehistoryczny	Tokarnia	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 34 Nr stanowiska w miejscowości: 4
133	Okres późnorzymski, kultura przeworska-osada	Tokarnia	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 35 Nr stanowiska w miejscowości: 5
134	Epoka brązu/wczesna epoka żelaza, kultura łużycka- osada Okres nowożytny-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 36 Nr stanowiska w miejscowości: 6
135	Kultura łużycka-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 37 Nr stanowiska w miejscowości: 7
136	Śląd osadniczy, stanowisko produkcyjne	Tokarnia	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 38 Nr stanowiska w miejscowości: 8
137	Kultura ceramiki dołkowo-grzebykowej-osada Kultura trzciniecka-osada Wczesna średniowiecze-osada	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 39 Nr stanowiska w miejscowości: 6
138	Okres nowożytny	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 40 Nr stanowiska w miejscowości: 8
139	V okres epoki brązu, kultura łużycka-osada	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 41 Nr stanowiska w miejscowości: 9
140	Kultura łużycka-osada	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 42 Nr stanowiska w miejscowości: 10
141	Kultura trzciniecka-osada Kultura łużycka-osada	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 43 Nr stanowiska w miejscowości: 11
142	Stanowisko produkcyjne	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 44 Nr stanowiska w miejscowości: 12
143	Neolit-osada	Mosty	AZP 87-61

	Kultura trzciniecka-osada		Nr stanowiska na obszarze: 45 Nr stanowiska w miejscowości: 13
144	Kultura łużycka-śląd osadniczy	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 46 Nr stanowiska w miejscowości: 14
145	Okres prehistoryczny-osada	Mosty	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 47 Nr stanowiska w miejscowości: 15
146	Okres wczesnonowożytny-śląd osadnictwa Okres późnonowożytny-śląd osadnictwa	Radkowice	AZP 87-61 Nr stanowiska na obszarze: 48 Nr stanowiska w miejscowości: 4
147	Mezolit, neolit-osada	Radkowice	AZP 87-62 Nr stanowiska na obszarze: 15 Nr stanowiska w miejscowości: 4
148	Epoka kamienia-śląd osadnictwa III-IV okres epoki brązu, halsztat, kultura łużycka-śląd osadniczy Młodszy i późny okres rzymski, kultura przeworska-osada Późne średniowiecze-śląd osadniczy	Radkowice	AZP 87-62 Nr stanowiska na obszarze: 16 Nr stanowiska w miejscowości: 5
149	IV-V okres epoki brązu, halsztat-osada	Lipowica	AZP 87-62 Nr stanowiska na obszarze: 17 Nr stanowiska w miejscowości: 6
150	Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-osada Średniowiecze-osada	Żerniki/Mosty	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 1 Nr stanowiska w miejscowości: 1
151	IV-V wiek, kultura przeworska-osada	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 26 Nr stanowiska w miejscowości: 2
152	Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 27 Nr stanowiska w miejscowości: 8
153	Prahistoria-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 28 Nr stanowiska w miejscowości: 9
154	Prehistoria, kultura łużycka-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 29 Nr stanowiska w miejscowości: 10
155	Kultura łużycka-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 30 Nr stanowiska w miejscowości: 11
156	Prehistoria-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 31 Nr stanowiska w miejscowości: 12
157	Prehistoria, kultura łużycka-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 32 Nr stanowiska w miejscowości: 13
158	Kultura łużycka-osada	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 33 Nr stanowiska w miejscowości: 14
159	Kultura łużycka-śląd osadniczy	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 34 Nr stanowiska w miejscowości: 15
160	Przełom epoki brązu i epoki żelaza, kultura łużycka-osada	Wolica	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 46 Nr stanowiska w miejscowości: 1
161	Późna faza wczesnej epoki żelaza, kultura łużycka-cmentarzysko	Ostrów	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 47 Nr stanowiska w miejscowości: 1

162	Prehistoria, średniowiecze, okres nowożytny, stanowisko wielokulturowe-osada, stanowisko produkcyjne	Tokarnia	AZP 88-61 Nr stanowiska na obszarze: 52 Nr stanowiska w miejscowości: 17
163	Wczesna epoka żelaza, kultura łużycka-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 42 Nr stanowiska w miejscowości: 3
164	XIX w. - karczma	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 51 Nr stanowiska w miejscowości: 5
165	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 52 Nr stanowiska w miejscowości: 6
166	Prehistoria-punkt osadniczy Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-stanowisko produkcyjne	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 56 Nr stanowiska w miejscowości: 7
167	Epoka kamienia-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 58 Nr stanowiska w miejscowości: 8
168	XIII-XV wiek - punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 63 Nr stanowiska w miejscowości: 9
169	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 76 Nr stanowiska w miejscowości: 10
170	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 77 Nr stanowiska w miejscowości: 11
171	Wczesna epoka żelaza, kultura łużycka-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 78 Nr stanowiska w miejscowości: 12
172	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 79 Nr stanowiska w miejscowości: 13
173	Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-śląd produkcji dymarskiej Prehistoria-osada; XI-XIII wiek-punkt osadniczy; Późne średniowiecze-osada	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 80 Nr stanowiska w miejscowości: 14
174	Epoka kamienia-punkt osadniczy Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-śląd produkcji dymarskiej; Prehistoria-osada; XII-XIV wiek-osada; XVII-XIX wiek-osada	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 81 Nr stanowiska w miejscowości: 15
175	Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-cmentarzysko X-XIII wiek-punkt osadniczy Późne średniowiecze-punkt osadniczy Nowożytność-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 82 Nr stanowiska w miejscowości: 16
176	Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-śląd produkcji dymarskiej; Prehistoria-punkt osadniczy; XI-XIII wiek-osada; XIII-XV wiek-osada; XVI-XVIII wiek-dwór	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 83 Nr stanowiska w miejscowości: 17
177	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 84 Nr stanowiska w miejscowości: 2
178	Prehistoria-punkt osadniczy XII-XIV - osada	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 85 Nr stanowiska w miejscowości: 18
179	Wczesny okres rzymski, kultura przeworska - punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 86 Nr stanowiska w miejscowości: 19

180	Późne średniowiecze	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 87 Nr stanowiska w miejscowości: 20
181	Późne średniowiecze-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 88 Nr stanowiska w miejscowości: 21
182	Mezolit-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 89 Nr stanowiska w miejscowości: 22
183	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 90 Nr stanowiska w miejscowości: 23
184	Późna faza wczesnej epoki kamienia, kultura łużycka-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 91 Nr stanowiska w miejscowości: 24
185	Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 92 Nr stanowiska w miejscowości: 25
186	Młodszy okres przedrzymski, kultura przeworska-punkt osadniczy Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-osada	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 93 Nr stanowiska w miejscowości: 26
187	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 94 Nr stanowiska w miejscowości: 27
188	Prehistoria-punkt osadniczy	Ostrów	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 95 Nr stanowiska w miejscowości: 28
189	Prehistoria, kultura łużycka-punkt osadniczy	Łukowa	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 96 Nr stanowiska w miejscowości: 2
190	Późne średniowiecze-punkt osadniczy	Łukowa	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 97 Nr stanowiska w miejscowości: 3
191	Neolit, kultura pucharów lejkowatych-osada Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-ślad produkcji dymarskiej	Łukowa	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 98 Nr stanowiska w miejscowości: 4
192	Prehistoria-punkt osadniczy	Łukowa	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 99 Nr stanowiska w miejscowości: 5
193	Okres wpływów rzymskich, kultura przeworska-punkt osadniczy	Łukowa	AZP 88-62 Nr stanowiska na obszarze: 100 Nr stanowiska w miejscowości: 6
194	Epoka kamienia-obozowisko	Łukowa	AZP 89-62 Nr stanowiska na obszarze: 24 Nr stanowiska w miejscowości: 1